

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема, конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ	І.С. Гриценко, д-р юрид. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	К.Х. (Ремко) Ван Рее, д-р юрид. наук, проф. (Нідерланди) (гол. ред.); І.О. Ізарова, д-р юрид. наук, доц. (Україна) (заст. гол. ред.); І.С. Сахарук, канд. юрид. наук (Україна) (відп. секр.); Т. Гофман, д-р юрид. наук, доц. (Естонія); Ф. Гаскон-Інхаусті, д-р юрид. наук (Іспанія); Р.Ю. Гревцова, канд. юрид. наук, доц. (Україна); Н.Л. Губерська, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Т. Давуліс, д-р юрид. наук, проф. (Литва); Л. Ерво, д-р юрид. наук, проф. (Швеція); Т.О. Дідич, д-р юрид. наук, доц. (Україна); І.А. Діковська, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О.А. Заярний, д-р юрид. наук, доц. (Україна); Т.Г. Ковальчук, канд. юрид. наук, доц. (Україна); А.О. Кодинець, д-р юрид. наук, доц. (Україна); О.В. Кологойда, д-р юрид. наук, проф. (Україна); О.Л. Кучма, д-р юрид. наук, доц. (Україна); М.А. Лупой, д-р права (Італія); О.В. Марцеляк, д-р юрид. наук, проф. (Україна); І.А. Мацелюх, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В.В. Носік, д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України; О.О. Отрадна, д-р юрид. наук, проф. (Україна); Н.Б. Пацурія, д-р юрид. наук, проф. (Україна); С.В. Прилуцький, д-р юрид. наук, доц. (Україна); В.В. Радзивлюк, д-р юрид. наук, проф. (Україна); В.В. Резнікова, д-р юрид. наук, проф. (Україна); І.О. Ромащенко, канд. юрид. наук (Україна); Е. Сільвестрі, д-р права, проф. (Італія); О.В. Стрельцова, д-р юрид. наук, доц. (Україна); А. Узелац, д-р юрид. наук, проф. (Хорватія)
Адреса редколегії	Юридичний факультет, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 02017 ☎ (38044) 239 31 67 E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com Web: http://visnyk.law.knu.ua/
Затверджено	Вченою радою юридичного факультету 28.04.20 (протокол №10)
Включено	до Переліку наукових фахових видань України (категорія "Б"), галузь науки - юридична, код (шифр) спеціальності - 081 Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17 березня 2020 р.
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 16528-5000Р від 19.04.10 КВ №24096-13936Р від 31.07.19
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43), 6-р Т. Шевченка, 14, Київ, Україна, 01030 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195

LEGAL STUDIES

1(112)/2020

Founded in 1958

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема, конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

HEAD of the EDITORIAL COUNCIL	Prof. I. Hrytsenko, Doctor of law (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Prof. Cornelis Hendrik (Remco) Van Rhee (the Netherlands) (Editor-in-Chief); Dr. Izarova Iryna (Deputy Editor-in-Chief) (Ukraine); Sakharuk Iryna (PhD, Managing Editor) (Ukraine); Dr. Gascón-Inchausti Fernando (Spain); Assoc. Prof. Hrevtsova Radmyla (Ukraine); Prof. Huberska Natalia (Ukraine); Dr. Hoffman Thomas (Estonia); Dr. Davulis Tomas (Lithuania); Prof. Ervo Laura (Sweden); Dr. Didych Taras (Ukraine); Dr. Dikovska Iryna (Ukraine); Dr. Zaiarnyi Oleg (Ukraine); Assoc. Prof. Kovalchuk Tetiana (Ukraine); Dr. Kodynets Anatolii (Ukraine); Prof. Kolohoida Oleksandra (Ukraine); Dr. Kuchma Olha (Ukraine); Assoc. Prof. Lupoi Michele Angelo (Italy); Prof. Martselyak Oleg (Ukraine); Dr. Matseliukh Ivanna (Ukraine); Prof. Nosik Volodymyr (Ukraine); Dr. Otradnova Olesia (Ukraine); Prof. Patsuriia Nino (Ukraine); Dr. Prylutskyi Serhii (Ukraine); Prof. Radzyviliuk Valeria (Ukraine). Prof. Rieznikova Victoria (Ukraine); Romashchenko Ivan (PhD) (Ukraine); Prof. Silvestri Elisabetta (Italy); Dr. Strieltsova Olha (Ukraine); Prof. Uzelac Alan (Croatia)
Editorial address	Faculty of Law, 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 02017 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 03022, Kyiv, phone: 38 044 239-31-67; E-mail: visnyk.knu.law@gmail.com Web: http://visnyk.law.knu.ua/
Approved by	the Academic Board of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol 10 of 28 April 2020)
Accreditation	The journal is included in the "List of Scientific Professional Editions of Ukraine" (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 dated 17th March 2020)
Registration	the Ministry of Justice of Ukraine Registration certificate KB № 16528-5000P dated 19 April 2010 Registration certificate KB No. 24096-13936P dated 31 July 2019
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine Publishing center "Kyiv University". DK №1103 of 31.10.02
Address of publisher	Kyiv University Publishing and Printing Center (off. 43), 14, Taras Shevchenka blv., Kiev, 01030, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

Бондарєва М., Рабовська С. Деякі аспекти участі адвоката в нотаріальному процесі	5
Васильєва-Шаламова Ж., Маматюк І. Проблеми законодавчої регламентації та практичної реалізації спрощеного позовного провадження в цивільному судочинстві	12
Дзера І. Система цивільно-правових санкцій у загальній частині Цивільного кодексу України	17
Коротенко Т. Судові витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав	23
Косілова О. Право на людську гідність у системі конституційних прав України та Німеччини	27
Котенджи Е. Українські революції ХХ–ХХІ ст. у вимірі історично-правової компаративістики	32
Кравцов С. Виконавче провадження як завершальна частина судового розгляду у світлі практики ЄСПЛ та протидія зловживанням процесуальними правами учасників виконавчого провадження	36
Рудковський А. Роль пруденційного нагляду у сфері нагляду за страховою діяльністю в Україні	43
Сільвестрі Е. Італія: арбітрам тут не місце? (<i>англ.</i>)	49
Сороковик І. И. Данилович – первый декан юридического факультета Киевского университета	51
Царьова І., Южека Р. Термінологія іншомовних слів у Кримінальному кодексі України	57
Інформація про авторів	62

CONTENTS

Bondareva M., Rabovska S. Some Aspects of the Lawyer's Involvement in the Notarial Process	5
Vasylieva-Shalamova Zh., Mamatiuk I. Legislative Regulation and Practical Implementation of Summary Proceeding in Civil Litigation	12
Dzera I. The System of Civil Sanctions in the General Part of the Civil Code of Ukraine	17
Korotenko T. Court Fees Related to the Court Order for the Competent Authorities of Foreign States	23
Kosilova O. The Right to Human Dignity in the System of Constitutional Rights of Ukraine and Germany	27
Kotendzhy E. Ukrainian Revolution of XX-XXI Centuries: Historical and Legal Comparative Study.....	32
Kravtsov S. Executive Proceedings as the Final Stage of the Trial in Light of ECHR Practice and Anti-Violation of Executive Proceedings Participants' Procedural Rights	36
Rudkovskii A. The Role of Prudential Supervision in the Field of Insurance Supervision in Ukraine	43
Silvestri E. Italy: No Country for Arbitrators?	49
Sorokovyk I. I. Danilovich as the First Dean of the Faculty of Law at Kyiv University	51
Tsarova I., Yuzheka R. Terms of Foreign Origin in the Criminal Code of Ukraine	57
The information about the authors	62

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УЧАСТІ АДВОКАТА В НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено роль і функціональне значення участі адвоката при здійсненні представництва в нотаріальному процесі, розглянуто особливості процесуальної діяльності адвоката при вчиненні окремих груп нотаріальних проваджень. На підставі аналізу судової та нотаріальної практики розглянуто питання оформлення повноважень адвоката, який здійснює представництво в нотаріальному процесі. Специфіку діяльності адвоката в нотаріальному процесі запропоновано визначати з огляду на два значимі аспекти: правовий статус особи, яку адвокат представляє, і характер, складність, суб'єктність учинюваного нотаріального провадження. Особливу увагу приділено функціональним складовим частям участі адвоката в нотаріальному провадженні у розрізі стадійності нотаріального процесу. На підставі проведеного дослідження запропоновано самостійні висновки та судження з аналізованої тематики. Висвітлено проблемні аспекти особистої участі особи, від імені і в інтересах якої вчиняється нотаріальне провадження. Продемонстровано випадки, за яких така участь є обов'язковою. На підставі проведеного дослідження авторами запропоновані самостійні висновки та судження з аналізованої тематики.

Ключові слова: нотаріус, адвокат, представництво, нотаріальний процес, правнича допомога, консультування.

Вступ. В умовах упрощення в Україні концепції правової держави, що визначено ст. 1 Конституції України [1], закон і правовий порядок є пріоритетними у відносинах суспільного життя.

Законодавство України постійно модернізується, змінюється судова практика. Серед іншого, ці процеси проходять, базуючись на вагомому досвіді професійної нотаріальної спільноти. Судова і нотаріальна практика показують, що схожі тенденції формуються й у сфері нотаріальної діяльності з охорони та захисту прав і законних інтересів, які реалізуються в контексті нотаріальної процедури (спадкові, сімейні, договірні правовідносини). Зазначене є причиною проблем і складнощів у правозастосуванні як у фахівців у сфері права, так і в осіб, які не володіють професійними юридичними знаннями та навичками. У статті зроблено спробу визначити роль і функціональне значення участі адвоката при здійсненні представництва в нотаріальному процесі, розглянуто особливості процесуальної діяльності адвоката при вчиненні окремих груп нотаріальних проваджень.

Пунктом 2 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" [2] визначено, що адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Отже, адвокатура є інститутом з надання професійної правової допомоги, що покликаний забезпечувати неухильне дотримання закону у демократичному суспільстві в умовах збереження у собі високого рівня чутливості до загроз повазі особистості, недоторканності її прав, свобод та законних інтересів. Адвокат є фахівцем, здатним узяти на себе правову експертизу документів, складання їх проєктів, юридичне консультування, а відтак – запобігання виникненню проблем і помилок.

Нотаріат, зі свого боку, є інститутом, на який покладено обов'язок посвідчувати права та факти, що

мають юридичне значення, і вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності. Оцінка сутності нотаріату та його значення в суспільстві та державі може полягати у баченні його в ролі "однієї з основних складових економічної та соціальної структури нації" [3, с. 92], що вигідна й ефективна у розв'язанні покладених на неї завдань. Нотаріат покликаний охороняти не тільки права й інтереси окремих фізичних і юридичних осіб, але й суспільства загалом [4, с. 126–141]. Сучасний нотаріат України змінюється, набуваючи більшої активності, гнучкості, а нотаріальна діяльність – комплексності. Модель сучасного нотаріату покликана виконувати, окрім традиційних функцій "посвідчення" та "засвідчення", ще й функції державного реєстратора, медіативну та фіскальну функції, збирати і перевіряти документи і факти з перспективним розширенням функціоналу. Ефективний нотаріат дозволяє значно знизити витрати держави на забезпечення системи гарантованої правової допомоги фізичним і юридичним особам, істотно зменшити кількість спорів, пов'язаних із нотаріально посвідченими правочинами, зменшити витрати на реалізацію права на судовий захист порушених прав.

Наприклад, у європейських країнах із функціонуючим латинським нотаріатом, кількість спорів із нотаріально посвідчених правочинів становить близько 1:1000, тоді як у США ця ж цифра вища в 40–50 разів [5, с. 3]. Зазначене з упевненістю свідчить про переваги латинського типу організації нотаріату перед англосаксонським типом такої організації [6, с. 126–141].

Схожі тенденції спостерігаються і в Україні. Актуальність досліджуваних питань підтверджується статистикою звітності про роботу державних і приватних нотаріусів щодо кількості осіб, які звернулися до нотаріусів, кількості вчинених нотаріальних дій, чисельності нотаріусів, які такі дії вчиняли у 2017–2019 рр., оприлюдненими Міністерством юстиції України [7].

Таблиця 1

Назва показника	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Чисельність нотаріусів, які вчинили нотаріальні дії протягом звітного періоду (приватні і державні)	6513	6561	5680
Усього вчинено нотаріальних дій	12 462 580	12 568 707	12 600 400
Кількість осіб, що звернулися до нотаріусів	9 324 688	9 664 738	9 853 135

Аналіз наведених в табл. 1 даних показує значиму кількість учинюваних нотаріальних проваджень, осіб, які звертаються до нотаріуса, а також поступове збільшення зазначених показників. З урахуванням диференціації функціоналу нотаріату як інституції зазначене не тільки підтверджує ефективність такого інституту, але й, з іншого боку, – дозволяє припустити наявність певних помилок, недоопрацювань, а іноді і зловживань, що їх припускаються нотаріуси.

Одним із маркерів існування такої проблеми можуть бути дані сайту "Судова влада України", згідно з якими кількість спорів, що виникають із договорів, у 2018 р. становила 250 410 (25,17 %), у 2019 р. – 23 4916 (23,33 %), що показує зменшення на 6,2 % за рік [8].

Слід зауважити, що теоретичні дослідження із зазначеної тематики проводилися переважно у площині загальних аспектів організації адвокатури, процесуальної діяльності адвоката в різних видах юридичних процесів. За темами, фрагментарно наближеними до змісту статті, працювали такі вчені, як С. Борискін, Т. Варфоломеева, А. Власов, В. Волошин, О. Дерій, В. Заборовський, О. Захарова, О. Клименко, В. Коцюба, Д. Кухнюк, Ю. Носік, С. Фурса, Є. Фурса, О. Хотинська, С. Чабан, С. Щербак та ін.

Водночас, незважаючи на, здавалося б, очевидну актуальність теми статті, предметного системного дослідження зазначеної тематики проведено досі не було. Мета нашої статті – виправити цю ситуацію.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Правові підстави участі адвоката в нотаріальному процесі. Якщо нотаріус неухильно стоїть на боці закону і спрямовує всю свою діяльність на результат у вигляді встановлення достовірності факту та права або відхилення такої достовірності у випадку існування щонайменшого сумніву, то адвокат свою діяльність спрямовує саме на практичну допомогу особі у реалізації особистого наміру реалізувати право.

При цьому механізми діяльності адвоката є різноманітними та втілені в таких її видах як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами. Адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом.

Основними формами адвокатської діяльності є процесуальне представництво та правова допомога. Процесуальне представництво може здійснюватися в цивільних процесах і передбачає право представника виступати від імені іншої особи, яке реалізується в силу закону або договору. Правова допомога – це консультації клієнта на будь-якій стадії реалізації ним його прав й обов'язків, формування правової позиції стосовно питання, з яким звернувся клієнт, складання проектів документів тощо.

Усі види адвокатської діяльності здійснюються адвокатом на підставі договору про надання правової до-

помоги, а документами, що підтверджують повноваження адвоката, є договір, довіреність, ордер та доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. При цьому слід підкреслити, що питання про оформлення повноважень адвоката в нотаріальному процесі є неоднозначним. Зокрема, у спеціальній літературі обґрунтовується неможливість передачі адвокату повноважень на підставі довіреності і пропонується у тих випадках, коли адвокат діє на підставі довіреності, вважати, що він "втрачає свій статус як адвокат і не може користуватися наданими йому повноваженнями. Якщо ж допустити, що адвокат отримав повноваження на підставі довіреності, то вважається, що він діє на підставі довірчих відносин і його професійний статус не повинен зазначатися в довіреності" [9, с. 15].

З іншого боку, згідно з п. 4 гл. 1 розд. 1 Порядку вчинення нотаріальних дій, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [10] перевірка повноважень представників осіб за довіреністю або за законом здійснюється за довіреністю. Нотаріус при посвідченні правочинів, учиненні інших нотаріальних дій за участю уповноваженого представника встановлює його особу відповідно до вимог ст. 43 Закону України "Про нотаріат" [11], а також перевіряє його дієздатність та обсяг наданих йому повноважень. Дійсність нотаріально посвідченої довіреності перевіряється нотаріусом за Єдиним реєстром довіреностей [12], за винятком довіреностей, що посвідчені або видані за кордоном компетентними органами іноземних держав. За результатами перевірки чинності довіреності (її дублікату) виготовляється витяг із Єдиного реєстру довіреностей, який додається до примірника правочину, що залишається у справах нотаріуса. У разі наявності сумнівів щодо обсягу повноважень уповноваженого представника, а також його цивільної дієздатності нотаріус має право зробити запит до відповідної фізичної або юридичної особи, від імені якої діє представник. Пунктом 2.5 гл. 4 розд. 2 Порядку вчинення нотаріальних дій визначається, що у довіреностях, виданих на ім'я адвокатів, можуть зазначатися їхній статус і членство в адвокатському об'єднанні.

Ілюструючи зазначене, можна навести приклад із судової практики. Нотаріус відмовив у вчиненні нотаріального провадження представнику особи, який діяв за довіреністю, оскільки, на думку нотаріуса, представник не мав належним чином оформлених повноважень. Київський районний суд м. Харкова зобов'язав нотаріуса вчинити нотаріальну дію, оскільки згідно із ч. 1 ст. 244 Цивільного кодексу України [13] представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за довіреністю. Як зазначив суд, ст. 1003 Цивільного кодексу України визначено, що у договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненними. Оскільки надана позивачем, як представником, довіреність містить вичерпний і конкретний перелік повноважень представника, при цьому необхідно відзначити той факт, що зазначена довіреність не містить жодних обмежень повноважень представника, що сукупно на-

дає підстави стверджувати про неправомірність дій приватного нотаріуса [14].

При врегулюванні питання про спосіб формалізації повноважень адвоката як представника в нотаріальному процесі вважаємо доцільним зауважити, що певну визначеність у ситуацію вніс Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 27.04.2016 [15], з підходом якого, очевидно, можна погодитися. Адвокат просив визнати незаконною бездіяльність державного нотаріуса (відмова в наданні адвокату інформації за його усними зверненнями й адвокатським запитом) і відмову державного нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину *представнику спадкоємця адвокату, який діяв на підставі договору про надання юридичних послуг*. Касаційний суд, що погодився з висновками Апеляційного суду Чернівецької обл., зазначив, що *за правовою природою укладений між адвокатом й особою, яку він представляє, договір про надання юридичних послуг регулює відносини із забезпечення реалізації права й обов'язків клієнта в органах нотаріату*. Водночас адвокатом здійснювалося представництво особи, за заявою якої вчинено нотаріальну дію з видачі свідоцтва про право на спадщину. Суд установив відсутність в адвоката повноважень на представництво особи при вчиненні нотаріальної дії, тому нотаріус правильно відмовив у видачі свідоцтва про право на спадщину, що відповідає ст. 8 Закону України "Про нотаріат" і Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

З урахуванням зазначеного можна говорити про необхідність усунення неоднозначного розуміння питання документального підтвердження повноважень представника-адвоката, специфіка участі якого в нотаріальному процесі й особливості правового регулювання такої участі визначаються характером процесуальних формальностей у сфері саме нотаріального процесу. Відтак документом, що підтверджує повноваження адвоката, який здійснює представництво в нотаріальному процесі, має бути довіреність.

Процесуальні аспекти участі адвоката: динаміка процесу, позитивні та негативні ефекти взаємодії нотаріуса й адвоката при вчиненні нотаріального провадження. Питання формалізації повноважень адвоката є сенс розглядати не тільки в аспекті документального їх оформлення, але і звертати увагу на питання змістовної їх частини, а саме гнучкості правової позиції особи, сформованої, очевидно, самим адвокатом; перевищення очікувань від урегулювання правової ситуації клієнта, і, як результат, ризик завдання тиску на нотаріуса; небажання представника-адвоката йти на компроміс з іншими особами, які беруть участь у нотаріальному провадженні. Зазначене демонструє, що при формуванні змістовної частини довіреності на участь у нотаріальному провадженні адвоката слід зважати на недоцільність використання імперативних доручень, що звужують обсяги можливого в нотаріальному процесі компромісу і, відповідно, знижують його ефективність.

Ураховуючи одночасно динамічність і статичність суті нотаріального провадження як складного алгоритму процесуальних і технічних дій і його правового результату – нотаріального акта, можна визначити функціональну цінність участі адвоката в нотаріальному провадженні.

Специфіка діяльності адвоката в нотаріальному процесі визначається двома значимими моментами: правовим статусом особи, яку він представляє, і характером, складністю, суб'єктністю вчинюваного нотаріального провадження.

Результатом учинення нотаріального провадження є, зазвичай, нотаріальний акт (документ чи його посвідчення), який не тільки вміщує істотні факти, що передували його появі, стали правовим підґрунтям його ухвалення нотаріусом, але і визначає перспективну динаміку відповідних правовідносин. Нотаріальний акт забезпечує стабільність правовідносин за участі як особи, яка звернулася за вчиненням нотаріального провадження, так й інших осіб – суб'єктів відповідних правовідносин.

Оскільки нотаріальна процедура передбачає пошук найбільш вигідних, прийнятних для сторін варіантів урегулювання їхньої правової ситуації, застосування різноманітних інструментів юридичної техніки, обов'язковість нотаріального посвідчення і засвідчення передбачає модерування перемовин між сторонами договору, застосування медіативних прийомів і технік. Окрім того, нотаріус зобов'язаний слідувати алгоритму, визначеному законом, заснованому на територіальності і матеріальній компетенції нотаріуса; процедурі, що передбачає правове консультування зацікавлених осіб, зокрема і шляхом надання їм порад, встановлення їхньої особи, перевірку обсягу їх правосуб'єктності, право- і дієздатності, перевірку повноважень представника. При цьому нотаріус має зберігати нейтральну позицію щодо суб'єктів провадження. Адвокат, і це очевидно, діє за дорученням і від імені свого довірителя, що визначає як його юридичну зацікавленість, так і специфіку участі в нотаріальному процесі не як модератора такого процесу, а як, радше, заявника, сторони. Важливо розуміти при цьому, що участь представника, особливо адвоката, може створювати негативні ефекти в динаміці нотаріального провадження, пов'язані зі складнощами встановлення волі осіб, що беруть участь у провадженні, досягнення згоди між сторонами договору, їхнього примирення тощо. До прикладу, ч. 2 а параграфу 17 Закону ФРН про посвідчення актів забороняє нотаріусу вчиняти регулярні нотаріальні дії за відсутності сторін матеріального правовідношення. Винятки можливі в окремих випадках, проте нотаріуси під загрозою майнової відповідальності і скарг до нотаріальної палати найчастіше наполягають на особистій участі осіб [16].

Закон України "Про нотаріат" передбачає можливість участі представника в нотаріальному процесі від імені і в інтересах особи, що її уповноважила. Заявник у такому випадку може не брати особистої участі в нотаріальному процесі. У визначених законом випадках участь особи, від імені і в інтересах якої вчиняється нотаріальне провадження, є обов'язковою. Так, згідно зі ст. 1234 Цивільного кодексу України право на заповіт здійснюється особисто, вчинення заповіту через представника не допускається. Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто, як впливає зі ст. 1269 Цивільного кодексу України. Відповідно, заявник має безпосередньо бути присутнім при вчиненні нотаріального провадження, що не виключає одночасної участі його представника-адвоката. У випадку одночасної участі в нотаріальному процесі представника – адвоката й особи, інтереси якої він представляє, представництво як таке, очевидно, не здійснюється. Адвокат діє, радше, як юридичний радник, сприяє особі у формуванні її правової позиції з питань, що виникають, безпосередньої участі в нотаріальному процесі не бере.

Змістовні складові участі адвоката в нотаріальному провадженні з урахуванням стадійності нотаріального процесу. Огляд судової практики. Правове консультування на етапі до звернення особи до органів нотаріату може передбачати коректне визначення предметної та територіальної підвідомчості правової ситуації клієнта певному нотаріусу; оцінка правової до-

цільності і корисності звернення до нотаріальної юрисдикції, оцінка альтернативних варіантів урегулювання справи: звернення до медіатора, до суду, проста домовленість із контрагентом "без звернення". На цьому етапі важливою функцією адвоката є забезпечення цілісності правової оцінки ситуації клієнта.

На стадії відкриття нотаріального провадження адвокат може бути використаний для тактичних цілей, серед яких оптимізація комунікації "заявник – нотаріус" і переведення її у площину професійної кваліфікованої взаємодії професіоналів.

Схожими є підходи до визначення функціоналу участі адвоката на стадії підготовки до вчинення нотаріального провадження.

Водночас контролювання діяльності нотаріуса не має ставитися адвокатом як мета його участі в нотаріальному процесі. Надмірне втручання адвоката в нотаріальний процес може істотно викривити його хід, порушити психологічний, етичний баланс й, у підсумку, призвести до зниження його ефективності, ускладнень у перебігу чи невчинення провадження. Слід зауважити, що у всіх наведених випадках одночасної участі в нотаріальному процесі адвоката і нотаріуса не повинно йти про професійне конкурування між ними, оскільки сфери застосування їхніх професійних компетентностей є різними і спрямовані, відповідно, з боку нотаріуса – на вчинення низки процесуальних і технічних дій, що мають на меті встановлення особи заявника, перевірка обсягу його цивільної право- і дієздатності, встановлення інших юридично значимих обставин залежно від характеру вчинюваного нотаріального провадження. Суттю участі адвоката в нотаріальному процесі є оптимізація, скорочення в часі і процесуальних засобах процесу вчинення нотаріального провадження, підвищення психологічного комфорту заявника – клієнта за рахунок прийняття на себе адвокатом функції "толмача", посередника між особою, що звернулася за вчиненням нотаріального провадження, іншими зацікавленими особами (подружжям/колишнім подружжям, дітьми, батьками, органами опіки та піклування) і нотаріусом. У веденні перемовин і визначенні мінімальної ціни виграшу професійні компетентності адвоката можуть бути використані в інтересах особи, яку він представляє; вони позитивно впливають на фактичну і психологічну готовність до перемовин із контрагентами, забезпечують перспективну готовність до доведення і доказування юридично значимих обставин у таких перемовинах. Зазначена правова позиція не може бути реалізована нотаріусом, який радше подібний до неупередженого арбітра, тоді як "упередженість" адвоката є складовою його статусу в конкретній юридичній справі.

На зазначеному етапі слід звернути увагу на корисність застосування нотаріусом медіативних технік [17, с. 4–7]. Залучення адвоката до процесу приведення правових позицій сторін договору до згоди, налагодження між ними комунікації набуває особливої цінності.

Ефективною є взаємодія нотаріуса й адвоката з питань забезпечення нотаріусом доказів.

Найрезультативнішою вважається участь адвоката в підготовці нотаріального провадження, а саме – сприяння, допомога, оптимізація зібрання та надання його довірительм відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріального провадження. Не менш значимим у реальній перспективі розвитку процесу і досягнення його результату – ухвалення нотаріусом нотаріального акта, є правовий аналіз адвокатом документів, що збираються його довірительм, на пред-

мет правильності їхнього оформлення на етапі видачі уповноваженими органами.

Як приклад, що підтверджує висловлені авторами доводи, можна навести аналіз практики винесення 224 постанов про відмову у вчиненні нотаріальних дій нотаріусами Хмельницької обл. у I кварталі 2018 р. (17.04.2018) [18]. За ступенем поширеності підставами винесення постанов про відмову у вчиненні нотаріальної дії були: відсутність правостановлюючого документа, що підтверджував би право власності на майно, яке спадкується (документ втрачений або не виготовлявся) – 105 постанов; пропущення терміну для прийняття спадщини – 39 постанов; наявні розбіжності та невідповідності у поданих спадкоємцями документах (зокрема, щодо площі, адреси розташування майна, кадастрового номера земельної ділянки, номера сертифіката на право на земельну частку (пай), інформації щодо фізичної особи тощо) – 14 постанов; відсутність документів, що дозволяють встановити факт родинних відносин між спадкодавцем і спадкоємцем – 18 постанов; неможливість доведення та підтвердження факту проживання однією сім'єю – 9 постанов; надання неналежним чином оформлених правостановлюючих документів – 17 постанов; інші (не визначення за спадкодавцем за життя частки у спільній власності; наявний заповіт на користь іншого спадкоємця; за видачею свідоцтва про право на спадщину звернулася особа, яка не входить до кола спадкоємців).

Наведені вище приклади цікаві для досліджуваної теми двома моментами. По-перше, вони надають підстави зробити висновок, що більшість відмов були здійснені з підстав, які б могли бути усунуті чи виправлені заявником. По-друге, доводять доцільність участі адвоката в нотаріальному процесі з метою підвищення ефективності та результативності такого процесу.

Не можна залишити без уваги не менш важливі форми активності адвоката на стадії підготовки нотаріального провадження, реалізація яких виправдовує його оплатну участь у безспірному юридичному процесі. При здійсненні нотаріальної діяльності нотаріуси припускаються помилок, що можуть призвести до порушення прав осіб, які беруть участь у таких провадженнях. Корисними й ефективними на стадії підготовки до вчинення нотаріального провадження є: правовий аналіз переліку документів, що пропонується нотаріусом надати заявникові на підтвердження того чи іншого юридичного факту; правовий аналіз підстав відмови нотаріуса у вчиненні нотаріального провадження; шляхи корегування ходу нотаріального процесу, пропонування альтернатив урегулювання правової ситуації особи.

Зауважене вище підтверджується судовою практикою. Рішенням Броварського міськрайонного суду Київської обл. від 09.09.2012 [19], наприклад, дії приватного нотаріуса було визнано незаконними, скасовано виконавчі написи з підстав порушення законодавства, зокрема і внаслідок недбалості нотаріуса, який *не звернув уваги на той факт*, що відмова від договору лізингу має бути безумовною і чітко вираженою, а термін для вчинення виконавчого напису минув.

Рішенням Васильківського районного суду Запорізької обл. від 12.03.2013 [20] дії приватного нотаріуса, який скасував договір купівлі-продажу нерухомого майна та визнав його недійсним, були визнані незаконними, оскільки *правочин може бути визнаний недійсним лише в судовому порядку*.

Рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 20.07.2015 [21] була надана правова оцінка діям

приватного нотаріуса, який не перевірів у встановленому порядку обсягу повноважень представника, а також не здійснив належних дій з пошуку в Єдиному реєстрі довіреностей за прізвищем довірителя з метою перевірки справжності довіреності. Суд зазначив, що при посвідченні правочинів, учиненні інших нотаріальних дій за участі представника, відповідно до вимог ст. 43 та 44 Закону України "Про нотаріат" нотаріус зобов'язаний був встановити його особу, а також перевірити обсяг його повноважень на основі виданої представнику довіреності чи іншого документа, що надає повноваження представнику.

Відмовляючи заявнику у видачі дублікату договору купівлі – продажу будинку, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу посилалась на те, що у процесі перевірки поданих документів встановлено, що за фактом набуття права власності на нерухоме майно, зазначене в заяві, здійснюється досудове кримінальне розслідування. На думку нотаріуса, кримінальне провадження не закрито, а добросовісність набуття нерухомого майна набувачем може бути встановлено тільки в суді або шляхом припинення кримінального провадження, відповідно до чинного законодавства України. Ухвалюючи рішення за позовом про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, Шевченківський районний суд м. Києва в рішенні від 14.03.2019 [22] зазначив, що факт наявності кримінального провадження стосовно майна, що було об'єктом нотаріально посвідченого договору купівлі-продажу, безпосередньо не передбачений ані Законом України "Про нотаріат", ані Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України як підстава для відмови у видачі дублікату такого договору. Також суд критично оцінив висловлену нотаріусом в оспорюваній постанові думку про необхідність встановлення в суді добросовісності набуття нерухомого майна з боку заявника, оскільки право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів.

Розглянемо ще одну справу і нетривіальний підхід нотаріуса до оцінки правової ситуації особи, яка до нього звернулася. Нотаріус виніс постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії на наступний день після надходження заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину. Малиновський районний суд м. Одеси в рішенні від 20.11.2019 [23] розцінив таку відмову як передчасну, оскільки нотаріус, у супереч ст. 5 Закону України "Про нотаріат" і п. 4.14 розд. 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не сприяв позивачу у здійсненні ним його прав та не витребував ні в нього, ні в будь-кого правостановлюючих документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії. При цьому суд критично поставився до пояснень нотаріуса, що він був обмежений часом на вчинення нотаріальної дії, та був зобов'язаний вчинити нотаріальну дію або відмовити у її вчиненні протягом трьох робочих днів, внаслідок чого він не міг витребувати будь-які документи. Наприклад, відповідно до п. 4.13 Порядку видача свідоцтва про право на спадщину може бути відкладена у разі витребування нотаріусом відомостей або документів від фізичних або юридичних осіб, при цьому термін, на який може бути відкладено видачу свідоцтва про право на спадщину, не може перевищувати одного місяця. Отже, відповідно, на думку суду, був наділений правом витребувати відповідні документи та відкласти вчинення нотаріальної дії терміном до одного місяця.

Іноді нотаріуси свідомо порушують закон при вчиненні нотаріального провадження. Наприклад, приват-

ним нотаріусом Київського міського нотаріального округу за попередньою змовою з матір'ю дитини, яка надала ксерокопію знищеного паспорта батька дитини, на нотаріальному бланку було засвідчено справжність підпису цього батька, виконано заяву про надання згоди на тимчасовий виїзд за кордон їхнього малолітнього сина, без особистої присутності позивача, а так само і без встановлення його особи та перевірки його дієздатності на підставі ксерокопії паспорта позивача. Позивач, як батько малолітньої дитини, будь-якої згоди на тимчасовий виїзд сина за кордон не надавав, у конторі приватного нотаріуса з метою надання згоди не перебував. Крім того, паспорт, реквізити якого подані в заяві, знищений до вчинення нотаріальної дії Дарницьким РВ ГУДМС України в м. Києві, у зв'язку із заміною на новий паспорт. Шевченківський районний суд міста Києва у рішенні від 17.03.2017 [24] зазначив, що такими діями нотаріус порушила вимоги ст. 43 Закону "Про нотаріат", п. 1 гл. 6 розд. I та підп. 6.2 п. 6 гл. 7 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а тому така нотаріальна дія підлягає визнанню неправомірною.

Проте не завжди недбалість, непрофесійність нотаріуса стає на заваді реалізації особою її прав. Часто поведінка самого заявника, його юридична необізнаність, пасивність створюють негативні юридичні наслідки. Наприклад, згідно із рішенням Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 7.02.2018 [25] наявність постанови державного нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії не визнається самостійною підставою для звернення до суду з позовом про визнання права власності в порядку спадкування. *Постанова нотаріуса, як зазначає колегія суддів, мотивована наявністю суперечливих даних та розбіжностей* щодо розмірів площі будинку, який є об'єктом спадкування, та ненадання позивачкою документів для усунення наявних неточностей. Тобто *сама позивачка не сприяла реалізації її законних прав та обов'язків*, а тому підстав вважати постанову нотаріуса такою, що порушує права позивача підстав немає.

У всіх наведених прикладах із судової практики некоректність поведінки особи при реалізації її суб'єктивних цивільних прав визначалася недостатнім ступенем її правової обізнаності і помилками, допущеними нотаріусами при вчиненні нотаріальних проваджень.

Хоча участь адвоката в нотаріальному процесі не знімає з нотаріуса обов'язок (виняток становить непрофесійність чи недобросовісність самого адвоката) заміщувати своїми знаннями прогалини в юридичних знаннях особи, що до нього звертається, доступно роз'яснювати наслідки тих чи інших дій; налагоджувати комунікацію у випадку нерозуміння особою хибності своєї позиції, тим не менш кількість нотаріальних справ, де інтереси особи представляє адвокат, є обернено пропорційною кількості судових справ, у яких особа звертається з оскарженням учиненого нотаріального провадження чи відмову у його вчиненні. З огляду на наведене, можемо стверджувати про корисність активної участі адвоката у складних нотаріальних провадженнях, таких як видача свідоцтва про право на спадщину, видача свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя в разі смерті одного з них, у нотаріальному посвідченні багатьох договорів (шлюбний договір, договорів відчуження нерухомого майна). Нотаріус не завжди може дати належну правову кваліфікацію обставинам, правовідносинам, документам. А

спільні зусилля в цьому напрямі нотаріуса й адвоката прогнозовано мають дати позитивний результат.

Окрім адвокатів, особа може залучити до нотаріального процесу в ролі представника звичайного юриста, однак із розповсюдженою у час монополії адвокатури ознакою "інхаус". Як й у випадку з лікарем та священником, більшість людей прагнуть мати сімейного юриста, якому можна зателефонувати в будь-який час та проконсультуватися з будь-якого питання. Інхаус-юристи, з одного боку, мають відповідну освіту та навички професійного спілкування з нотаріусом, а з іншого – вищу довіру клієнта порівняно з адвокатом. Водночас, не вдаючись до аналізу переваг монополії адвокатури, зауважимо, що в її умовах звичайні юристи поступово втрачають досвід ведення саме процесу, позбавлені можливості надсилати адвокатські запити та не мотивовані негативними наслідками при недобросовісності своїх дій у вигляді відповідальності. Натомість, іноді забезпечення вищого рівня фаховості та відповідальності може мати суттєву перевагу над рівнем довіри до інхаус-юриста.

На рівні самоврядування суттєвим здобутком у цій сфері став минулорічний Меморандум про співробітництво, підписаний 18.07.2019 Національною асоціацією адвокатів України та Нотаріальною палатою України [26]. Згідно з документом передбачалася участь у розробці проектів нормативно-правових актів у сфері сімейного права, пропозиції до них і чинного законодавства, спрямованого на оптимізацію захисту прав суб'єктів сімейних правовідносин; спільна участь у наукових, дослідницьких та інших програмах і проектах, спрямованих на розвиток сімейного права; спільна підготовка аналітичних і методичних матеріалів, збір та узагальнення практики правореалізації і правозастосування у сфері сімейного права (дайджести судової практики, консолідованих правових позицій Верховного Суду та рішень ЄСПЛ). Як бачимо, поки що взаємодію задекларовано лише в галузі сімейного права.

Висновки. Реальні переваги участі адвоката в нотаріальному процесі полягають у підвищенні ефективності процесу, його оптимізації, психологічному комфорту його учасників, конфіденційності і передбачуваності процесу, зниженні ризику звернення до суду в майбутньому. Окрім того, не можна ігнорувати етично-психологічні ефекти зазначених моментів, їхня оцінка має здійснюватися, головним чином, у площині організаційній і процесуальній. Єдина проблема, яка може мати місце в цій ситуації, це неготовність українського суспільства до розуміння суті адвокатури. Проблема, з якою постійно стикається адвокат, це ототожнення його із клієнтом. Не всі нотаріуси готові визнати, що адвокат є зовнішнім сприятливим чинником якісного вчинення саме їхніх дій. Звичайно, це зумовлено тим, що нотаріус не надає переваги жодній зі сторін договору, є представником держави, але не є лобістом її інтересів, тобто демонструє повну нейтральність. Адвокат, зі свого боку, позитивно забарвлений в бік клієнта, що викликає засторогу передусім у нотаріуса. Проблеми, висвітлені нами при аналізі судової практики оскаржень нотаріальних дій і нотаріальної практики відмов у їхньому вчиненні демонструють складність й іноді неоднозначність нотаріального процесу.

Водночас, підсумовуючи вищенаведене, хочемо зауважити, що участь адвоката в нотаріальному процесі дає можливість врахувати всі особливості правової ситуації клієнта. Нотаріус як особа, уповноважена державою на вчинення нотаріальної і багатьох інших функцій, має відповідально підходити до реалізації своєї компетенції.

Участь адвоката при вчиненні нотаріального провадження прогнозовано матиме позитивні ефекти тільки за умови належної взаємодії з нотаріусом, що, звісно ж, сприятиме підвищенню якості нотаріальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР від 01 січня 2020 року зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VII від 20 березня 2020 року зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 19.02.2020).
3. Leger P. E. La Fonction sociale du notaire (1951-2). *La Revue du Notariat*. Canada, 1990. P. 92.
4. Yaigre J., Pillebout J-F. Droit professionnel notarial. Quatrieme edition. Paris, 1996. P. 126–141.
5. Le notariat dans le monde. éd. Commission de coopération notariale internationale d'U. I. N. L. 2001. P. 3.
6. Malavet P. The Non-Adversarial, Extra-Judicial Search for Legality and Truth: Foreign Notarial Transactions as an Inexpensive and Reliable Model for a Market Driven System of Informed Contracting and Fact-Determination. *Wisconsin International Law Journal*. 2007. № 1. P. 146–151.
7. Звіт про роботу державних та приватних нотаріусів / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-privatnih-notarijusiv> (дата звернення: 19.02.2020).
8. Судова влада України : аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19 (дата звернення: 19.02.2020).
9. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Адвокат у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. К. : Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2008. 452 с.
10. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 632.
11. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII від 13 лютого 2020 року зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 19.02.2020).
12. Єдиний реєстр довіреностей, започаткований відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 25.05.1999 року № 29/5. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2351 (дата звернення: 19.02.2020).
13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV від 13 лютого 2020 року зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.02.2020).
14. Рішення Київського районного суду міста Харкова від 5 грудня 2018 року № 640/6754/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78395511> (дата звернення: 19.02.2020).
15. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 квітня 2016 р. № 6-2368ск16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57462528> (дата звернення: 19.02.2020).
16. Техніка ведення переговорів нотаріусами: практич. посіб. / отв. ред. Роберт Вальц. М. : Волтерс Клувер, 2005. 200 с.
17. Бондарева М. В. Медіативний аспект у нотаріальній діяльності з оформлення спадкових прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 4–7.
18. Узагальнення нотаріальної практики щодо винесення нотаріусами Хмельницької області постанов про відмову у вчинення нотаріальних дій у I кварталі 2018 року (17.04.2018 р.). URL: <https://justice-km.gov.ua/notariat#> (дата звернення: 19.02.2020).
19. Рішення Броварського міськрайонного суду Київської області від 9 серпня 2012 р. № 1007/4851/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49243339> (дата звернення: 19.02.2020).
20. Рішення Василівського районного суду Запорізької області від 12 березня 2013 р. № 311/121/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30041575> (дата звернення: 19.02.2020).
21. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 20 липня 2015 р. № 761/36756/14-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47520792> (дата звернення: 19.02.2020).
22. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 14 березня 2019 р. № 761/38725/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81895771> (дата звернення: 19.02.2020).
23. Рішення Малиновського районного суду міста Одеси від 20 листопада 2019 р. № 521/15555/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85840447> (дата звернення: 19.02.2020).
24. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 14 березня 2017 р. № 761/33944/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65526572> (дата звернення: 19.02.2020).
25. Постанова Верховного Суду від 7 лютого 2018 р. № 359/6007/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199153> (дата звернення: 19.02.2020).
26. Меморандум про співробітництво НААУ з Нотаріальною палатою від 18 липня 2019 року / Офіційний сайт Нотаріальної палати Укра-

їни. URL: <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/npu-naau.pdf> (дата звернення: 19.02.2020).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainyvid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VRvid 01 sichnia 2020 roku zi zminamy ta dopovnnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
2. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainyvid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VIIvid 20 bereznia 2020 roku zi zminamy ta dopovnnenniamy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 27. St. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (in Ukrainian).
3. Leger P. E. (1951-2). *La Fonction sociale du notaire. La Revue du Notariat*, 90. P. 92 (Canada). 1951 (in French).
4. Yaigre J., Pillebout J-F. (1996). *Droit professionnel notarial*. Quatrieme edition. Paris, P. 126–141 (in French).
5. Le notariat dans le monde éd. (2001). *Commission de coopération notarialeinternationale d'U. I. N. L. P. 3* (in French).
6. Malavet P. The Non-Adversarial, Extra-Judicial Search for Legality and Truth: Foreign Notarial Transactions as an Inexpensive and Reliable Model for a Market Driven System of Informed Contracting and Fact-Determination. *Wisconsin International Law Journal*. 2007. № 1. P. 146-151 (in English).
7. Zvit pro robotu derzhavnykh ta pryvatnykh notariusiv / Ministerstvo yustytzii Ukrainy. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-pryvatnih-notariusiv> (in Ukrainian).
8. Sudova vlada Ukrainy. Analitichni tablytsi shchodo stanu zdiisnennia pravosuddia za 2019 rik. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_tabl_19.
9. Fursa S. Ya., Fursa Ye. I. (2008). *Advokat u tsyvilnomu protsesi [Attorney in the civil process] : Naukovo-praktychnyi posibnyk*. K.: Vydavets Fursa S. Ya. 2008. 452 s.(in Ukrainian).
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 22.02.2012 r. № 296/5. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2012 r., № 17. St. 632 (in Ukrainian).
11. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 1993 r. № 3425-XII vid 13 liutoho 2020 roku zi zminamy ta dopovnnenniamy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39. St. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (in Ukrainian).
12. Yedyni reistr dovirenostei, zapochatkovanyi vidpovidno do nakazu Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 25.05.1999 roku № 29/5. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2351 (in Ukrainian).
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainyvid 16 sichnia 2003 roku № 435-IVvid 13 liutoho 2020 roku zi zminamy ta dopovnnenniamy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian).

14. Rishennia Kyivskoho raionnoho sudu mista Kharkova vid 5 hrudnia 2018 roku № 640/6754/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78395511> (in Ukrainian).
15. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 27 kvitnia 2016 r. № 6-2368sk16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57462528> (in Ukrainian).
16. Tehnika vedeniya peregovorov notariusami [Negotiating Technique] / Otv. red. RobertValc. M.: Volters Kluver, 2005. 200 s.
17. Bondarieva M. V. Mediatyvnyi aspekt u notarialnii diialnosti z oformlennia spadkovykh prav [Mediation aspect in the notarial activity on registration of hereditary rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvoipravo*. 2019. № 1. S. 4–7. (in Ukrainian).
18. Uzahalennia notarialnoi praktyky shchodo vynesennia notariusamy Khmelnytskoi oblasti postanov pro vidmovu u vchynennia notarialnykh dii u I kvartali 2018 roku (17.04.2018 r.). URL: <https://justice-km.gov.ua/notariat#> (in Ukrainian).
19. Rishennia Brovarskoho misakraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 9 serpnia 2012 r. № 1007/4851/2012. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49243339> (in Ukrainian).
20. Rishennia Vasylyvskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 12 bereznia 2013 r. № 311/121/13-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30041575> (in Ukrainian).
21. Rishennia Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 20 lypnia 2015 r. № 761/36756/14-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47520792> (in Ukrainian).
22. Rishennia Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 14 bereznia 2019 r. № 761/38725/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81895771> (in Ukrainian).
23. Rishennia Malynovskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 20 lystopada 2019 r. № 521/15555/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85840447> (in Ukrainian).
24. Rishennia Shevchenkivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 14 bereznia 2017 r. № 761/33944/15-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65526572> (in Ukrainian).
25. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 7 liutoho 2018 r. № 359/6007/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199153> (in Ukrainian).
26. Memorandum pro spivrobotnytstvo NAAU z Notarialnoiu palatouiu [Memorandum of Cooperation of NAAU with the Notary Chamber]vid 18 lypnia 2019 roku /Ofitsiyni sait Notarialnoi palaty Ukrainy. [Memorandum of Cooperation of NAAU with the Notary Chamber]. URL: <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/npu-naau.pdf> (in Ukrainian).

Received: 20/02/2020
1st Revision: 25/03/2020
Accepted: 18/04/2020

M. Bondareva, PhD (Law), Associate Prof.,
S. Rabovska, PhD (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOME ASPECTS OF THE LAWYER'S INVOLVEMENT IN THE NOTARIAL PROCESS

The article examines the role and functional importance of the lawyer's involvement in the notarial process, discusses the peculiarities of the lawyer's procedural activity in committing certain groups of notarial proceedings.

Based on the analysis of judicial and notarial practice, the authors consider the issues of registration of the powers of the lawyer who provides representation in the notarial process. The article concludes that it is necessary to eliminate ambiguous understanding of documentary confirmation of the representative's powers. The specifics of participation in the notarial process and the peculiarities of legal regulation for such participation are determined by the nature of procedural formalities in the sphere of the notarial process. The necessity of determining the lawyer's powers in the notarial process on the basis of a power of attorney is substantiated.

The specifics of the lawyer's activity in the notarial process are proposed to be determined on the basis of two significant aspects: the legal status of the person represented by the lawyer and the nature, complexity, subjectivity of the notarial proceedings.

Since the notarial procedure involves the search for the most favorable, acceptable to the parties options for solving their legal situation, the use of various instruments of legal technique, the negative effects of the lawyer's participation in the dynamics of notarial proceedings are analyzed.

Particular attention is paid to the functional component of the lawyer's participation in the notarial proceedings in terms of the stage of the notarial process. Based on the analysis of the case law and the practice of notary decrees on the refusal to perform a notarial act, it is concluded that most of the refusals were made on the grounds that could be eliminated or corrected by the applicant. The paper also stipulates the expediency of the lawyer's involvement in the notarial process for the purpose of increasing the efficiency of such a process. The efficiency of the lawyer's participation in the stage of preparation for the execution of the notary proceedings is determined in order to ensure the legal analysis of the documents as should be provided by the applicant for confirmation of one or another legal fact; legal analysis of the grounds for refusal of a notary in committing notarial proceedings; ways of adjusting the course of the notarial process, offering alternatives to solving the legal situation of the person.

The article highlights the problematic aspects of the personal participation of a person on behalf of and in the name of whom the notarial proceedings are committed. Cases where such participation is mandatory are demonstrated. Based on the research, the authors of the article offer independent conclusions and judgments on the analyzed topics.

Keywords: a notary, a lawyer, representation, notarial process, legal aid, consulting.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Проаналізовано різні погляди щодо теоретичних і практичних проблем застосування спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. Акцентовано увагу на відсутності єдиного уніфікованого підходу до термінології "справ незначної складності", "малозначних справ", що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. Досліджено проблеми, що стосуються питання ефективності введення так званих касаційних фільтрів для малозначних справ у чинному ЦПК України.

Встановлено, що в частині нормативного закріплення спрощеного позовного провадження в ЦПК України простежується низка недоліків, які породжують певні проблеми, що негативно впливають на теоретичне підґрунтя та практичний аспект реалізації розгляду спрощеного позовного провадження в цивільному судочинстві.

Ключові слова: спрощене провадження, цивільне судочинство, принцип пропорційності, винятковість справи, суд, касаційний перегляд, малозначні справи, справи незначної складності, касаційні фільтри.

Вступ. Законом "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" № 6232 від 23 березня 2017 р., який набув чинності 15 грудня 2017 р., були внесені суттєві зміни до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України 2017 р.) [1]. Внаслідок цього з'явився такий новий для українського законодавства інститут як "спрощене позовне провадження", у порядку якого розглядаються "малозначні справи", та "справи незначної складності".

У контексті законодавчої реформи питання підвищення ефективності цивільного судочинства з погляду його прискорення та спрощення привертають дедалі більшу увагу як науковців, так і практиків. При цьому наріжним каменем будь-яких змін у цьому напрямі залишається необхідність забезпечення *принципу пропорційності* між публічними та приватними інтересами з метою забезпечення кожному мінімальних гарантій права на справедливий судовий розгляд у контексті п. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. З цього погляду введення спрощених проваджень і процедур до ЦПК України має розглядатися, з одного боку, як спосіб забезпечення доступу до правосуддя за рахунок зменшення судових витрат та більш гнучкої процедури із меншим ступенем формалізації процесу, а з іншого – як спосіб зменшення державних витрат на судову систему та підвищення ефективності судового адміністрування.

Метою статті є:

- огляд проблемних питань, що виникають при реалізації розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження та недоліків правової регламентації зазначеного правового інституту;
- аналіз наукових позицій щодо введення інституту спрощеного позовного провадження та розгляду малозначних справ;
- розгляд ефективності законодавчої регламентації касаційних фільтрів для малозначних справ;
- огляд та аналіз нововведень, які відбулися в інституті регламентації спрощеного позовного провадження та малозначних справ у 2020 р.;
- порівняння нововведень 2017 р. з новаціями 2020 р., які були внесені до ЦПК України.

Безперечно, проведення процесуальної реформи та введення в ЦПК України моделі спрощеного позовного провадження є надзвичайно актуальним і необхідним в умовах сьогодення і дійсно сприяє дотриманню основоположних принципів цивільного судочинства та забезпеченню саме *ефективного захисту* порушених, невизначених або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Запровадження спрощеного позовного провадження цивільного судочинства свідчить про наближення України до європейських стандартів правосуддя. Спрощені процедури розгляду цивільних справ або *small claims procedure* діють у багатьох державах Ради Європи; на загальноєвропейському рівні існує єдина для всіх держав – членів ЄС процедура врегулювання дрібних спорів. В Україні це є першою спробою диференціації цивільного судочинства і запровадження особливого спрощеного порядку розгляду позовів [2, с. 52–53]. Проте після майже двох років застосування спрощеного провадження у судовій практиці виявлено чимало проблемних питань. З огляду на це зазначений процесуальний інститут потребує суттєвого законодавчого удосконалення задля подолання суперечностей і неточностей, що виникають при правозастосуванні та тлумаченні правових норм.

Слід погодитись із думкою О. Угриновської та Г. Гембера, що законодавець допустив неоднозначне найменування цього процесуального нововведення, оскільки, назвавши главу "Розгляд справ у порядку спрощеного провадження", він фактично виокремив спрощене позовне провадження в іще один вид судочинства, що суперечить його ознакам і правовій природі, хоча й статті, які містяться в цій главі, оперують поняттям "спрощене позовне провадження" [3, с. 85–86]. Вважаємо це зауваження цілком слушним, адже в ч. 2 ст. 19 ЦПК України йдеться, що "цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження [4]. Законодавець виділив три види судочинства і зазначив, що позовне провадження поділяється на загальне позовне провадження *та спрощене позовне провадження*, передбачивши при цьому у ч. 4 ст. 19 ЦПК України категорії справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження.

Також у п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України чітко зауважено, що "спрощене позовне провадження призначене для розгляду справ незначної складності й інших справ, для яких *пріоритетним є швидке вирішення справи*". Законодавець акцентує увагу на прискореному характері спрощеного провадження з метою економії часу та дотримання принципу пропорційності, що закріплений у ч. 3 ст. 2 ЦПК України серед основних засад (принципів) цивільного судочинства.

І. Ізарова пов'язує появу спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві з тим, що нарешті у ЦПК України закріплено *принцип пропорційності*, відповідно до якого суд визначає в межах, встановлених цим кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, ураховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями тощо [5, с. 215].

Проте всупереч п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України у ч. 2 ст. 274 ЦПК України, яка регламентує справи, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, йдеться: "у порядку спрощеного позовного провадження *може бути розглянуто будь-яку іншу справу*, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті". Це положення суперечить правовій природі та меті спрощеного позовного провадження, яке призначено для розгляду не будь-яких категорій справ, що віднесені до юрисдикції суду, а саме справ, для яких пріоритетним є швидке їхнє розв'язання.

Погоджуємося із думкою науковців про те, що не суд, а закон і воля сторін мають бути рушійною силою під час реалізації принципу пропорційності цивільного судочинства, який повинен системно застосовуватися разом із принципами диспозитивності та змагальності цивільного судочинства. Наділення суду повноваженнями з визначення порядку здійснення провадження у справі зазіхає на принцип диспозитивності та право заявника обрати процедуру захисту своїх прав. Спрощена процедура розгляду справ має бути дієвою альтернативою для загального порядку їх урегулювання, але обрати її для захисту має саме заявник, а не суд. Законом передбачено особливості розгляду деяких категорій справ, які не можуть бути розглянуті в загальному порядку позовного провадження [5, с. 216]. В іншому випадку порушується право особи на справедливий розгляд її справи в суді. Зважаючи на це, вважаємо, що спрощений позовний порядок розгляду справи має бути додатковим ефективним засобом захисту, який має застосовуватися субсидіарно й альтернативно за погодженням сторін разом із судом.

Проте існують і протилежні думки із цього приводу. Як зазначає Н. Сакара, спрощене позовне провадження не можна розглядати як субсидіарний порівняно із загальним позовним провадженням порядок, оскільки, незважаючи на те, що сторони можуть висловити свою думку щодо його застосування, усе ж остаточне рішення щодо процедури, у межах якої буде здійснюватися розгляд, ухвалює суд [6, с. 202].

На наш погляд, при розв'язанні питання, чи належить справа до категорії малозначних справ, суд зобов'язаний у кожному окремому випадку оцінити наявність критеріїв на підставі досліджених обставин справи, що вказують на її малозначність [7, с. 22]. Ураховуючи думку секретаря Пленуму ВС, секретаря Першої судової палати Касаційного цивільного суду у

складі Верховного Суду Дмитра Луспенника, яку ми також поділяємо, "для кожної людини справи, що *її стосуються*, значні, тому назріла необхідність внести зміни до процесуального закону та замінити термін "малозначні справи", наприклад, на "справи незначної складності" або інший".

Д. Луспенник звернув увагу на недосконалість, яку законодавці обіцяли у майбутньому усунути, а саме – на ч. 7 ст. 277 ЦПК України, *за якою малозначні справи розглядаються тільки в порядку спрощеного провадження*. "Слово "тільки" має бути видалено", – підкреслив він [8]. Неможливо не погодитися із представленою думкою, адже суддя при постановленні ухвали про відкриття провадження у справі має визначити, ураховуючи всі обставини, чи може зазначена справа розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження, чи ні, тому *не можна зазначити в безальтернативному порядку, що справа може розглядатися тільки в порядку спрощеного провадження*.

Необхідно також підкреслити, що можливість віднесення *справ незначної складності* до категорії малозначних, крім справ, які в імперативному порядку відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України в редакції 2017 р. не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження і справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, передбачала можливість для широких дискреційних повноважень суду у віднесенні тієї чи іншої справи до категорії малозначних справ.

Дуже неоднозначним поставало питання щодо розміру ціни позову справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження в Україні. Адже для більшості українського населення сума у розмірі 1 051 000 грн (за ЦПК 2017 р.) виявилась надзвичайно значною та непомірною [7, с. 22]. Іншими словами, на відміну від категорії справ, які є малозначними з огляду на закон, ураховуючи ціну позову (до ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб), для яких законодавчо встановлений критерій малозначності, зазначена категорія справ характеризується умовно визначеним таким критерієм, що пов'язаний із розсудом суду. Тобто на момент відкриття провадження по справі суддя має здійснити попередню її оцінку з метою з'ясування наявності підстав для визнання такої справи малозначною, ураховуючи при цьому предмет позову, його ціну, складність справи, характер правовідносин, а також значення справи для сторін і суспільства [9].

На жаль, незважаючи на те, що справи, ціна позову в яких не перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, *лише можуть бути визнані судом малозначними*, якщо це справи незначної складності, про що свідчить судова практика, суди досить часто лише констатують що така справа є малозначною і підлягає розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, зазначаючи як критерій лише ціну позову [10, 11].

Проте, на нашу думку, таке мотивування віднесення тієї чи іншої справи до категорії малозначних суперечить ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо права на справедливий суд та в подальшому позбавляє прав особу на касаційне оскарження судового рішення, та як наслідок створює значні перешкоди для доступу до правосуддя фізичних і юридичних осіб. Адже відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, не підлягають касаційному оскарженню судові рішення в малозначних справах, крім випадків, які передбачені в цьому ж пункті. Більше того, суди касаційної інстанції неодноразово зауважували у своїх рішеннях, що тлумачення ст. 19 ЦПК України свідчить,

що малозначна справа є такою, зважаючи на свої характеристики, незалежно від того, чи визнавав її такою суд першої чи апеляційної інстанції. Оскільки ч. 6 ст. 19 ЦПК України розміщена в розд. 1 Загальних положень ЦПК України, то вона поширюється і на стадію касаційного провадження [12].

Аналізуючи судову практику, науковці звертають увагу на судові рішення, що ухвалені з порушенням вимог ч. 4 ст. 274 ЦПК України 2017 р., зокрема, у порядку спрощеного провадження розглядаються справи про визнання права власності на спадкове майно. Наприклад, у справі Камінь-Каширського районного суду Волинської обл. позовні вимоги були обґрунтовані тим, що батькові заявниці ОСОБИ_3 на праві приватної власності належав житловий будинок з господарськими та побутовими будівлями і спорудами; за заповітом усе своє майно заповів дочці ОСОБИ_1, але, крім неї, спадкоємцем першої черги за законом після смерті ОСОБИ_3 є також його син ОСОБА_2, який на спадщину не претендує. До складу спадкового майна входить зазначений вище житловий будинок, на який позивач не може отримати свідоцтво про право на спадщину через відсутність на будинково-лодіння правовстановлюючих документів і позасудовим порядком вирішити це питання неможливо. Суд, розглянувши матеріали справи по суті у порядку спрощеного провадження, визнав за ОСОБОЮ_1 право власності на житловий будинок із господарськими та побутовими будівлями і спорудами [2, с. 55]. Тобто суди, незважаючи на імперативне положення про неможливість розгляду спадкових справ у спрощеному порядку, застосовують до таких категорій справ спрощений позовний механізм розгляду. Та чи всі спадкові справи є такої значної складності, щоб розглядати їх лише в загальному позовному порядку?

Вважаємо, не можна не погодитися із думкою дослідників, що деякі справи, пов'язані зі спадкуванням, доцільніше розглядати у спрощеному позовному порядку як виняток із загального правила, зокрема справи про визначення додаткового терміну для прийняття спадщини (у цій категорії справ вирішується питання про надання терміну на реалізацію права, але не вирішується по суті спір, що виникає зі спадкових відносин) та справи про вилучення з арешту майна для реалізації прав спадкоємців (оскільки вони пов'язані зі спадковими, але не є такими за своєю суттю) [2, с. 56]. Така позиція може бути обґрунтована тим, що такі справи зазвичай нескладні, потребують швидкого пріоритетного врегулювання, мають невеликий обсяг доказів у справі тощо.

До речі, позитивна судова практика вже почала формуватися в цьому напрямі. Наприклад, справи про визначення додаткового терміну для прийняття спадщини суди розглядали у спрощеному провадженні [13, 14, 14, 16].

Варто також звернути увагу на дуже важливе питання – уведення касаційних фільтрів для справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. Ураховуючи численні дискусії теоретиків та практиків, зокрема і суддів Верховного Суду, які не перестають обговорювати спірні питання відносно обмеження перегляду малозначних справ у касаційному порядку, слід звернутися до практики ЄСПЛ.

Відповідно до практики ЄСПЛ, що є джерелом права, і зокрема до ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", *умови прийнятності касаційної скарги можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви. З огляду на особливий статус процесуальні процедури у*

суді касаційної інстанції можуть бути більш формальними, особливо якщо провадження здійснюється після розгляду справи судом першої інстанції, а потім – апеляційної інстанції [17, 18].

Звичайно, уведення касаційних фільтрів є позитивним явищем, адже це зменшує навантаженість на суди касаційної інстанції, дає можливість Верховному Суду розглядати лише найважливіші та найскладніші справи та зменшує можливість зловживання з боку учасників справи щодо подачі безпідставних касаційних скарг. Проте для того, щоб касаційні фільтри не були загрозою порушення гарантованого Конституцією України права на касаційне оскарження судових рішень та не створювали перешкод у доступі до правосуддя, повинні бути чітко визначені на законодавчому рівні категорії малозначних справ, у яких судові рішення підлягають касаційному оскарженню.

Наразі п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, що регламентує та перераховує випадки, *коли судові рішення у малозначних справах можуть підлягати касаційному оскарженню*, потребує подальшого законодавчого удосконалення та доповнення. Відповідно до зазначеного пункту, судові рішення в малозначних справах не підлягають касаційному оскарженню, крім випадків, якщо:

- касаційна скарга стосується питання права, що має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;
- особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;
- справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;
- суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Погоджуючись із думкою О. Попова, вважаємо, що аналіз перерахованих вище підстав свідчить про переважно *оціночний характер* категорій, покладених у їхню основу. Іншими словами, розв'язання питання про відкриття касаційного провадження в малозначній справі з урахуванням зазначених у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України випадків законодавець виводить у площину судової дискреції. Проте реалізація дискреційних повноважень суду касаційної інстанції не повинна сприйматись як необмеженість судового розсуду в аспекті дотримання вимог принципу правової визначеності [19, с. 138].

Особливо багато запитань викликає така підстава для касаційного перегляду малозначної справи, як *"справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу"*.

На жаль, ЦПК України не дає відповіді на запитання, які можуть бути загальні критерії для визначення у справі "значного суспільного інтересу", тому в таких категоріях справ суд, користуючись суддівським розсудом, сам визначає та дає тлумачення цьому поняттю. Наприклад, Верховний Суд у своїй ухвалі про відкриття касаційного провадження по справі № 408/4122/17-ц, обґрунтовуючи наявність значного суспільного інтересу у розгляді справи, виходив із предмета позовних вимог та обставин справи. Зокрема, предметом спору у зазначеній справі було стягнення з відповідача на користь позивача заборгованості із заробітної плати та середнього заробітку за час затримання розрахунку при звільненні, що виникла внаслідок обставин непереборної сили (воєнний конфлікт на території Луганської обл. та здійснення у зв'язку із цим антитерористичної операції), а саме: захоплення із 13 березня 2017 р. невста-

новленими особами виробничих та адміністративно-інформаційних потужностей товариства з обмеженою відповідальністю "ДТЕК Свердловантрацит", у зв'язку із чим втрачено доступ до первинних документів, на підставі яких має здійснюватися розрахунок заборгованості із заробітної плати, яку належить виплатити позивачу. Отже, особливий характер справи, зумовлений складністю її вирішення внаслідок обставин воєнного конфлікту на Сході України, а також значна кількість подібних справ, які розглядаються судами, стали підставою для надання малозначній справі статуту такої, що становить значний суспільний інтерес та відкриття провадження за касаційною скаргою [20].

Найбільш суперечливим на наш погляд є критерії визначення "винятковості значення справи для учасника справи". Адже для будь-якої особи її справа є винятковою, особливою та такою, що потребує нагального реагування та розв'язання. Звичайно, застосування критерію "винятковості справи" є індивідуальним у кожній справі, а тому охопити всі можливі випадки об'єктивно неможливо, проте наразі дуже суперечлива та неоднозначна практика Верховного Суду із зазначеного питання, що не є правильним і *суперечить принципу правової визначеності*, який є одним з елементів принципу верховенства права. Наприклад, Верховний Суд, відкриваючи провадження за касаційною скаргою по справі № 210/19958/15-ц, зазначив, що хоча ціна позову у справі становить 23 934, 93 грн та не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тобто справа є малозначною з огляду на вимоги закону, проте оскільки в касаційній скарзі заявник посилається на те, що справа має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, оскільки стягнута рішенням суду апеляційної інстанції сума є значною для її сім'ї, виконання рішення може поставити сім'ю у скрутне фінансове становище та вплинути на права малолітніх дітей [21].

Загалом, на жаль, у більшості рішень Верховного Суду, у яких позитивно або, навпаки, негативно вирішувалися питання про допуск касаційних скарг у малозначних справах, не міститься детальної мотивації суду стосовно того, у чому саме полягає "фундаментальне значення правового питання", "значний суспільний інтерес" чи "винятковість значення для учасника справи" або навпаки, у чому полягає відсутність у справах згаданих правових категорій.

Законом № 2314 "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку", що набрав чинності 08.02.2020, було внесено суттєві зміни до інституту спрощеного позовного провадження в цивільному судочинстві, і щодо малозначних справ зокрема.

Верховний Суд виконує функцію "суду права", що розглядає спори, які мають найважливіше (принципове) значення для суспільства та держави, та не є "судом фактів", а отже, у касаційному порядку підлягає розгляду справа за касаційною скаргою, що стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. У зв'язку з цим автори законопроекту вважають за доцільне запровадити систему допуску та фільтрів для *касаційного оскарження*, передбачивши, що таке оскарження може мати місце у *виключних випадках, коли потребує врегулювання саме питання застосування норми матеріального та/або процесуального права, а не можливість проведення "розгляду заради розгляду"* [22].

Зазначеним Законом вносяться такі основні зміни до ЦПК України щодо малозначних справ і касаційного оскарження судових рішень, як:

- **розширено перелік малозначних справ:**

- справи, у яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (тобто до 210 200 грн);

- справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, що підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, **ціна позову в яких перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тобто 525 500 грн** (раніше межею було 500 розмірів ПМ);

- справи про стягнення аліментів, збільшення їхнього розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їхнього стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані зі встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства);

- справи про розірвання шлюбу;

- справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тобто 525 500 грн;

- **уточнено перелік справ, що не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження:**

- спори, що виникають із сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їхнього розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їхнього стягнення, про поділ майна подружжя, якщо такі вимоги не пов'язані зі встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства);

- у яких ціна позову перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тобто 525 500 грн;

- **визначено такі підстави для касаційного оскарження рішення суду першої інстанції та постанови суду апеляційної інстанції:**

- якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови ВС про відступлення від такого висновку;

- якщо скаргник умотивовано обґрунтує необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні;

- якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права в подібних правовідносинах;

- якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених ч. 1, 3, ст. 411 ЦПК України.

- **не підлягатимуть касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах із ціною позову, що не перевищує 250 розмірів ПМ, крім випадків, якщо:**

- касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

- особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженням судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

- справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

- суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, резюмуємо: зміни, що відбуваються в царині цивільного процесуального законодавства, безперечно, потребують не тільки правової регламентації, а й виваженого наукового підходу, який, зі свого боку, буде базуватися на постійному практичному аналізі судової практики та здоровому глузді всіх учасників нормотворчої діяльності. Слід підкреслити, що наукові дискусії з питань спрощеного позовного провадження нарешті дали свої результати і, врахувавши соціально-економічні умови українського суспільства, законодавець знизив "планку" стосовно суми позову у категорії малозначних справ, змінивши суму позову із 500 (1 051 000 грн) до 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (525 500 грн) відповідно до Закону від 15.01.2020 № 460-IX.

Проте у ЦПК України залишається низка неврегульованих питань, пов'язаних із відсутністю детальної регламентації: "питання права, що має фундаментальне значення", "значний суспільний інтерес" чи "винятковість значення для учасника справи" тощо, залишаючи їх на розсуд суду.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. С. 5.
2. Ізарова І. О., Притика Ю. Д. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства України: виклики першого року застосування в судовій практиці. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 51–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2019_145_6 (дата звернення: 18.02.2020).
3. Угриновська О., Гембера Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–89.
4. Цивільний процесуальний кодекс України 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6036> (дата звернення: 18.02.2020).
5. Ізарова І. О. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства: новела українського законодавства. *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів*: тези доповідей та повідомлень учасників III Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 листопада 2017 р.) / заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2017. С. 214–217.
6. Сакара Н. Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*: зб. мат. наук.-практ. конф., присвяченої світлій пам'яті Олександра Анатолійовича Пушкіна 25 травня 2018 р. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf (дата звернення: 18.02.2020).
7. Васильєва-Шаламова Ж. В. Деякі питання розгляду справ у порядку спрощеного провадження. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: зб. наук. праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 лист. 2018 р.) / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: ВД "Дакор", 2018. С. 20–25.
8. Дмитро Луспенік запропонував внести зміни до процесуального закону та відкорегувати поняття малозначних справ. *Судебно-юридичка газета*. 09.10.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/152082-dmitro-luspenik-zaproponuvav-vnesti-zmini-do-protseusalnogo-zakonu-ta-vidkoreguvati-ponyattya-maloznachnikh-sprav> (дата звернення: 18.02.2020).
9. Ухвала Верховного Суду від 18 жовтня 2018 р. № 204/8241/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77248881> (дата звернення: 18.02.2020).
10. Ухвала Верховного Суду від 14 березня 2018 р. № 127/22669/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727714> (дата звернення: 18.02.2020).
11. Ухвала Верховного суду від 10 травня 2019 р. № 266/4859/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8164335> (дата звернення: 18.02.2020).
12. Ухвала Верховного суду від 15.01.2019 № 761/23962/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79161910> (дата звернення: 18.02.2020).
13. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 21.05.2018 у справі № 161/3890/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74100655> (дата звернення: 18.02.2020).
14. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 05.04.2018 у справі № 161/3673/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195873> (дата звернення: 18.02.2020).
15. Рішення Чечельницького районного суду Вінницької області від 21.02.2018 у справі № 151/69/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72325507> (дата звернення: 18.02.2020).

16. Рішення Вінницького міського суду Вінницької обл. від 16.02.2018 у справі № 127/26894/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72245829> (дата звернення: 18.02.2020).

17. Рішення ЄСПЛ у справі "LevagesPrestationsServices v. France" від 23.10.96 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58065> (дата звернення: 18.02.2020).

18. Рішення ЄСПЛ у справі "Brualla Gomez de la Torre v. Spain" від 19.12.97 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58127> (дата звернення: 18.02.2020).

19. Попов О. І. Малозначність справи як процесуальний фільтр доступу до суду касаційної інстанції: окремі питання судової практики. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: зб. наук. праць учасників Міжнародної наук.-практ. конф. (23–24 листопада 2018 р., м. Київ) / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор, 2018. С. 134–147.

20. Ухвала Верховного Суду від 02.07.2018 по справі № 408/4122/17-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75152533> (дата звернення: 18.02.2020).

21. Ухвала Верховного Суду від 12.04.2018 по справі № 210/1958/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73369044> (дата звернення: 18.02.2020).

22. Пояснювальна записка до Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку № 2314 від 25.10.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67187 (дата звернення 18.02.2020).

References:

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvyl'nogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksy administrativnogo sudochunstva Ukrainy ta inshuh zakonodavchuh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017. № 2147-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2017. № 48. S. 5 (in Ukrainian).
2. Izarova I., Prytyka Yu. (2019). Sproschene posovne provadzheniya tsyvil'nogo sydochynstva Ukrainy: vyklyky pershogo roku zastosuvannya v sudoviy praktysy [Simplified lawsuits of civil proceedings in Ukraine: the challenges of the first year of application in judicial practice]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 145. S. 51-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2019_145_6 (in Ukrainian).
3. Ugrinivska O., Gembera G. (2018). Sproschene posovne provadzheniya zakonodavcha reglamentatsiya ta problemy sydovoi praktyki [Simplified criminal proceedings: legislative regulation and judicial problems]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 12. S. 85–89 (in Ukrainian).
4. Tsyvyl'nyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 40-41. S. 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6036> (in Ukrainian).
5. Izarova I. (2017). Sproschene posovne provadzheniya tsyvil'nogo sydochynstva: novella ukrainskogo zakonodavstva [Simplified civil litigation: novelty of Ukrainian law]. *Problemy zakonodavchoho regyuvannya porjadku rozrobki ta prunjattia normatyvno – pravovyh aktiv: tezy dopovidney ta povidomlen uchasyvnyk III Michnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencyi* (Kyiv, lystopad 2-3, 2017) / zag. red. I.D. Schutaka. Kharkiv: Law. 2017. S. 214–217 (in Ukrainian).
6. Sakara Yu. (2018). Sproschene posovne provadzheniya novella tsyvil'nogo protsesualnogo prava [Simplified litigation as a novelty of civil procedural law]. *Problemy tsyvil'nogo prava ta protsesu*. Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii im. O. A. Pushkina vid 25 travnia 2018. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf (data zvernennya: 29.01.2020) (in Ukrainian).
7. Vasyl'yeva-Shalamova J. (2018). Dejaki pytannia rozgladu sprav u porjadku sproshenoho provadzhennia [Some issues in the case of summary proceedings]. *Maloznachni spory: evropeiskiy dosvid ta ukrainskyy dosvid vyrisshennia: zbirnyk naukovykh pratsi uchasyvnyk Miznarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, lystopad 23-24, 2018). Kyiv, Ukraina / za zag. red. I. Izarova, R. Fleischer, R. Hanik-Pospolitak. Kyiv: Dakor, S. 20–25 (in Ukrainian).
8. Dmytro Luspenyk zaproponuvav zminy do protsesualnogo zakonu ta vidkoreguvav ponjattia maloznachnyh sprav [Dmitry Luspenyk proposed to amend the procedural law and to correct the concept of minor cases]. URL: <https://sud.ua/en/news/publication/152082-dmitro-luspenik-zaproponuvav-vnesti-zmini-do-protseusalnogo-lawa-ta-vidkoreguvati-ponyattya-maloznachnikh-sprav> (data zvernennja: 29.01.2020) (in Ukrainian).
9. Uchvala Verhovnogo sydu [Order of the Supreme Court] vid 18 zhovtnia, 2018 No. 204/8241/14-c. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77248881> (in Ukrainian).
10. Uchvala Verhovnogo sydu [Order of the Supreme Court] vid 14 bereznia, 2018 No. 127/22669/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727714> (in Ukrainian).
11. Uchvala Verhovnogo sydu [Order of the Supreme Court] vid 10 travnya, 2019 No. 266/4859/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8164335> (in Ukrainian).
12. Uchvala Verhovnogo sydu [Order of the Supreme Court] vid 15.01.2019 No. 761/23962/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79161910> (in Ukrainian).
13. Rischennja Luts'kogo miskranogo sydu Volynskoi oblasti [The decision of Luts'k city district court of Volyn region] vid 21/05/2018 u spravі No. 161/3890/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74100655> (in Ukrainian).

14. Rischennja Luts'kogo miskranogo sydy Volynskoi oblasti [The decision of Luts'k city district court of Volyn region] vid 05/04/2018 u spravi No.161/3673/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195873> (in Ukrainian).

15. Rischennja Chechel'nut's'kogo miskranogo sydy Vinnits'koi oblasti [The decision of the Chechel'nych District Court of Vinnytsia region] vid 21/02/2018 u spravi No. 151/69/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72325507> (in Ukrainian).

16. Rischennja Vinnits'kogo miskranogo sydy Vinnits'koi oblasti [The decision of the Vinnytsia city court of Vinnytsia region] vid 16/02/2018 u spravi No. 127/26894/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72245829> (in Ukrainian).

17. Popov O. (2018). Maloznachni spravy jak protsessyalnyi filtr dostyppy do sydy kasatsinoi instantsii: okremi putania sudovoi praktyky [Minor cases as a procedural filter of access to a court of cassation: some issues of case law]. *Maloznachni spory: evropesiky dosvid ta ukrainsky dosvid vyrischennya: zbirnyk naukovykh pratsi uchasyvnykiv Miznarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, lystopad 23–24, 2018). Kyiv, Ukraina / za zag. red. I. Izarova, R. Fleischer, R. Hanik-Pospolitek. Kyiv: Dakor. 134–147.

18. Rishennja ECHR u spravi "Levages Prestations Services v. France" [The decision of the European Court of Human Rights in Levages Presta-

tions Services v. France] vid 10/23/96. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58065> (in Ukrainian).

19. Rishennja ECHR u spravi "Brualla Gomez de la Torre v. Spain" [The decision of the European Court of Human Rights in "Brualla Gomez de la Torre v. Spain"] vid 12/19/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?I=001-58127> (in Ukrainian).

20. Uchvala Verhovnogo sydy [Order of the Supreme Court] vid 02.07.2018 po spravi No. 408/4122/17-c. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75152533> (in Ukrainian).

21. Uchvala Verhovnogo sydy [Order of the Supreme Court] vid 12.04.2018 po spravi No. 210/1958 / 15-c. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73369044> (in Ukrainian).

22. Pojasnjuvalna zapyska do Zakony Pro vnesennia zmin do Hospodarskogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvyl'nogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksy administratyv'n'ho sudochunstva Ukrainy ta inshuh zakonodavchuh aktiv. No. 2314 vid 25.10.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67187 (in Ukrainian).

Received: 19/02/2020
1st Revision: 20/03/2020
Accepted: 15/04/2020

Zh. Vasylieva-Shalamova, PhD (Law), Associate Prof.,
I. Mamatiuk, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGISLATIVE REGULATION AND PRACTICAL IMPLEMENTATION OF SUMMARY PROCEEDING IN CIVIL LITIGATION

As a result of the reform of the Ukrainian Civil Procedural Law in 2017, civil justice has undergone significant changes. That is, – courts of first instance may consider civil cases in a general proceeding or in a summary proceeding.

The issue of legislative regulation and practical implementation of summary proceeding in civil litigation is in the focus of scientists and legal practitioners. To date, a separate Chapter 10 of Section III of the current Civil Procedure Code of Ukraine, which has the title – "Review of cases in summary proceedings" is devoted to a summary proceeding. This Chapter of the Civil Procedure Code of Ukraine determines the categories of cases to be considered in the procedure of summary proceedings, as well as the cases that cannot be considered in the procedure of summary proceeding, procedural features and the procedure for considering such cases.

At the same time, there are a number of disadvantages that cause certain problems that negatively affect to the theoretical basis and practical aspect of summary proceeding implementation in civil litigation in the part of the normative consolidation of the summary proceeding in the Civil Procedure Code of Ukraine.

Consequently, the issue of "minor cases" and the determination by courts of grounds for the consideration in summary proceeding of civil cases is the subject of our attention in this article.

Particularly these issues concern the lack of legal definition of the concept of "minor cases" at the legislative level, as well as the lack of clear criteria for assigning a particular case to the category of "minor" ones. Special attention should be paid to the effectiveness of the introduction of so-called "cassational filters" for minor cases in the current Civil Procedure Code of Ukraine.

The authors concluded that it is necessary to give a legitimate definition of the concept of minor cases and clear criteria for their definition as well as the fact that the institution of summary proceeding requires further improvement and development.

So, it is considered appropriate to draw attention to motivating the courts' decisions, as well as wider application of the provisions of the principles of proportionality of civil judicial proceedings and cooperation between the parties and the court to ensure the realization of the main task – the effective protection of claimant's violated rights.

Keywords: summary proceeding; civil litigation; minor cases; cases of minor complexity; cassational filters.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Legal Studies, 2020; 1 (112): 17-23
УДК: 347.122
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-3>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

I. Дзера, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ, Україна

СИСТЕМА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ У ЗАГАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Досліджено норми книг 1–3 Цивільного кодексу України з метою визначення цивільно-правових санкцій. З'ясовано відсутність у Цивільному кодексі України терміна "санкція" та окремих її видів, крім ст. 354, у якій наведено один вид санкції – конфіскація. Зазначені прогалини призводять до проблем у визначенні підстав для застосування тих чи інших заходів примусового характеру та перешкоджають ефективному захисту порушеного суб'єктивного цивільного права.

Здійснено критичний аналіз кількох існуючих класифікацій цивільно-правових санкцій та запропоновано власну класифікацію санкцій у загальній частині Цивільного кодексу, залежно від видів правовідносин, що врегульовані ним. Для здійснення такої класифікації враховувалися: суб'єктний склад правовідносин, спрямованість на відновлення порушеного суб'єктивного цивільного права або на відшкодування завданої шкоди та наслідки застосування цивільно-правових санкцій.

Ключові слова: санкція, захист цивільних прав, цивільно-правова відповідальність, міри відповідальності.

Вступ. Цивільний кодекс України містить чимало норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Найбільша кількість норм, що регулюють механізми захисту порушень зобо-

в'язань, зокрема і санкції, зосереджена у кн. 5 ЦК України "Зобов'язальне право". Однак, незважаючи на досить детальну регламентацію відшкодування збитків за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, у ЦК України не вживається для позначення такого способу захисту термін "санкція". Єдиною нормою ЦК, у

якій згадується термін "санкція", є ст. 354, у якій під санкцією розуміється застосування позбавлення права власності на майно за рішенням суду за вчинення правопорушення (конфіскація) [1]. Незважаючи на відсутність у ЦК переліку цивільно-правових санкцій, вони досить широко застосовуються в договірній та судовій практиці.

Однак у юридичній, зокрема і цивілістичній науці, не сформувалася єдність поглядів щодо правової природи, змісту та видів санкцій, особливо в цивільному праві. Натомість слід відзначити досить велику кількість наукових досліджень санкцій у господарському праві, що обумовлено наявністю в Господарському кодексі України близько 20 статей, присвячених безпосередньо регулюванню господарських санкцій та їхньому застосуванню. Наприклад, господарські санкції були предметом досліджень таких представників науки господарського права, як В. Щербина, Д. Липницький, А. Болотов, С. Гапало та ін. Дослідженню санкцій у цивільному праві приділяли увагу М. Агарков, С. Алексєєв, С. Братусь, О. Иоффе, О. Лейст, Н. Кузнецова, В. Луць, В. Надьон, І. Канзафарова та ін. Однак певна частина із цих досліджень була виконана в радянський період історії України, а інша – стосувалася досліджень цивільно-правової відповідальності. Зважаючи на це питання цивільно-правових санкцій у цивілістичній науці є малодослідженими в сучасний період.

Виклад основного матеріалу. Виокремлення в ЦК, інших актах цивільного законодавства конкретних санкцій є доволі складним завданням, оскільки законодавцем вони, по-перше, такими не іменуються, по-друге, цивільно-правові норми зазвичай не будуються за загальною визначеною класичною триелементною моделлю (гіпотеза, диспозиція та санкція).

У загальній теорії права 70–80-х рр. сформувався поділ юридичних санкцій на *правовідновлювальні* (спрямовані на усунення шкоди, завданої неправомірною поведінкою, на відновлення порушених прав, на забезпечення виконання обов'язків) і на *штрафні* (спрямовані на застосування до порушника нових або додаткових обтяжень). Відображає основну суть цього поділу юридичних санкцій їхня класифікація на міри захисту і міри відповідальності. При цьому міри захисту уособлюють правовідновлювальні санкції, а міри відповідальності – штрафні. Найвагомий внесок у здійснення класифікації юридичних санкцій належить О. Лейсту, який особливо увагу приділив правовідновлювальним і штрафним санкціям, внаслідок чого він дійшов висновку про тотожність санкцій і міри відповідальності [4, с. 102–184]. С. Алексєєв зазначив, що достатньо понять санкції і її застосування, оскільки вони дозволяють висвітлити всі основні сторони примусу до виконання права та зберегти специфічний історичний зміст, який вкладається в поняття "юридична відповідальність" і "захист" [5, с. 272]. Отже, фактично автор вважав, що юридична відповідальність і захист можуть бути складовими елементами поняття "юридичні санкції".

Водночас слід підкреслити, що зазвичай науковці зосереджували увагу на способах захисту, реалізація яких має здійснюватися лише за допомогою санкції.

У сучасний період домінуючим у цивільному праві є поділ санкцій на міри захисту та міри відповідальності. Певну підтримку отримує ідея поділу санкцій на міри відповідальності й оперативні санкції. При цьому авторами вкладається в ці поняття різний зміст, зокрема взаємовиключного характеру [2, с. 136–138].

Оригінальну позицію з цього питання зайняла В. Надьон, яка запропонувала внести до ЦК України нову статтю "Види санкцій" такого змісту:

"Частина 1. Конфіскаційні санкції – додаткові примусові заходи, пов'язані з безоплатним вилученням у дохід держави майна правопорушника.

Частина 2. Штрафні санкції – додаткові примусові заходи, що застосовуються до правопорушника (боржника) незалежно від майнової шкоди, яку зазнав потерпілий внаслідок правопорушення, допущеного винною стороною.

Від конфіскаційних штрафні санкції відрізняються тим, що перші стягуються із правопорушника в дохід держави, тоді як другі – на користь сторони, яка зазнала збитків від правопорушника.

Частина 3. Компенсаційні санкції – додаткові заходи, які мають своїм призначенням відшкодування потерпілій стороні шкоди або збитків, спричинених правопорушником..." [3, с. 272].

Наведений автором класифікаційний поділ санкцій на конфіскаційні, штрафні та компенсаційні містить кілька вразливих положень. По-перше, перераховані види санкцій не повною мірою відображають усе розмаїття цивільно-правових санкцій. По-друге, автором не відображене співвідношення санкцій зі способами захисту цивільних прав, зазначених у ст. 16 ЦК України. По-третє, не окреслено критерії, за якими мають визначатися штрафні санкції. По-четверте, компенсаційні санкції автор обмежила лише стороною договірних відносин і не застерегла, що вони є мірами цивільно-правової відповідальності. Заради справедливості відзначимо: потім автор правильно стверджує, що цивільно-правова відповідальність може виникати як у договірних, так і в недоговірних (деліктних) зобов'язаннях [2, с. 281].

Автор наведеної класифікації є прихильником концепції абсолютної самостійності категорій, у якій санкція є лише додатком до цивільно-правової відповідальності і може застосовуватися або не застосовуватися з такою відповідальністю, а сама відповідальність може бути застосована без застосування санкції. Однак, на нашу думку, важко погодитись із запропонованою концепцією, адже в принципі не існує в реальному вимірі цивільно-правової відповідальності без її конкретизованої міри, відображеної в нормативній чи договірній санкції. З огляду на це для здійснення класифікаційного поділу санкцій необхідно брати за основу правові норми, насамперед ЦК України й аналізувати їх з урахуванням результатів досліджень загальної теорії та цивілістичної науки. При цьому особливо важливо враховувати специфіку структурної побудови цивільно-правових норм, переважній частині яких не притаманна класична триелементна структура у формі гіпотези, диспозиції та санкції. Крім того, не потрібно обмежуватися аналізом норм зобов'язального права, як це зазвичай роблять переважна частина дослідників, адже санкції можуть міститися і в інших правових інститутах, але в певній специфічній формі та завуальованого змісту.

Ознайомлення зі ст. 1–14 перших двох глав ЦК України засвідчує відсутність у них норм, які б містили елементи санкцій. Відсутні такі норми і в гл. 4 "Захист цивільних прав та інтересів". Натомість у цій главі містяться статті, норми яких присвячені переліку способів захисту цивільних прав та інтересів. Саме вони обумовлюють об'єктивну необхідність встановлення таких правових інструментів, які б забезпечували реалізацію уповноваженими особами належних їм способів захисту. Зазначеними інструментами є, зокрема, відповідні санкції, які належить виявити внаслідок нашого дослідження. Виявити норми, у яких містяться певні ознаки, притаманні санкціям, можна звернувшись до положень гл. 4 ЦК. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 27 ЦК правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права й обов'язки, є нікчемним.

Згідно із ч. 5 ст. 32 ЦК за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклуваль-

ника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Поза сумнівом, застосовуване судом зазначене обмеження неповнолітнього є примусовим заходом з обмеженнями, а відтак і цивільно-правовою санкцією.

Особливо уваги заслуговує зміст ст. 33 ЦК, що має назву "Цивільно-правова відповідальність неповнолітньої особи" і складається із трьох частин, у яких передбачається особиста відповідальність неповнолітніх осіб за порушення договорів, укладених ними самостійно відповідно до закону або за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників, а також за шкоду, завдану нею іншій особі відповідно до ст. 1179 ЦК. На перший погляд, можна дійти висновку про наявність у цій статті норм, що закріплюють відповідні санкції. Насправді такий висновок оманливий, оскільки за наведеною конструкцією приховуються положення щодо обсягу дієздатності неповнолітніх осіб. Інша річ, що така конструкція наведеної правової норми, на нашу думку, має подвійне призначення, адже саме вона дає можливість застосовувати міри відповідальності (санкції) до неповнолітньої особи в разі порушення укладеного нею договору чи завдання шкоди іншим особам.

Утім, подальший аналіз статей зазначеної глави засвідчує наявність закріплених у них цілком реальних санкцій. Такими є норми: ст. 36, що передбачають обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; ст. 37, що встановлюють правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; ст. 39, що передбачають визнання фізичної особи недієздатною; ст. 43, що передбачають визнання фізичної особи безвісно відсутньою або зниклою безвісти; ст. 46, що передбачають оголошення фізичної особи померлою, ст. 48¹, що встановлюють можливість відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, яка є нездатною виконати свої майнові зобов'язання і погасити борги, а також уведення процедури реструктуризації боргів боржника або визнання її банкрутом. В усіх перерахованих випадках статті містять юридичні норми, що передбачають правові заходи, спрямовані на встановлення певних обмежень або обтяжень у правовому статусі фізичної особи. Відповідно, їх можна вважати **цивільно-правовими санкціями, що обмежують або обтяжують особистий цивільно-правовий статус** фізичної особи за обставин, зазначених у наведених статтях.

У главі 4 ЦК є також статті – антиподи ст. 36, 37, 39, 41, 43, 46, 47. Наприклад, у ст. 38 закріплено норми, спрямовані на поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, а у ст. 42 – норми про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною. Отже, можна стверджувати, що норми цих статей містять **санкції, які відновлюють цивільно-правовий статус фізичної особи**, що спричиняє для неї позитивні правові наслідки.

Не можна обійти увагою зміст ст. 44 ЦК, якою передбачаються правила встановлення опіки над майном фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою або місце проживання якої невідоме. Зокрема, у ч. 1 цієї статті йдеться, що на підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку. У цьому випадку опис майна та встановлення опіки можна розглядати як **превентивну санкцію**, спрямовану на охорону майнового статусу фізичної особи.

Унікальною є структурна побудова норми ст. 48, у ч. 1 якої передбачено, що в разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, суд має скасувати рішення суду про оголошення фізичної особи померлою за заявою цієї особи або іншої зацікавленої особи. За таких обставин наведена норма встановлює начебто обов'язок і водночас санкцію, яка має бути застосована судом.

У гл. 5 ЦК є ст. 52 "Цивільно-правова відповідальність фізичної особи-підприємця", яка насправді не містить норм, що б встановлювали будь-які заходи цивільно-правової відповідальності. З огляду на це є більше підстав вважати норми зазначеної статті такими, що визначають елементи дієздатності фізичної особи-підприємця. Натомість норму ст. 53 ЦК, що передбачає визнання фізичної особи-підприємця банкрутом, можна вважати **санаційною санкцією**, спрямованою на стабілізацію майнового статусу такої особи.

Особливе місце в цивільному праві займає інститут опіки та піклування, якому присвячені ст. 55–79 гл. 6 "Опіка та піклування". У цих статтях передбачаються норми, якими, зокрема, визначаються завдання опіки та піклування, порядок та умови їхнього встановлення, особи, які можуть бути опікунами та піклувальниками, їхні права та обов'язки, але наявність очевидних санкцій важко простежується. Проте їх можна відшукати в деяких статтях цієї глави. Такими можна вважати норми ст. 60, 61, що передбачають встановлення опіки та піклування відповідно судом й органами опіки та піклування і спрямовані на превентивну охорону особистого та майнового статусу фізичної особи. Відповідно, можемо стверджувати, що тут мають місце **охоронно-превентивні санкції**.

Існують певні особливості структурної побудови норм гл. 7 "Загальні положення про юридичну особу". У ст. 96 ЦК встановлюються правові засади відповідальності юридичної особи, яка не містить норм про ту чи іншу міру відповідальності, а відтак і про санкцію.

Водночас у цій главі можна знайти норми з елементами санкцій. Наприклад, згідно із ч. 1 ст. 103 ЦК, якщо здійснення мети установи стало неможливим або воно загрожує суспільним інтересам, то відповідний орган державної влади може звернутися до суду із заявою про визначення іншої мети установи за погодженням з органами управління установою, а згідно із ч. 3 цієї ж статті суд може змінити структуру управління установи, якщо це необхідно внаслідок зміни мети установи або з інших поважних причин. У зазначених нормах передбачається судовий порядок зміни мети установи та структури її управління, які можуть вважатися **санкціями, спрямованими на зміну зовнішнього та внутрішнього цивільно-правового статусу юридичної особи у формі установи**.

Другим прикладом може служити норма ч. 1 ст. 110 ЦК, відповідно до якої юридична особа може бути ліквідована, зокрема, за рішенням суду через допущення при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади. Наведена санкція, на відміну від попередньої, спрямована не на зміну правового статусу юридичної особи, а на повне її припинення як суб'єкта цивільного права. Отже, можна констатувати факт закріплення в наведених двох прикладах **санкцій, спрямованих на зміну та припинення цивільно-правового статусу юридичної особи**.

У системі норм, що регулюють діяльність юридичних осіб, окреме місце посідають **корпоративні санкції** (ч. 3 ст. 99, ч. 2 ст. 100, ч. 3 ст. 122, ст. 124, ст. 125, ст. 126, 128, 129, 131, 138, 139). Детальніше вони регулюються окремими законами, що регламен-

тують правовий статус окремих видів юридичних осіб корпоративного типу.

Глава 11 ЦК має назву "Відповідальність за зобов'язаннями держави Автономної республіки Крим, територіальних громад". Проте, незважаючи на таку назву, всі три статті (174, 175, 176), що входять до її складу, не містять конкретних мір відповідальності, а відповідно і санкцій, а відтак у них фактично містяться норми, що визначають обсяг їхньої правоздатності та дієздатності.

Не містять санкцій статті гл. 12, 13, 15 ЦК. У гл. 14 "Цінні папери" міститься ст. 198, у ч. 2 якої закріплена норма про те, що володілець незаконно виготовленого або підробленого цінного паперу має право пред'явити особі, яка передала йому папір, вимоги про належне виконання зобов'язання, посвідченого цим папером, та про відшкодування збитків. Наведена норма дає підстави вважати, що в ній передбачені дві різні санкції – одна спрямована на примусове виконання зобов'язального обов'язку, друга – на примусове застосування міри відповідальності у формі збитків.

Надзвичайно багатою на закріплення специфічних санкцій є гл. 16 "Правочини". Їхня специфічність полягає у тому, що в нормах цієї глави передбачається два рівні санкцій. На першому рівні можливе примусове визнання правочину недійсним у разі встановлення факту недотримання стороною (сторонами) в момент його вчинення вимог, встановлених частинами першою-третьою, п'ятою та шостою ст. 203 ЦК. Іншими словами, недійсність є такою санкцією, що унеможливує набрання чинності неправомірними діями, які лише умовно можна назвати "правочином", та врешті припиняє правопорушення.

Санкції другого рівня, які є досить чисельними і неоднорідними за своїм змістом, закріплені у ст. 216 та інших статтях гл. 16 ЦК і є наслідком недійсності правочину. Вони можуть бути **загальними, спеціальними та конфіскаційними**.

Загальні наслідки передбачені ст. 216 ЦК, згідно з якою в разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Під поверненням у цивілістичній доктрині розуміється реституція, що може бути односторонньою або двосторонньою. Реституційні санкції мають відновлювально-компенсаційну спрямованість і не є мірами цивільно-правової відповідальності.

Водночас ч. 2 ст. 216 ЦК передбачає можливість відшкодування збитків та моральної шкоди, завданих у зв'язку з учиненням недійсного правочину винною стороною. У такому разі такі санкції мають усі ознаки цивільно-правової відповідальності. В окремих статтях гл. 16 (221, 222, 226, 227, 229, 230, 232, 233) деталізуються умови застосування загальних санкцій залежно від того чи іншого виду недійсного правочину.

До спеціальних санкцій можна віднести санкції, які передбачають стягнення збитків із винної сторони у подвійному розмірі (ст. 230, ст. 231 ЦК), що надає підстави їх вважати **штрафними** санкціями, "карального" характеру, що є нетиповим явищем у цивільному праві.

Спеціальними можна вважати також санкції, які дозволяють суду визнавати певні правочини, що мають окремі вади, дійсними, наприклад, ч. 2 ст. 220 ЦК передбачає можливість визнання правочину дійсним, якщо між сторонами мала місце домовленість щодо усіх істотних умов договору та відбулося його повне або часткове

виконання, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, яке за законом є обов'язковим.

Можуть бути визнані судом дійсними правочини, учинені малолітніми, без дозволу органу опіки та піклування, недієздатними фізичним особами, відповідно до умов, визначених ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК України.

У наведених випадках законодавець, фактично, надав судам право "узаконювати" правочини, учинені з порушенням вимог закону, тобто відбувається процес легалізації такої категорії відносин. З огляду на це є підстави стверджувати про закріплення в наведених статтях "**легалізаційних**" санкцій. Надання суду таких повноважень не можна однозначно оцінювати негативно. Застосування санкції щодо визнання правочину дійсним має свою позитивну роль, адже воно спрямоване на захист "слабкої сторони".

Нарешті, у гл. 16 ЦК міститься ст. 228, яка певною мірою є унікальною за своїм змістом. Ця унікальність, насамперед, полягає у тому, що вона передбачає правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, учинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства, у формі стягнення зі сторін (сторони), якщо вони діяли з умислом, усього одержаного в дохід держави. Таке стягнення, фактично, є єдиною в ЦК **конфіскаційною** санкцією. Аналогічна норма є також у ст. 208 ГК України, але яка істотно редакційно і змістовно відмінна від ст. 228 ЦК України.

Відсутні ознаки санкцій у нормах гл. 17 та гл. 18 ЦК.

Нечисельні, але цікаві санкції можна відшукати у гл. 20, 21 кн. 2 "Особисті немайнові права фізичної особи". Наприклад, відповідно до ст. 276 ЦК, у разі порушення особистого немайнового права фізичної особи рішеннями, діями або бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи і невжиття ними необхідних дій для його негайного поновлення, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування завданої ним моральної шкоди. Незважаючи на відсутність у цій статті посилання на вид і зміст порушеного особистого немайнового права, можна вважати наведену норму такою, що встановлює санкцію, спрямовану на **поновлення** порушеного особистого немайнового права.

Більш конкретизованою є норма ч. 1 ст. 277 ЦК, відповідно до якої фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок порушення про неї (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Прийняття судом рішення про спростування недостовірної інформації якраз і буде **спростувальною** санкцією, яка припиняє дію, що порушує право.

Дві санкції закріплені у ст. 278 ЦК. Відповідно до першої суд може в разі порушення особистого немайнового права фізичної особи в газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, що готуються до виходу у світ, заборонити розповсюдження відповідної інформації.

Відповідно до другої суд може в разі порушення особистого немайнового права фізичної особи випущеними у світ вищеперерахованими інформаційними засобами заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо це неможливо – вилучити тираж газети, книги тощо з метою його знищення.

Отже, і в першому й у другому випадках мають місце санкції, спрямовані, відповідно, на **заборону** вчинення певних дій, а відтак мають ознаки **заборонних** санкцій.

Стаття 280 ЦК передбачає право фізичної особи, особисте немайнове право якої порушено, вимагати відшкодування майнової та/або моральної шкоди. Така

норма є загальною і не встановлює певної нової санкції, оскільки правові наслідки порушення такого права безпосередньо передбачені у ст. 16 ЦК.

У гл. 21 "Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи" у ст. 293 ЦК (ч. 2) передбачена норма, яка надає суду право припинити діяльність фізичної та юридичної особи, що завдає шкоди докільню. Отже, тут має місце санкція, спрямована на припинення незаконних дій.

Кілька санкцій закріплено в нормах гл. 22 "Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи". Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 297 ЦК фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. На жаль, норма зазначеної статті має істотні вади, адже, по-перше, в ній не визначені позовні вимоги щодо способу захисту порушеного права, по-друге, невідомою є санкція, яку в такій ситуації повинні застосовувати. Аналогічні вади притаманні також ч. 2 ст. 299 ЦК, згідно з якою фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації. За таких обставин, як ми вважаємо, необхідно керуватися загальними положеннями ст. 16, 22, 23 ЦК, що дозволяють суду захистити гідність і честь фізичної особи, а також її ділову репутацію шляхом стягнення з порушника майнової та моральної шкоди, що власне підтверджується нормою ст. 275 ЦК. А також захист може бути здійснений відповідно до ст. 276–278 ЦК шляхом поновлення порушеного права, спростування недостовірної інформації та заборони поширення інформації.

Проте в цій же главі міститься й інший приклад розв'язання такої проблеми. Так, відповідно до ч. 3 ст. 298 ЦК у разі глуму над тілом людини, яка померла, або над місцем її поховання члени її сім'ї, близькі родичі мають право на відшкодування майнової та моральної шкоди. Така норма передбачає критерії для визначення позовних вимог та застосовуваної санкції.

На особливу увагу заслуговують положення кн. 3 "Право власності та інші речові права", де міститься самостійна гл. 29 "Захист права власності". Проте і за межами цієї глави можна відшукати норми, що містять положення з ознаками санкцій. Наприклад, у ст. 346 ЦК наведено орієнтовний перелік підстав припинення права власності, зокрема і тих, які застосовуються незалежно чи всупереч волі власника. Такими є: а) примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону; б) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; в) реквізиція; г) конфіскація. У першому і другому випадках, безперечно, норми закріплюють повноцінні санкції. Реквізиція також може вважатися такою, адже у ст. 353 ЦК передбачені детально умови і підстави її застосування.

Дещо складнішою є ситуація щодо конфіскації, якій також присвячена окрема ст. 354 ЦК, у ч. 1 якої йдеться, що до особи може бути застосовано позбавлення прав власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом. Якщо вважати, що у наведеній статті маються на увазі цивільні правопорушення, то можна констатувати відсутність такого закону, який би встановлював цивільно-правову конфіскацію, за винятком ст. 228 ЦК, у якій хоч і не вживається термін "конфіскація", усе ж стягнення за недійсним правочином усього отриманого сторонами в дохід бюджету має ознаки цивільно-правової конфіскації.

У гл. 26 перераховуються норми, які надають суду право застосовувати примусові заходи, що мають певні

ознаки санкцій. Такими є рішення судів про: а) переведення на співвласника прав та обов'язків покупця на співвласника у разі продажу частки у праві спільної власності з порушенням переважного права купівлі (ч. 4 ст. 362 ЦК); б) припинення права особи на частку у спільному майні (ст. 365 ЦК); в) виділення частки зі спільного майна в натурі для звернення стягнення на майно, що є у спільній сумісній власності (ст. 371).

У наведених випадках санкції є такими, що спрямовані на **зміну або припинення правовідносин власності**.

У гл. 27 ЦК "Право власності на землю (земельну ділянку) міститься ст. 376 "Самочинне будівництво", норми якої закріплюють дві санкції: перша спрямована на виникнення в особи права власності на самочинне будівництво (легалізаційна санкція), друга – на знесення самочинної будівлі (ліквідаційна санкція).

Не передбачають санкції норми гл. 28 "Право власності на житло". Натомість ця прогалина компенсується встановленням відповідних правових наслідків в інших законодавчих актах, що регулюють житлові відносини, наприклад, у Житловому кодексі України.

Особливий інтерес викликають норми гл. 29 "Захист права власності", адже сама назва вже обумовлює обов'язковість закріплення в ній примусово-правових заходів. Аналіз змісту статей цієї глави підтверджує висловлене припущення, але з певними застереженнями, які полягають в тому, що правові норми сформульовані з позиції захисту прав власника та можливих способів захисту, які мають бути закладені в позовні вимоги.

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 386 ЦК власник, який має підстави передбачати можливість порушення права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, що можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Така норма для цивільного права є досить рідкісною, адже захист цивільних прав та інтересів зазвичай здійснюється у разі їхнього реального порушення. У цьому випадку вимоги власника спрямовані на запобігання порушення, що може відбутися в майбутньому. Задовольняючи такі вимоги, суд має застосувати адекватну санкцію. За таких обставин тут має місце **превентивна санкція**.

Частина 2 ст. 286 ЦК, що передбачає право власника на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди, фактично відтворює закріпленій у ст. 16 ЦК аналогічний спосіб захисту порушених цивільних прав та інтересів. Проте навіть у такій редакції зазначені й інші норми дають суду можливість відповідно до заявленого способу захисту порушених прав власника застосувати адекватні їм санкції.

Узагальнюючи правові наслідки порушень права власності, можна дійти висновку про те, що суд може задовольнити позовні вимоги власника і постановити рішення про:

- витребування свого майна від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним (ст. 387) з дотриманням вимог ст. 388 ЦК і передавання його власнику;
- передання власнику (стягнення) усіх доходів, одержаних незаконним володільцем майна за умов, передбачених ч. 1, 2 ст. 390 ЦК;
- усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК);
- визнання незаконним правового акта, що порушує право власності та його скасування за умов, передбачених у ч. 1 ст. 393 ЦК;

- відновлення становища власника, яке існувало до видання незаконного акта, а якщо це неможливо – стягнути майнову та моральну шкоду з органа, що видав такий правовий акт (ч. 2 ст. 393 ЦК);

- стягнення компенсації на відшкодування шкоди, завданої власнику земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель внаслідок діяльності, передбаченої ст. 394 ЦК.

У перерахованих випадках санкції мають відновлювально-компенсаційний характер, які можна назвати **відновлювально-компенсаційні** санкції у сфері захисту права власності, серед яких найвагоміше місце займають санкції про витребування майна й усунення перешкод у здійсненні права власності.

Особливе місце у гл. 29 ЦК займає ст. 392 ЦК "Визнання права власності", згідно з якою власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, що засвідчує його право власності. Специфіка таких позовів полягає, насамперед, у тому, що він не завжди пов'язаний із порушенням суб'єктивного права позивача та наявністю реального відповідача. Відповідно, відповідає потреба вести мову про застосування санкції.

Не містять істотних ознак способів захисту цивільних прав і відповідних санкцій гл. 30, 31, 32, 33, 34 ЦК. У випадку порушення прав суб'єктів відносин, урегульованих нормами зазначених глав, мають застосовуватися відповідні положення ст. 16 ЦК та гл. 29 ЦК.

Специфічними є способи захисту цивільних прав та санкції, що забезпечують реалізацію цих способів, які закріплені у кн. 4 ЦК "Право інтелектуальної власності". Наприклад, у гл. 35 "Загальні положення про право інтелектуальної власності" міститься окрема стаття, присвячена захисту права інтелектуальної власності (ст. 432). Відповідно до ч. 1 цієї статті кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до ст. 16 ЦК. Таким чином законодавець поширив загальні положення про способи захисту порушених прав та інтересів у сфері інтелектуальної власності. Проте положення ч. 2 цієї статті розкривають зміст конкретних заходів, які суд може вжити для забезпечення реалізації загальних способів захисту, передбачених у ст. 16 ЦК. У ній йдеться, що суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може ухвалити рішення, зокрема, про:

- застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- вилучення із цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот із порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;
- вилучення із цивільного обороту матеріалів і знарядь, що використовувалися переважно для виготовлення товарів із порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів і знарядь;
- застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;
- опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок, що поданий перелік застосовуваних судом примусових заходів не є остаточним і законом можуть передбачатися й інші заходи. По-друге, цілком очевидно, на наш погляд, перераховані у ст. 432 ЦК заходи, що можуть бути застосовані судом до порушника, мають повноцінні ознаки цивільно-правових санкцій, які є: превентивними (п. 1), заборонними (п. 2), ліквідаційними (п. 3, 4), компенсаційними (п. 5), інформаційними (п. 6).

Такий підхід до законодавчого закріплення санкцій є найефективнішим правовим інструментом забезпечення захисту порушених цивільних прав та інтересів.

Висновки. На підставі проведеного аналізу запропоновано виокремити такі види санкцій:

- У сфері регулювання правового статусу фізичних та юридичних осіб:
 - санкції, що обмежують або обтяжують особистий цивільно-правовий статус фізичної особи (ст. 36, 37, 39, 43, 46 ЦК);
 - санкції, що відновлюють цивільно-правовий статус фізичної особи, (ст. 38, 42);
 - превентивні санкції, спрямовані на охорону майнового статусу фізичної особи (ст. 44);
 - санаційні санкції (ст. 53);
 - охоронно-превентивні санкції (ст. 60, 61);
 - санкції, спрямовані на зміну зовнішнього та внутрішнього цивільно-правового статусу юридичної особи у формі установи (ст. 103);
 - санкції, спрямовані на зміну та припинення цивільно-правового статусу юридичної особи. (ст. 110);
 - корпоративні санкції (ч. 3 ст. 99; ч. 2 ст. 100; ч. 3 ст. 122; ст. 124, 125, 126, 128, 129, 131, 138, 139 ЦК).
 - Санкції, що є наслідком недійсності правочинів: загальні (ст. 216 ЦК), спеціальні (ст. 220, 230, 231 ЦК) і конфіскаційні (ст. 228). Зі свого боку, серед спеціальних санкцій можна виділити штрафні та легалізаційні (ст. 221, 224, 226 ЦК).
 - Санкції за порушення особистих немайнових прав особи можна поділити на поновлювальні, заборонні та спростувальні.
 - Санкції за порушення права власності – спрямовані на зміну або припинення правовідносин власності, також легалізаційні та превентивні санкції.
 - Відновлювально-компенсаційні санкції у сфері захисту права власності, серед яких окремо можна виділити санкції про витребування майна й усунення перешкод у здійсненні права власності.
 - Санкції за порушення у сфері інтелектуальної творчої діяльності, передбачені ст. 432 ЦК пропонуються поділити на: превентивні (п. 1); заборонні (п. 2); ліквідаційні (п. 3, 4); г) компенсаційні (п. 5); інформаційні (п. 6).
- Отже, на підставі викладеного вище, слід підкреслити: незважаючи на те, що в перших чотирьох книгах ЦК не зустрічається термін "санкція", крім одного випадку, однак аналіз норм зазначених книг засвідчив наявність великої кількості норм, що мають усі ознаки санкцій. Водночас усі вони є досить різними, мають абсолютно різну спрямованість і сутність, що обумовлено їхнім завданням – найефективний захист порушених цивільних прав.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 31.10.2018). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: монограф. Харків: Право, 2017. 472 с.
3. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монограф. Харків: Право, 2017. 392 с.
4. Лейст Е. Э. Санкции в советском праве. Москва, 1962. 238 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 361 с.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. (z nastupnyimi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 31.10.2018). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian).
2. Puchkovsk'ka. J. Teoretychni problemy zabezpechennja zobov'jazan': monografija [Theoretical problems of securing obligations]. Harkiv: Pravo, 2017. 472 s. (in Ukrainian).
3. Nad'on V. V. Sub'jektyvnyj obov'jazok jak element zmistu cyvil'nyh pravovidnosyn [Subjective obligation as an element of content in civil legal relationships]: monografija. Harkiv: Pravo, 2017. 392 s. (in Ukrainian).

4. Lejst E. Je. Sankcii v sovetskomprave [Sanctions in Soviet law]. M., 1962. 238 s. (in Russian).
5. Alekseev S.S. Obshhaja teorija prava [General Theory of Law]: v 2 tomah. T. 1. M.: Jurid. lit., 1981. 361 s. (in Russian).

Received: 10/02/2020
1st Revision: 04/03/2020
Accepted: 01/04/2020

I. Dzera, PhD (Law), Associate Prof.
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

THE SYSTEM OF CIVIL SANCTIONS IN THE GENERAL PART OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

In this article the norms of Books 1–3 of the Civil Code of Ukraine are examined in order to determine civil sanctions and their system. The author stipulates that in the Civil Code of Ukraine there is no definition for the specific term "sanction" and its types, except for Article 354, which states only one type of the sanction, that is, confiscation. These gaps lead to the problems in determining the grounds for the application of certain measures of coercive nature and impede the effective protection of subjective civil law rights which are violated.

A critical analysis of existing classifications of civil sanctions is carried out, and an author's classification of the General Part of the Civil Code's sanctions is proposed, depending on the types of legal relationships governed by it. For the purposes of such classification, the author considers the subjective composition of the legal relationship, the focus on the restoration of the subjective civil law right, which is violated, or on the compensation of the harm caused, and the consequences of civil sanctions application.

A thorough analysis of the norms of Books 1-4 of the Civil Code is carried out in order to identify the norms containing civil sanctions. Thus, in the first three chapters of the Civil Code there is a lack of the norms containing civil sanctions. At the same time, Chapter 4 of the Civil Code is distinguished by the variety of civil sanctions that are proposed to be considered as civil sanctions that limit or impede the personal civil status of an individual in the circumstances specified in Articles 36, 37, 39, 41, 43, 46, 47, 481. Other provisions of the same chapter contain sanctions that restore the civil status of an individual, which causes him or her to have positive legal effects (Articles 38, 42) related to the restoration of the civil capacity of an individual whose civil capacity has been limited or recognized as incompetent.

On the basis of the conducted research of the norms of the Civil Code, it is concluded that the diversity of civil legal sanctions in different chapters of the Civil Code, which have different directions and consequences of their application, despite the absence of their direct name "sanctions".

Keywords: a sanction, protection of civil rights, civil liability, measures of liability.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 1 (112): 23-26
УДК: 347.921.65
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-4>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Т. Коротенко, здобувач
Київський університет права НАН України, Київ, Україна

СУДОВІ ВИТРАТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ ДОРУЧЕНЬ, ЗВЕРНЕНИХ ДО КОМПЕТЕНТНИХ ОРГАНІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Досліджено питання судових витрат, що пов'язані з виконанням судових доручень, які звернені до компетентних органів іноземних держав у цивільних справах з іноземним елементом. У ЦПК України не зазначено, що витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, є судовими витратами. У зв'язку із цим виникає питання щодо того, які саме із зазначених вище витрат можна віднести до судових, а також який порядок їхнього відшкодування. Важливість з'ясування цього питання полягає у застосуванні єдиних підходів до врегулювання таких справ у судах, що і є метою нашої статті. У висновках ми пропонуємо судові витрати, пов'язані із виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, поділити на види залежно від процесуальних дій, які здійснюються, а також віднести витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, до витрат, пов'язаних із розглядом справи, а саме до витрат, що пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду. Це забезпечить право зацікавленої сторони у майбутньому на відшкодування таких витрат.

Ключові слова: судові витрати, витрати, пов'язані з розглядом справи, справи з іноземним елементом, цивільне судочинство.

Вступ. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод [2], Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р. [3] та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають необхідність сплати судових витрат обмеження права доступу до суду. Водночас, ураховуючи положення п. 1 ст. 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19 червня 2001 р. у справі "Креуз проти Польщі" (Kreuz v. Poland)) [4], сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету.

Судові витрати – це передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та врегулюванням, а у випадках їхнього звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з розв'язанням конкретної справи. Відповідно до положень ст. 133 ЦПК України судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних із розглядом справи.

До витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, фахівців, перекладачів, експертів і проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їхнім місцезнаходженням, забезпеченням доказів;

4) пов'язані із вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Процесуальний закон прямо не вказує, що витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, є судовими витратами.

На нашу думку, спірним питанням виявилось те, які ж витрати, пов'язані зі зверненням із судовим дорученням до компетентних органів іноземних держав, можна віднести до судових витрат та який порядок їхнього відшкодування.

Необхідність з'ясування цього питання полягає в тому, що від виду судових витрат залежить і порядок їхнього відшкодування, а це є важливим як для кожного з учасників судового процесу, так і для визначення доступності правосуддя в конкретній справі.

Виклад основного матеріалу. Судова практика свідчить про те, що у більшості випадків, коли у суду виникає необхідність у зверненні із судовим дорученням до компетентних органів іноземних держав, зацікавлена особа має сплачувати за засвідчений переклад позовної заяви та доданих документів офіційною мовою запитуваної держави, а також сплачувати за проведення дій із вручення документів.

Витрати, пов'язані із засвідченням перекладу позовної заяви та доданих документів офіційною мовою запитуваної держави. Так, ухвалою Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. № 182/7393/19 від 28.10.2019 позовну заяву про визнання батьківства залишено без руху, суд вважає за необхідне надати позивачу термін для усунення зазначених недоліків і надання належним чином завіреного перекладу позовної заяви та долучених до позовної заяви документів англійською мовою [5].

Ухвалою Токмацького районного суду Запорізької обл. № 328/131/19 від 18.01.2019 позовну заяву про розірвання шлюбу залишено без руху. Відповідно до ухвали позивачу необхідно надати суду повний пакет документів із завіреним перекладом російською мовою (у двох примірниках) для подальшого можливого звернення із судовим дорученням до іноземного суду. Одночасно має бути поданий документ, який засвідчуватиме, що в особи, яка здійснила переклад, є такий дозвіл (сертифікат або інший дозвільний документ) [6].

Ухвалою Приморського районного суду м. Одеси № 522/18132/19 від 08.07.2019 у справі про відшкодування моральної шкоди постановлено: доручити компетентному органу Федеративної Республіки Німеччини вручити компанії-відповідачу такі документи: копію позовної заяви разом із додатками до неї та судові повістки про виклик на судові засідання на розгляд цивільної справи за позовом про відшкодування моральної шкоди; зобов'язати позивача (його представника) надати суду в термін до 23 липня 2019 р. переклад цієї ухвали суду англійською мовою у двох екземплярах [7].

Ухвалою Індустріального районного суду м. Дніпропетровська № 202/4354/19 від 01.07.2019 позовну заяву про розірвання шлюбу залишено без руху. У мотивувальній частині ухвали йдеться, що позивачу необхідно надати суду повний пакет документів із завіреним перекладом російською мовою (у двох примірниках), для подальшого можливого звернення із судовим дорученням до іноземного суду. Одночасно має бути поданий документ, який засвідчуватиме, що в особи, яка здійс-

нила переклад, є такий дозвіл (сертифікат або інший дозвільний документ) [9].

Ухвалою Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської обл. № 175/3613/17 від 29.01.2019 у справі про витребування майна із чужого незаконного володіння та скасування рішень про державну реєстрацію прав та їхніх обтяжень постановлено: доручити відповідному компетентному суду у Республіці Кіпр або іншому компетентному органу в Республіці Кіпр вручити відповідачу, місцезнаходження якого зареєстровано за адресою: Ніколау І. Ніколаїлі, 10 будівля "Пітакіо", 2-й поверх, оф. 202 Пафос. Кіпр. (Nikolaou I. Nikolaidi Ave, Paphos, Cyprus, 8010), ухвалу про прийняття до розгляду від 29 листопада 2018 р. та судову повістку-повідомлення про виклик на судові засідання; зобов'язати представника позивача надати до суду, протягом п'яти днів від дня отримання копії ухвали суду: нотаріально засвідчений переклад ухвали про прийняття до розгляду від 29 листопада 2018 р. грецькою мовою; судової повістки про виклик грецькою мовою [8].

Отже, суд, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі та про звернення із судовим дорученням до компетентних органів іноземних держав, покладає обов'язок перекладу та його посвідчення на зацікавлену сторону.

Чи можна відносити зазначені витрати до виду судових витрат, що пов'язані із залученням перекладача, чи все ж таки це є витратами, пов'язаними з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду?

Ураховуючи те, що від надання зацікавленою стороною належним чином засвідченого перекладу залежить питання відкриття провадження та в подальшому саме звернення із судовим дорученням, то витрати пов'язані з його оплатою необхідно віднести до витрат, пов'язаних з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Витрати, пов'язані зі здійсненням дій із вручення документів. Так, ухвалою Новоайдарського районного суду Луганської обл. № 419/2850/17 від 26.03.2018 постановлено позовну заяву про визнання права власності на спадкове майно залишити без руху. У мотивувальній частині ухвали йдеться: відповідач, фактично, мешкає в США. У випадках, коли існує потреба в передачі судових і позасудових документів для вручення за кордоном, застосовується Конвенція про вручення за кордоном судових і позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965. За даними офіційного сайту Process Forwarding International of Seattle між Департаментом юстиції США та Компанією 30 січня 2015 р. набув чинності новий контракт, яким продовжено на п'ять років термін виконання Компанією повноважень щодо вручення судових документів. Нині вартість вручення становить 95 дол США. Оплату за здійснення дій із вручення документів позивачу необхідно сплатити на рахунок компанії "Міжнародне вручення процесуальних документів". Отже, позивачем не долучено до матеріалів позовної заяви документів, що підтверджують сплату вартості вручення документів у Сполучених Штатах Америки. Для забезпечення виконання судового доручення про вручення відповідачу копії позову та повідомлення про судовий розгляд позивачу необхідно сплатити кошти за виконання судового доручення в розмірі та на рахунок, що зазначені на вебсайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права [10].

Ухвалою Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. № 182/5601/19 від 03.09.2019 позову заяву про розірвання шлюбу залишено без руху, зобов'язано позивача сплатити кошти за виконання судового доручення у розмірі, способом та на рахунок, що зазначені на вебсайтах Гаазької конференції з міжнародного приватного права: <http://www.hcch.net>, або компанії ABC Legal, яка здійснює діяльність як Process Forwarding International [11].

Суди України, звертаючись із відповідним запитом, оформленим на підставі Гаазької конференції про вручення за кордоном судових і позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965 (далі Конвенція 1965 р.) відповідно до п. 6.7 Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затвердженої спільним наказом МЮУ та Державної судової адміністрації України від 27.06.2008 № 1092/5/54, надсилають такий запит до центральних органів запитуваної держави напромау.

Компанія "Міжнародне вручення процесуальних документів" є єдиною приватною компанією, що здійснює вручення процесуальних документів, уповноваженою діяти від імені центрального органу США відповідно до ст. 2–6 вищезазначеної конвенції, отримувати запити про вручення від інших договірних держав, здійснювати вручення документів, заповнювати формуляри.

Згідно зі ст. 2, 3, 4 конвенції кожна договірна держава призначає центральний орган, обов'язком якого є отримання прохань про вручення документів, що виходять від інших договірних держав, і здійснення процесуальних дій відповідно до положень ст. 3–6. Орган влади чи судовий працівник, компетентний відповідно до права запитуючої держави, направляють центральному органу запитуваної держави прохання згідно із формуляром, що додається до цієї конвенції, без потреби легалізації або виконання інших аналогічних формальностей. До прохання додається документ, що підлягає врученню, або його копія. Прохання і документ надають у двох примірниках. Якщо документ має бути вручений відповідно до частини першої цієї статті, то центральний орган може вимагати, щоб документ був складений або перекладений офіційною мовою або однією з офіційних мов запитуваної держави.

У ст. 12 конвенції зазначено, що вручення судових документів, отриманих від договірної держави, не потребує оплати або відшкодування зборів чи витрат у зв'язку із врученням, здійсненням запитуваною державою. Запитуючий орган сплачує або відшкодовує витрати, що виникли у зв'язку з: а) виконанням роботи судовим працівником або особою, компетентною відповідно до закону запитуваної держави, б) використанням особливого способу вручення.

У своєму листі Міністерство юстиції України від 04.10.2004 за № 25а-84-04 повідомляло про те, що згідно з повідомленням від 1 жовтня 2002 р. [12], розміщеним на офіційному сайті Гаазької конференції, Департамент юстиції США вирішив передати виконання своїх повноважень відповідно до ст. 2 Гаазької конвенції 1965 р., наголосивши, що зазначена процедура не веде до формального призначення нового центрального органу, а радше до відокремлення діяльності, що здійснюється центральним органом, яким формально залишається Департамент юстиції. У повідомленні від 15 квітня 2003 р. Департамент юстиції США проінформував Пос-

тійне бюро Гаазької конференції про закінчення процедури передачі зазначених повноважень й укладання договору з компанією Міжнародне вручення процесуальних документів – Сіетл, штат Вашингтон, США (Process Forwarding International of Seattle). Оплата має здійснюватися у валюті США, умови оплати (передоплата), вартість вручення становить: у 2003 р. – 89 дол, у 2004 – 91, у 2005 – 93, у 2006–2007 рр. – 95 дол. Способи оплати: VISA/MasterCard і більшість міжнародних кредитних карток, банківські перекази, міжнародні грошові накази, видані урядом чеки. Усі запити про вручення, що не супроводжені належною оплатою способом, зазначеним вище, повертаються без вручення.

За даними офіційного сайту Process Forwarding International of Seattle (далі – Компанія) [13] між Департаментом юстиції США та Компанією 30 січня 2015 р. набув чинності новий контракт, яким продовжено на п'ять років термін виконання Компанією повноважень щодо вручення судових документів. Натепер вартість вручення становить 95 дол США. Оплату за проведення дій із вручення документів позивачу необхідно здійснити на рахунок компанії "Міжнародне вручення процесуальних документів".

Отже, судові витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, можна поділити на такі види:

- витрати, пов'язані із засвідченням перекладу позовної заяви та доданих документів офіційною мовою запитуваної держави;
- витрати, пов'язані із проведенням дій із вручення документів.

Порядок відшкодування судових витрат. Разом із першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи. У разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору. Попередній розрахунок розміру судових витрат не обмежує сторону в доведенні іншої фактичної суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи. Суд може попередньо визначити суму судових витрат (крім витрат на професійну правничу допомогу), пов'язаних із розглядом справи або певною процесуальною дією. Така попередньо визначена судом сума не обмежує суд при остаточному визначенні суми судових витрат, що підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи (ст. 134 ЦПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 141 ЦПК України інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- у разі задоволення позову – на відповідача;
- у разі відмови в позові – на позивача;
- за умови часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Отже, вважаємо за доцільне віднести витрати, пов'язані із виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, до витрат, пов'язаних із розглядом справи, а саме до витрат, що пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду. Це забезпечить право зацікавленої сторони в майбутньому на відшкодування таких витрат.

Висновки. За результатами проведеного дослідження ми пропонуємо такі висновки. Судові витрати, пов'язані із виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, варто поділити на: а) витрати, пов'язані із засвідченням перекладу позовної заяви та доданих документів офіційною мовою запитованої держави; б) витрати, пов'язані зі здійсненням дій із вручення документів. Доцільно віднести витрати, пов'язані з виконанням судових доручень, звернених до компетентних органів іноземних держав, до витрат, що пов'язані з учиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду, оскільки так забезпечено гарантії зацікавленої сторони реалізувати своє право на відшкодування таких витрат.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. в редакції Закону України від 13 лютого 2020 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n7328> (дата звернення: 29.02.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 01 січня 1990 р. в редакції Закону України від 02 жовтня 2013 р. зі змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.02.2020).
3. Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133 (дата звернення: 29.02.2020).
4. Справа "Креуз проти Польщі" (CASE OF KREUZ v. POLAND) від 19 червня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030 (дата звернення: 29.02.2020).
5. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. № 182/7393/19 від 28 жовтня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83982856> (дата звернення: 29.02.2020).
6. Ухвала Токмацького районного суду Запорізької обл. № 328/131/19 від 18 січня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79259387> (дата звернення: 29.02.2020).
7. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси № 522/18132/19 від 08 липня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82889913> (дата звернення: 29.02.2020).
8. Ухвала Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської обл. № 175/3613/17 від 29 січня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79519848> (дата звернення: 29.02.2020).
9. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська № 202/4354/19 від 01 липня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82755487> (дата звернення: 29.02.2020).
10. Ухвала Новоайдарського районного суду Луганської обл. № 419/2850/17 від 26 березня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72947154> (дата звернення: 29.02.2020).
11. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. № 182/5601/19 від 03 вересня 2019 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83982856> (дата звернення: 29.02.2020).
12. Лист Міністерство юстиції України від 04 жовтня 2004 р. за № 25а-84-04 щодо надання роз'яснень. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v4-04323-04> (дата звернення: 29.02.2020).

13. United States of America Central Authority under the Hague Convention of 15 November 1965 on the Service Abroad of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil or Commercial Matters. URL: <https://www.hcch.net/es/news-archive/details/?varevent=5> (дата звернення: 29.02.2020).

References:

1. Cyyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukraïny 18 bereznia 2004 r. v redaktsii Zakonu Ukraïny vid 13 liutoho 2020 roku zi zminamy ta dopovnenniamy: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n7328> (in Ukrainian).
2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 01 sichnia 1990 roku v redaktsii Zakonu Ukraïny vid 02 zhovtnia 2013 r. zi zminamy ta dopovnenniamy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian).
3. Rekomendatsiia shchodo zakhodiv, yaki polehshuiut dostup do pravosudivia № R (81)7, pryiniata Komitetom ministriv Rady Yevropy 14 travnia 1981 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133 (in Russian).
4. Sprava "Kreuz proty Polshchi" (CASE OF KREUZ v. POLAND) vid 19 chervnia 2001 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030 (in Ukrainian).
5. Ukhvala Nikopolskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti № 182/7393/19 vid 28 zhovtnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83982856> (in Ukrainian).
6. Ukhvala Tokmatskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti №328/131/19 vid 18 sichnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79259387> (in Ukrainian).
7. Ukhvala Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy № 522/18132/19 vid 08 lypnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82889913> (in Ukrainian).
8. Ukhvala Dnipropetrovskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti №175/3613/17 vid 29 sichnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79519848> (in Ukrainian).
9. Ukhvala Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska № 202/4354/19 vid 01 lypnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82755487> (in Ukrainian).
10. Ukhvala Novoidarskoho raionnoho sudu Luhanskoi oblasti №419/2850/17 vid 26 bereznia 2018 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72947154> (in Ukrainian).
11. Ukhvala Nikopolskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti № 182/5601/19 vid 03 veresnia 2019 roku. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83982856> (in Ukrainian).
12. Lyst Ministerstvo Yustytsii Ukraïny vid 04 zhovtnia 2004 roku za N 25a-84-04 shchodo nadannia roziasnen. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v4-04323-04> (in Ukrainian).
13. United States of America Central Authority under the Hague Convention of 15 November 1965 on the Service Abroad of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil or Commercial Matters. URL: <https://www.hcch.net/es/news-archive/details/?varevent=5> (in English).

Received: 01/03/2020

1st Revision: 25/03/2020

Accepted: 15/04/2020

T. Korotenko, PhD Student
Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

COURT FEES RELATED TO THE COURT ORDER FOR THE COMPETENT AUTHORITIES OF FOREIGN STATES

The article explores the court fees related to the execution of court orders, which are addressed to the competent authorities of foreign states in civil cases with a foreign element. The Civil Procedure Code of Ukraine does not state that the costs associated with the execution of court orders, addressed to the competent authorities of foreign states, are court fees. Therefore, the questions on which of the above fees can be attributed to the courts fees and the procedure for their reimbursement are raised. The importance of clarifying these issues requires the application of the uniform approaches to such cases consideration in Ukrainian courts. It is determined as the main purpose of this article. The case-law shows that in most cases where a court needs to apply to a competent authority of a foreign state, the person concerned must pay for the certified translation of the statement of claim and the attached documents into the official language of the requested state and pay for service of documents. In our conclusions, we propose to divide the court fees associated with the execution of court orders addressed to the competent authorities of foreign states, depending on the procedural actions that are being carried out, and to include the fees associated with the execution of court orders addressed to the competent authorities of foreign states, to the fees associated with the case, namely to the fees associated with other procedural acts necessary to the case consideration or to prepare for its consideration, which will ensure the right of the interested party to reimburse such fees in future.

Keywords: court fees, litigation costs, a foreign element, civil litigation.

ПРАВО НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Проаналізовано людську гідність як правову категорію та основоположне природне право людини. Порівнюються місце та роль права на людську гідність у системі конституційних прав України та Німеччини. Досліджено наукове обґрунтування права на людську гідність, його нормативний захист в обох країнах. Порівнюються підходи до визначення та тлумачення права на людську гідність у практиці Конституційного суду України та Федерального конституційного суду Німеччини.

Визначено взаємозв'язок права на людську гідність з іншими правами людини, а також сферу захисту цього права. Зокрема, проводяться паралелі між правом на життя та правом на людську гідність, визначається їхній взаємозв'язок. Обґрунтовано, що людське життя та гідність кожної людини користуються однаковим конституційним захистом незалежно від тривалості фізичного існування особи.

Встановлено, що серед українських науковців немає єдиного бачення права на гідність як основоположного природного права. Право на людську гідність в Україні закріплене нормами конституційного, цивільного та кримінального права. Зазвичай захист права на людську гідність корелюється із правом на захист честі та ділової репутації. Право на людську гідність і честь не є чітко розрізненим. Законодавство України не містить правової норми, де визначено поняття права на людську гідність. Практика Конституційного Суду України у цій сфері не є достатньо розробленою та не має належної правової бази.

Обґрунтовано, що у ФРН право на людську гідність є визначальним та основоположним правом людини, вихідним для всіх інших прав. Людська гідність визнається найвищою фундаментальною цінністю і коренем усіх основних прав. Право на людську гідність закріплене у ст. 1 Конституції ФРН, не може бути обмежене жодною іншою нормою, навіть іншим основним правом, що випливає з гідності людини.

Ключові слова: право на людську гідність, право на життя, посягання на людську гідність, тлумачення права на людську гідність, конституційні права, конституційні гарантії, захист права на людську гідність, Конституційний суд України, Федеральний конституційний суд.

Вступ. У сучасній Україні відбувається формування свідомого громадянського суспільства, переоцінка соціальних цінностей. Право на людську гідність найповніше забезпечує реалізацію правового статусу особи, детермінує кордони обмеження прав людини, зобов'язує державу до створення необхідних умов для життя громадян [1, с. 90]. У випадках порушення якогось права людини чи якоїсь свободи завжди принижуються її гідність. Право на людську гідність тлумачиться як визначальне природне право особи, рівнозначне та співмірне з іншими правами, такими як право на життя, на свободу тощо. Людська гідність як багатоаспектний феномен є предметом дослідження не лише правових наук, але й філософії, теології, етики тощо. Загалом, гідність людини розуміється як ідея про те, що всі люди мають однакову цінність незалежно від будь-яких особливостей (рис), таких як походження, стать чи вік. З юридичного погляду право на людську гідність належить до природних прав людини і є однією з головних правових цінностей, що служить критерієм оцінки конституційності та законності актів, дій/бездіяльності державних органів і посадових осіб, фізичних та юридичних осіб.

Правову природу, механізми захисту права на людську гідність, його роль та значення у системі прав і свобод людини та громадянина досліджували багато українських та зарубіжних вчених, зокрема В. Головченко, О. Грищук, О. Мучнік, П. Рабінович, З. Ромовська, Р. Арнольд, Б. Банашак, С. Вдовіченко, І. Головань, М. Гультай, В. Кампо, В. Овчаренко, М. Савчин, Є. Шишкіна, Т. Фулей, Н. Шукліна та ін. Серед німецьких дослідників варто відзначити наукові праці М. Ленера, Г. Дюріга, Ю. Габермаса, Й. Інзее, Х. Драєра та інших науковців.

Слід зауважити, що підходи до тлумачення права на людську гідність в Україні та ФРН є дещо різними, що обумовлює необхідність здійснення глибшого аналізу.

Метою статті є аналіз підходів до визначення права на гідність в українській і німецькій правових доктринах та аналіз відповідного законодавства, що регулює зазначене право в обох країнах, а також практики Конституційного Суду України та Федерального конституційного суду.

Виклад основного матеріалу. Конституційний захист гідності особи здійснюється зазвичай у формі закріплення права людини на повагу до її гідності, а також заборони катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, заборони медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Конституційні гарантії гідності особи передбачають закріплення в законодавстві різних форм і засобів її захисту, зокрема і самою особою (від особистого фізичного захисту в разі загрози життю, здоров'ю, моральному стану, незаконного обмеження свободи до цивільно-правових і кримінально-правових засобів захисту в разі завдання моральної шкоди) [2, с. 84–85].

Українські дослідники по-різному тлумачать зміст категорії гідність. Зокрема, Н. Шукліна трактує гідність людини в загальносоціальному значенні, як сукупність різноманітних орієнтирів, соціальних і правових можливостей, а також "індивідуальної" культури держави, що визначають сутність людської гідності на певному етапі історичного розвитку цивілізації. У суто правовому значенні дослідниця трактує гідність людини як сукупність особистих прав і свобод, реалізація яких дозволяє кожній людині бути і залишатися особистістю [3, с. 220].

В. Головченко та О. Головченко зазначають, що гідність у правовій системі – це не лише конституційний принцип, а й природне, невід'ємне право кожної людини. На основі принципу гідності формується суб'єктивне право людини на гідність [4, с. 55].

О. Гришук підкреслює, що людська гідність має подвійну природу: з одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти; з іншого боку, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, корегуючи її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, а також – особисту систему цінностей і ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини [5, с. 30].

Отже, людську гідність слід розуміти у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, і в суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища [6, с. 139–140].

У нормативно-правових актах України право на людську гідність закріплено в положеннях Основного Закону, нормах Цивільного та Кримінальних кодексів. Зокрема, у преамбулі до Конституції України зазначено про необхідність "забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя"; у ст. 3 закріплено положення про те, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю"; у ст. 21 – "усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах"; у ст. 28 – "кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню"; у ст. 41 – "використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян"; а ст. 68 – обов'язок кожного "не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей"; у ст. 105 передбачено відповідальність за посягання на честь і гідність Президента України [7].

Посягання на людську гідність захищається кримінальним законом. Зокрема, відповідно до ст. 365 ч.1–2 Кримінального кодексу України (далі ККУ) "перевищення влади або службових повноважень... якщо вони завдали істотної шкоди охороняваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою застосування насильства, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями, за відсутності ознак катування караються позбавленням волі на термін від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років [8].

Відповідно до ст. 387 ч. 2–3 "розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею, прокурором, слідчим, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні... якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, – карається обмеженням волі на термін від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років" [8].

Норми цивільного законодавства закріплюють право на повагу до гідності та честі особи. Згідно зі ст. 201 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ) честь, гідність і ділова репутація є особистими немайновими благами, що охороняються цивільним законодавством. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. Згідно зі ст. 299 ЦКУ фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репу-

тації. Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації [9].

Практика Конституційного Суду України має окремі рішення що опосередковано стосуються захисту права на людську гідність. Зокрема, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/1999 [10].

У своєму рішенні Конституційний Суд України зазначає, що смертна кара як вид покарання суперечить також ст. 28 Конституції України, відповідно до якої "ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню" [11]. У зв'язку із цим, "позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поводження, зокрема і щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави" [10].

Право людської гідності також тлумачиться Конституційним Судом України у контексті забезпечення права на належний життєвий рівень. Відповідно до Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України п. 12 розд. I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 р. № 76–VIII "Конституційний Суд України вважає, що зміни законодавства у соціальній сфері, складна фінансово-економічна ситуація, потреба в забезпеченні збалансованості Державного бюджету України не повинні призводити до порушення гідності людини, яка належить до фундаментальних цінностей, захищених Конституцією України, та становить основу системи конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина" [12].

Обов'язковою складовою людської гідності є доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень. Верховна Рада України, формуючи соціальну політику держави, має гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту" [10].

Конституційний Суд України також зазначив, що "дотримання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права (ст. 1, ч. 1 ст. 8 Основного Закону України) обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України" (абз. 8 підп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011) [13], а також, що "основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї" (абз. 2 підп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012) [14].

Слід також зауважити, що чинне законодавство України хоч і приділяє значну увагу людській гідності та

правам і свободам людини, усе ж не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту.

На думку авторів навчального посібника "Права і свободи людини і громадянина" (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) В. Кампо, В. Овчаренко та М. Савчина, проблеми права на людську гідність виникають не так у площині законодавства, як у площині його реалізації. При цьому проблеми його реалізації мають радше опосередкований, ніж безпосередній характер, наприклад, при купівлі неякісних товарів у супермаркетах, незаконному звільненні з роботи, невивплаті заробітної плати тощо [16, с. 91].

Порівняно з Україною, тлумачення права на людську гідність у Федеративній республіці Німеччина (ФРН) є більш широкими та багатоаспектними. Слід підкреслити, що нормативне закріплення права на людську гідність у ФРН відбулося після закінчення Другої світової війни. У цей час були закладені найважливіші підвалини нового порядку речей і цінностей. З огляду на це закріплення права гідності у ст. 1 Основного закону ФРН слід розцінювати як свідому реакцію на масову зневагу до людської гідності під час панування ідеології націонал-соціалізму. Німецький дослідник д-р М. Ленер, коментуючи право на людську гідність у Конституції ФРН, зазначив, що в центрі уваги ст. 1 перебуває людина, а не держава. Не людина зобов'язана захищати державу, а держава зобов'язана захищати людину" [5, с. 35].

Конституція ФРН, так само як і Конституція України, не визначає, що вона розуміє під людською гідністю. Вона не окреслює сферу захисту, у якій діє гарантія людської гідності, а лише загальні принципи забезпечення та захисту людської гідності. Зокрема, у ст. 1 Конституції Німеччини визначено, що:

- людська гідність недоторканна. Поважати і захищати її є обов'язком усієї державної влади;
- з огляду на це німецький народ визнає невід'ємні і невідчужувані права людини як основу всякої людської спільноти, миру та справедливості у світі;
- наступні основні права є нормами прямої дії для законодавчої, виконавчої і судової влади [15].

Гідність людини, як наголошує Федеральний конституційний суд у своїй прецедентній практиці, є найважливішою цінністю та основоположним конституційним принципом, фундаментальною нормою та центральною ідеєю, закріпленою Основним законом. Основний закон передбачає, що людська гідність притаманна людині через факт її існування як людини [16].

Широковідомим у Німеччині став вислів німецького науковця, дослідника Г. Дюріга, який попереджав, що людська гідність не повинна бути перетворена на розмінну маленьку монету щоденної казуїстики, тим самим перетягуючи святилища на подвір'я [17, с. 109]. Інакше кажучи, людська гідність як така перебуває під загрозою, якщо людину перетворюють на об'єкт, припиняють її до статусу простого засобу, розмінної величини [5, с. 75].

Німецький філософ Ю. Хабермас вважав, що ідея людської гідності є нормативним джерелом сучасних прав людини. Права людини мають служити захисту людської гідності [18].

Особливості тлумачення права на людську гідність досліджував німецький дослідник Й. Ізензее. Він зазначав, що гарантія людської гідності не вписується у схему тлумачення окремих основних прав Основного закону. Це не відповідає їх стандартам, тому тлумачення права на людську гідність встановлює і вимагає власних стандартів. Складнощі тлумачення також зумовлені

максимальним значенням цього права. Ні парламент, ні Федеральний конституційний суд не можуть торкатися принципу людської гідності. Принцип дотримання (непорушення) людської гідності є найвищим моральним авторитетом. Усе це спонукає тлумачити застереження про гідність людини на свою користь, надавати їх інтерпретації найвищою обов'язковою силою та конституційною "гарантією вічності" [17, с. 110].

"Прецедентна практика Федерального конституційного суду визначається значною казуальністю", – зазначає Й. Ізензее. "Чим глибше юриспруденція заглиблюється в конкретні випадки, тим більше сумнівів виникає. Питання, що означає людська гідність за змістом і обсягом, залишається й досі відкритим" [17, с. 5].

Загалом для німецької правової доктрини для визначення сутності поняття людська гідність і права на людську гідність характерна техніка негативного визначення, що здійснюється на високому рівні абстрагування. За цим криються значні конфліктні (суперечливі) судження та тлумачення між обмежувальним і розширеним напрямом інтерпретації.

Вони охоплюють зміст (ядро) людської гідності від втручання. Отже, з погляду основних прав: ніхто не сперечається про зону охорони, а лише про зону втручання в це право. Техніка негативного визначення полягає у такому тлумаченні: "...людська гідність порушується тоді, коли...". Отже, техніка негативного визначення права людської гідності, по-перше, визначає загальні зони "табу", які не можна порушувати. По-друге, така техніка забезпечує абсолютний характер людської гідності, який є захищеним [19].

Іншою технікою до визначення змісту категорії "людська гідність" на думку німецького професора д-ра Х. Драєра є так зване позитивне (широке) тлумачення, яке не зводить людську гідність до виняткових (заборонених) випадків [19]. Таке тлумачення має назву "позитивного" визначення. Тріумф позитивної правової норми стосовно права на людську гідність розпочався після 1945 р. Парламент ФРН, засуджуючи злочини нацизму, проголосив людську гідність як захисну норму та захисну фортецю проти повернення до варварства. Закріплюючи цю норму, законодавець насамперед думав про загрози окремій особі чи групам осіб від носіїв державної влади, таких як поліцейське свавілля, затримання, депортація, убивство.

За Й. Ізензее, ст. 1 абз. 1 Основного закону, а отже людська гідність, сама захищена так званою гарантією вічності ст. 79 (3) Основного закону, тим самим вона позбавляє доступу законодавця до змін у конституції. Отже, поправка до Основного закону, що має відмовитися від принципу гідності людини, є неприйнятною [17].

Федеральний конституційний суд визначив концепцію гідності людини у численних рішеннях, відповідно до яких людська гідність означає цінність та повагу, яку має людина з огляду на те, що вона є людиною, незалежно від її особливостей, фізичного чи психічного стану, досягнень чи соціального статусу. Федеральний конституційний суд розуміє людську гідність як основне право, що пов'язує виконавчу владу згідно зі ст. 1 абз. 3 Основного закону. Отже, усі правові положення мають тлумачитися з урахуванням важливості людської гідності, так що норма, яка порушує гідність людини, завжди має кваліфікуватися як неконституційна.

Важливою є позиція Федерального конституційного суду, відповідно до якої кожна людина завжди має розглядатися як суб'єкт у всіх державних процедурах, і ніколи не просто як об'єкт. Кожна людина має право брати участь і повинна мати право співучасті та можливість впливати на поведінку держави, яка стосується її.

З огляду на те, що до сутності людини належить свобода вирішувати самостійно та вільно розвиватися (автономія особи), а також те, що індивід може вимагати визнання себе як рівноправного члена із власною внутрішньою цінністю, що передбачає обов'язок поважати та захищати людську гідність, щоб не зробити людину об'єктом держави. Отже, законодавством забороняється будь-яке поводження з людиною, що принципово ставить під сумнів його статус як суб'єкта права.

Зважаючи на взаємозв'язок між правом на життя та гідністю, державі забороняється втручатися в основне право на життя, тому що таким чином вона порушується право гідності людини. З іншого боку, державні органи також зобов'язані захищати життя кожної людини. Насамперед, це означає захист від незаконного втручання та посягань з боку третіх осіб. Причина цього також пов'язана з обов'язком захищати відповідно до другого речення ст. 1 абз. 1 реч. 2 Основного закону, який прямо зобов'язує державу поважати та захищати людську гідність.

У розумінні Федерального конституційного суду, згідно з порядком Основного закону, держава отримує свою легітимність винятково тому, що вона конкретно служить народу. Отже, людська гідність є вищою фундаментальною цінністю і коренем усіх основних прав. Оскільки єдина конституційна норма, людська гідність, є абсолютною, то вона не може бути обмежена жодною іншою нормою, навіть іншим основним правом, що випливає з гідності людини [19].

Стаття 1 абз. 1 Основного закону захищає фізичну особу не лише від приниження, навішування ярликів (брендингу), переслідування, остракізму та подібних діянь третіми особами або самою державою. Кожна людина має право захищати свою гідність у судовому порядку, оскільки вона наділена правосуб'єктністю, зважаючи на той факт, що вона є людиною. Особа, що відбуває покарання, та особа, яка перебуває під слідством, також не може бути позбавлена права гідності. Отже, захист гідності людини насамперед означає захист від порушення права на захист гідності. З огляду на це державі доводиться утримуватися від усього, що може вплинути на гідність людини.

Стаття щодо захисту права на гідність людини спрямована проти порушення принципу рівності: вона спрямована проти рабства, систематичної дискримінації, отже, проти знецінення людини. Таким чином, норма про гідність людини має зрівняльне значення. Вона має захищати від масових порушень (травм) фізичного та психічного характеру: від переслідувань, розмовних знущань, від принижень. Іншими словами, норма захищає також свободу. Нарешті, гарантія захисту людської гідності надає також гарантії захисту людської гідності через принцип соціального захисту (забезпечення), що забезпечує матеріальний прожитковий мінімум [15]. У такому розумінні норма має соціальну складову.

Обов'язок захисту державою права на людську гідність поширюється не тільки на її власних громадян, але і на всіх людей, які входять до сфери дії Основного закону, тобто на території Німеччини. Крім того, це стосується також усіх актів німецької державної влади, що здійснюються за межами німецької території, охоплюючи, наприклад, німецькі посольства та консульства, у яких біженці із громадянської війни шукають притулку, а також для суден під німецьким прапором, для екстериторіальних установ Бундесвера або для дії солдата, який працює за кордоном, чи члена німецької розвідувальної служби, навіть якщо ця місія є незаконною згідно із законодавством місця дислокації.

Стаття 1 Основного закону пролонгує свою дію після смерті, оскільки вона також стосується пам'яті та репутації померлих. Наприклад, у своєму рішенні "Мефісто" Федеральний конституційний суд прямо підкреслював, що людина не втрачає особистого права на захист гідності навіть після смерті.

Показовим рішенням Федерального конституційного суду щодо захисту права на людську гідність є рішення 2006 р. стосовно закону "Про авіаційну безпеку" (LuftSiG) [19]. У ньому суд зазначає, що людське життя є життєво важливою основою гідності людини як основного конституційного принципу та вищої конституційної цінності [20]. Відповідно до нього кожна особа володіє людською гідністю, незалежно від її особистих якостей, фізичного чи психічного стану, досягнень та соціального статусу. Гідність не можна відняти у людини. Це твердження стосується кожного, незалежно від імовірної тривалості життя людини.

Суд вважає, що положення § 14 абз. 3 закону "Про авіаційну безпеку" суперечить положенням ст. 2, абз. 2 реч. 2 й абз. 3 (праву на життя) Основного Закону ФРН. Застосування збройних сил проти невинних людей, які перебувають на борту викраденого терористами літака, відповідно, є антиконституційним, оскільки ці люди де-факто вже є засудженими до смерті терористами і самі потребують державної допомоги. У зв'язку із цим до них не можуть застосовуватися жодні втручання, які асоціюються з убивством невинних людей у безнадійній ситуації, щоб вони не сприймали ці дії як порушення їх гідності, перетворення їх на об'єкти рятівної операції заради спасіння життя інших людей, у той час як ці люди самі вкрай потребують такого захисту від держави" [19].

Отже, зважаючи на рішення ФКС щодо закону "Про авіаційну безпеку", життя та гідність кожної людини користуються однаковим конституційним захистом незалежно від тривалості фізичного існування індивіда. Ті, хто це заперечує або ставлять під сумнів, заперечують право на життя та право на людську гідність тих, хто, як і жертви авіаційного викрадення, опинився в надзвичайній ситуації без альтернативи для них.

Висновки. Право на людську гідність належить до природних прав людини і становить одну з головних правових цінностей. Проведений аналіз правових норм ФРН та України свідчить, що право на людську гідність є одним із визначальних особистих прав, як і право на життя, на свободу, особисту недоторканність тощо. Право на людську гідність та право на життя тісно взаємопов'язані.

Право на людську гідність в Україні закріплене нормами конституційного, цивільного та кримінального права. Зазвичай захист права на людську гідність корелюється із правом на захист честі та ділової репутації. Право на людську гідність і честь не є чітко розрізненими. Гідність як окреме право досі не стала самостійним предметом науково-правового аналізу.

Серед українських науковців немає єдиного бачення права на гідність як на основоположне природне право. Законодавство України не містить правової норми, де визначено поняття права на людську гідність. Практика Конституційного Суду України у цій сфері не є достатньо розробленою та не становить належної правової бази для зміцнення цього права в Україні.

У ФРН, навпаки, право на людську гідність є визначальним та основоположним правом людини, вихідним для всіх інших прав. Людська гідність є вищою фундаментальною цінністю і коренем усіх основних прав у ФРН, починаючи з 1945 р. Право на людську гідність, закріплене у ст. 1 Конституції ФРН, визначає її як абсолютну, таку, що не може бути обмеженою жодною ін-

шою нормою, навіть іншим основним правом, що впливає з гідності людини.

Крім того, Основний закон ФРН розуміє гідність людини як право на отримання соціальних благ: гарантія захисту людської гідності надає також гарантії захисту людської гідності через принцип соціального захисту (забезпечення), що забезпечує матеріальний прожитковий мінімум.

Відповідно до німецької правової доктрини, а також судової практики Федерального конституційного суду, людське життя та гідність кожної людини користуються однаковим конституційним захистом незалежно від тривалості фізичного існування особи. Кожне людське життя однаково цінне, кожна людина має однакову гідність.

Важливою є позиція Федерального конституційного суду, відповідно до якої кожна людина завжди повинна розглядатись як суб'єкт у всіх державних процедурах, і ніколи не просто як об'єкт. Кожна людина має право брати участь і повинна мати право співучасті та можливість впливати на поведінку держави, яка стосується її.

Отже, ст. 1 Основного закону ФРН спрямована проти порушення принципу рівності, проти рабства, систематичної дискримінації, інакше кажучи, проти знецінення людини. Право на людську гідність покликане захищати від масових порушень фізичного та психічного характеру: від переслідувань, знущань, приниження. Таким чином норма захищає також свободу.

Українським законодавцям і судовим органам, зокрема і Конституційному Суду України, слід детальніше ознайомитись із судовою та законодавчою базою ФРН з метою напрацювання власних стандартів у цій сфері, відповідно до провідних європейських тенденцій.

Список використаних джерел:

1. Права і свободи людини і громадянина (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навч. посіб. / М. Савчин, В. Кампо, С. Вдовиченко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право : словн. термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.
3. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) : монограф. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 424 с.
4. Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монограф. Чернівці: Видавель: Лозовий В. М., 2012. 328 с.
5. Гідність людини. Що ми розуміємо під "гідністю", "людиною" та "людською гідністю"? : мат. Міжнародного наук.-практ. семінару "Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та України". Київ, 2016. 216 с.
6. Будагова А. Ш. Достоїнство личности. Конституционное право: словарь / отв. ред. В. В. Максак. Москва, 2001. С. 139–140.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
10. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997–2018). URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti> (дата звернення 10.02.20).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання: справа про смертну кару. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (дата звернення 12.02.20).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 12 розд. I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18> (дата звернення 12.02.20).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 4 розд. VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про Державний бюджет України на 2011 рік" від 26 грудня 2011 р. № 20-пн/2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11> (дата звернення 12.02.20).

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-пн/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (дата звернення 12.02.20).

16. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-iminternet.de/gg/GG.pdf> (дата звернення: 14.02.2020).

17. Grundrechtsschutz. Menschenwürde. URL: <https://www.grundrechtsschutz.de/gg/menschenwurde-2-255> (дата звернення: 14.02.2020).

18. Isensee J. Würde des Menschen. *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. Band IV. C. F. Müller Heidelberg 2011. § 87. S. 3–111.

19. Grosse Würde, kleine Münze "Unantastbar": Die zwei widersprüchlichen Interpretationslinien des ersten Grundgesetzartikels. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Seite 8 / Donnerstag, 5. Juli 2001, Nr. 153.

20. BVerfG, Urteil vom 15.02.2006 – 1 BvR 357/05. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html (дата звернення: 16.02.2020).

References:

1. Prava i svobody liudyny i hromadianyna (doktryna Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy) [Rights and freedoms of man and citizen (doctrine of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine)]: navch. posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2013. 376 s. (in Ukrainian).
2. Shliakhtun P. P. Konstytutsiine pravo : slovnyk terminiv [Constitutional law: a glossary of terms]. Kyiv: Lybid, 2005. 568 s. (in Ukrainian).
3. Shuklina N. H. Konstytutsiino-pravove rehulivannia prav i svobod liudyny i hroma dianyna v Ukraini (problemy teoriyi ta praktyky) [Constitutional and legal regulation of human and citizen's rights and freedoms in Ukraine (problems of theory and practice)]: monohrafia. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2005. 424 s. (in Ukrainian).
4. Holovchenko V. V., Holovchenko O. V. Pravozastosuvannia i zakhyst prav liudyny v suverenii Ukraini : monohrafia [Human rights enforcement and protection in sovereign Ukraine]. Chernihiv: Vydavets: Lozovyi V. M., 2012. 328 s. (in Ukrainian).
5. Hidnist liudyny. Shcho my rozumiiemo pid "hidnistiu", "liudynoi" ta "liudskoiu hidnistiu"? [Human dignity. What do we mean by "dignity", "man" and "human dignity"?]. Materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho seminaru "Liudska hidnist u pravi Nimechchyny, Polishchi ta Ukrainy". Kyiv, 2016. 216 s. (in Ukrainian).
6. Budahova A. Sh. Dostoynstvo lychnosti [Dignity of personality]. *Konstytutsyonnoe pravo* : slovar / otv. red. V. V. Maksakov. Moskva, 2001. S. 139–140 (in Russian).
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 (in Ukrainian).
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25. St. 131 (in Ukrainian).
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356 (in Ukrainian).
10. Katalog yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (1997–2018) [Catalog of Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine (1997–2018)]. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti> (in Ukrainian).
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyini, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia srava pro smertnu karu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99> (in Ukrainian).
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 12 rozdil I Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyl y chynnist, deiakyykh zakonodavchyykh aktiv Ukrainy" vid 28 hrudnia 2014 roku № 76-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18> (in Ukrainian).
13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniamy 49 narodnykh deputativ Ukrainy, 53 narodnykh deputativ Ukrainy i 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzhnet Ukrainy na 2011 rik" vid 26 hrudnia 2011 roku № 20-rp/2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11> (in Ukrainian).
14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 1, chastyin pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyiny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyiny druhoi statti 124, chastyiny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyiny pershoi statti 4 Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyiny

pershei statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy vid 25 sichnia 2012 roku № 3-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (in Ukrainian).

16. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-iminternet.de/gg/GG.pdf> (date of request: 14.01.2020) (in German).

17. Grundrechtsschutz. Menschenwürde. URL: <https://www.grundrechtsschutz.de/gg/menschenwuerde-2-255> (date of request: 14.01.2020) (in German).

18. Isensee J. Würde des Menschen. *Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa*. Band IV. C. F. Müller Heidelberg 2011. § 87. S. 3-111 (in German).

19. Grosse Würde, kleine Münze "Unantastbar": Die zwei widersprüchlichen Interpretationslinien des ersten Grundgesetzartikels. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Seite 8 / Donnerstag, 5. Juli 2001, Nr. 153. (in German)

20. BVerfG, Urteil vom 15.02.2006 – 1 BvR 357/05 URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html (date of request: 16.01.2020) (in German).

Received: 24/02/2020
1st Revision: 25/03/2020
Accepted: 14/04/2020

O. Kosilova, PhD (Political Sciences), Associate Prof., Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE RIGHT TO HUMAN DIGNITY IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS OF UKRAINE AND GERMANY

The article analyzes human dignity as a legal category and fundamental natural human right. The place and role of the right to human dignity in the system of constitutional rights of Ukraine and Germany are compared. The scientific substantiation of the right to human dignity in Ukraine and Germany, its normative protection in both countries, is investigated. The approaches to defining and interpreting the right to human dignity in the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the Federal Constitutional Court of Germany are compared.

The relationship between the right to human dignity and other human rights is determined, as well as the sphere of protection of this right. In particular, there are parallels between the right to life and the right to human dignity, and their relationship is determined. It is substantiated that the human life and dignity of each person enjoy the same constitutional protection regardless of the duration of the individual's physical existence.

It is established that among Ukrainian scholars there is no unified view of the right to dignity as a fundamental natural right. The right to human dignity in Ukraine is enshrined in the norms of constitutional, civil and criminal law. For the most part, the protection of the right to human dignity is correlated with the right to the protection of honour and goodwill. The right to human dignity and honour are not clearly distinguished. The legislation of Ukraine does not contain a legal norm defining the concept of the right to human dignity. The case-law of the Constitutional Court of Ukraine in this area is not sufficiently developed and does not constitute a proper legal framework.

In Germany, the right to human dignity is a decisive and fundamental human right that is fundamental to all other rights. Human dignity is the supreme fundamental value and the root of all fundamental rights. The right to human dignity enshrined in Article 1 of the Constitution of the Federal Republic of Germany defines it as an absolute value, which means that it cannot be restricted by any other norm, even by another fundamental right that follows from human dignity.

Keywords: a right to human dignity, a right to life, constitutional guarantees, the protection of the right to human dignity, the encroachment on human dignity, the interpretation of the right to human dignity, constitutional rights, the Constitutional Court of Ukraine, the Federal Constitutional Court.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 1 (112): 32-35
УДК: 342.382
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-6>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

Е. Котенджи, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ ХХ–ХХІ СТ. У ВИМІРІ ІСТОРИЧНО-ПРАВОВОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Здійснено аналіз революційних подій ХХ–ХХІ ст. в Україні, зокрема передумови, причини, наслідки суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, історико-політичний і правовий досвід Української революції 1917–1921 рр., Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2014 р. Під час проведення порівняльно-правового аналізу наголошено, що всі вищезгадані процеси характеризувалися не лише ідентичною метою, базисом якої були ідеї соціального та національного визволення, але й такими ознаками, як людиноцентризм, антиімперське, національне, державницьке спрямування. З іншого боку, акцентовано увагу і на відмінних рисах кожної зі згаданих вище революцій, на кшталт різних зовнішньо- та внутрішньополітичних обставин, за яких вони відбувалися, та міжнародно-правової реакції на ті події революційного характеру, що мали місце в нашій державі.

Ключові слова: революція, Українська революція 1917–1921 рр., Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності 2014 р., людиноцентричність, цивілізаційний вимір, Українська Народна Республіка, "Українська Народна Республіка Рад", Конституція УСРР 1919 р., Конституція РСФРР 1918 р.

Вступ. Революційні процеси, їхні причини та передумови, історичні, політичні, економічні, соціальні та культурні наслідки, види і типологізація протягом багатьох десятиліть були та залишаються об'єктом досліджень істориків, політологів, істориків права та ін. Будь-які явища революційного характеру завжди є об'єктом дискусій, що обумовлені суперечностями соціально-економічних і національних інтересів, наявністю чи відсутністю в них протестного потенціалу, зрештою – рівнем індивідуальної і колективної свідомості людей, психологією прихильників та противників революційних перетворень.

Актуальність теми роботи обумовлена тим, що в Україні протягом останніх ста років відбулося кілька

революційних процесів, які радикально змінили суспільну структуру, політичний устрій, правову й економічну систему, зовнішньополітичний вектор розвитку тощо. Останні революційні події в нашій країні відбулися п'ять років тому, що є невеликим проміжком часу не лише у глобальному історичному масштабі, а навіть у вимірі людського життя.

Мета роботи полягає у проведенні порівняльно-правового аналізу особливостей українських революцій, що відбулися на теренах нашої держави у ХХ–ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Більша частина науковців сьогодення визначає поняття "революція" як явище полісемантичне. Вони вбачають у ньому не лише злам старого суспільно-політичного ладу, але й

"беруть до уваги економічні, культурні й інформаційні революції та їхній синергетичний ефект" [1, с. 58], що збігається з нашим розумінням суті революційного процесу. З огляду на таку концепцію, ми можемо глибше осягнути сутність революційних процесів в Україні у ХХ–ХХІ ст., виявити їхній феномен і знайти як спільні, так і відмінні риси.

Однією із характерних ознак усіх революційних процесів України у досліджуваній період є їхня людиноцентричність. Ми пояснюємо це тим, що на кожному з етапів революційних перетворень основну роль відіграла саме людина, яка, усвідомлюючи необхідність змін, виборювала їх для себе та своїх нащадків. Такий підхід до людського чинника в революції іде в розріз із радянським розумінням, де єдиним суб'єктом таких зрушень визначалися "революційні маси" [2], до яких радянська гуманітарна наука відносила робітників та найбільш бідне селянство [3]. Безумовно, у низці визначних подій і радикальних змін доволі складно розглядати роль пересічної людини, для того щоб висвітлити її в ході революційних процесів. Саме такий виклик нині має прийняти українська гуманітарна наука, особливо з огляду на події ХХІ ст., що принесли Помаранчеву революцію та Революцію Гідності, де "локомотивом" зрушень стала найактивніша частина суспільства – студентство, наукова, творча інтелігенція, підприємці тощо.

Другий феномен, що є спільним для Української революції 1917–1921 рр. та революційних процесів у незалежній Україні, є фактор їхнього впливу на людину. Цивілізаційно-гуманістичний вимір зазначених подій змінив як загальнонаціональну долю, психологію, ментальність, так і поведінку людей. Характеризуючи Українську революцію початку ХХ ст., вітчизняний дослідник Я. С. Калакура зауважує, що "зміни торкнулися не тільки великих етнічних, соціальних і вікових груп, задіяних у революційному процесі, ... але й окремих людей, які, хоч і на короткий час, відчували себе повноправними господарями своєї країни" [4, с. 50]. Вважаємо, що такий підхід можна застосувати, аналізуючи події Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2014 р. У такий спосіб простежується людиноцентричний, гуманістичний, соціально- та національно-визвольний потенціал, що є невід'ємним і традиційним для українських революційних процесів, які мали місце у вітчизняній історії.

Третій спільний фактор революційних процесів в Україні – політико-правова реакція російського керівництва на зміни, що принесли за собою події революції. Як зазначалося вище, в Україні ці процеси характеризувалися гуманізмом, повагою до індивідууму, соціально-визвольною та національно-визвольною спрямованістю. Натомість жовтневий переворот та масштабна громадянська війна, як один із його руйнівних наслідків, ґрунтувалися на інших засадах. Порівнюючи їх із Українською революцією 1917–1921 рр., вітчизняні науковці влучно охарактеризували події жовтня 1917 р. в Росії як "регресивну неофеодальну революцію" [1, с. 60]. Таке визначення, безумовно, має рацію, адже в країні відновилася станова нерівність (пролетаріат опинився у формально привілейованому становищі), що призвело до встановлення диктатури пролетарської меншості над більшістю населення, яке належало до інших соціальних верств. Окрім того, Конституція УСРР 1919 р., текст якої майже дослівно скопійовано з Конституції РСФРР 1918 р., була чи не єдиним основним законом у світі, що позбавляв окремих прав і свобод своїх громадян. Наприклад, ст. 65 російської більшовицької конституції містить чіткий перелік соціальних груп, які мають бути

позбавлені головного політичного права – обирати і бути обраними [5]. Ураховуючи схожість подібного положення з розд. III Конституції УСРР, можемо зробити висновок, що очільники жовтневого перевороту задумували її не як важливий крок до звільнення народу від багатовікового соціального гніту, а лише як плацдарм для експорту своїх ідей на сусідні країни. За мету ставилася не воля людини, а насадження своєї ідеологічної системи в усьому світі. Відтак політичні зіткнення України і Росії, що потім переросли в повномасштабну війну як під час Української Революції 1917–1921 рр., так і після Революції Гідності є, на нашу думку, не просто міжнародним конфліктом, а конфліктом двох цивілізацій, де гаслом однієї звучить "Україна – це Європа", а лейтмотивом іншої – азіатський деспотичний принцип "Мета виправдовує засоби".

Характеризуючи феномен українських революцій ХХ–ХХІ ст., варто звернути увагу і на певні відмінні аспекти. Вони стосуються політико-правової оцінки Росією революційних подій в Україні різних епох. Наприклад, якщо Українську революцію 1917–1921 рр. через її тісний історико-політичний зв'язок як із лютневими, так й із жовтневими подіями 1917 р. в Росії і радянська, і сучасна російська історіографія намагалися не помічати, трактуючи як частину Російської революції [6], то Революцію Гідності 2014 р., через її повну незалежність від політичних подій в інших країнах, характеризувати у винятково негативному тоні, чіпляючи на неї кліше "державного перевороту" [7].

На жаль, подальші події відкрили нову сторінку в новітній історії України за заголовком "Російсько-українська війна". Подібне явище вже було присутнє в українській минувшині. Ідеться про кінець 1917 р. Саме тоді радянська влада не лише формально визнала право українського народу на революцію, але й саму "Народну Українську Республіку, її право цілком відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською Республікою про федеративні або тому подібні взаємини між ними" [8]. Після відхилення Українською Центральною Радою більшовицьких "ультимативних вимог", радянська влада шляхом маніпуляції неосвіченістю більшості жителів тодішньої України інсценувала в Харкові "Всеукраїнський з'їзд рад", на якому було проголошено радянську маріонеткову "Українську Народну Республіку Рад". Він став альтернативою з'їзду, що за кілька днів до цієї події проходив у Києві. Незаконність української більшовицької псевдодержави була очевидно ще на етапі її створення, адже так званий "з'їзд Рад" не репрезентував ані всіх територій, які за III Універсалом УЦР входили до складу Української Народної Республіки, ані всіх соціальних станів, що проживали на українських теренах та мали право бути представленими на так званому "з'їзді Рад" у Харкові. Окрім нелегітимності цієї "держави" та її "уряду", нікчемними виявилися і забаганки учасників цього "з'їзду". Не могла матеріалізуватися ініційована на "з'їзді" ідея створення федерації з радянською Росією, адже на той момент неможливо було визначити устрій більшовицької держави. Лише за кілька тижнів (13 січня 1918 р.) Російська республіка перетвориться на федеративну державу (РСФРР) [9, с. 41].

На цьому етапі Української революції 1917–1921 рр. очевидним стало прагнення більшовиків подати цивілізаційний україно-російський конфлікт як "громадянську війну", у якому Росія безпосередньої участі не бере, хоча і всіляко демонструє свою підтримку одній зі "сторін конфлікту". Чи не така ж сама тактика об-

рана Російською Федерацією у 2014 р., коли створенням маріонеткових квазідержав "Республіка Крим", "Донецька народна республіка" та "Луганська народна республіка", РФ намагалася довести міжнародній спільноті тезу про "громадянський конфлікт" в Україні. На внутрішньоросійському ж рівні вона активно декларувала підтримку українських колаборантів – аж до сумнозвісного подання президента РФ до Ради Федерації Федеральних Зборів РФ про використання Збройних сил РФ на території України [10]. У ньому зазначалося: "У зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася на Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, що дислокується відповідно до міжнародного договору на території України (Автономна Республіка Крим), на підставі пункту "г" частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації вношу до Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації звернення про використання Збройних Сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні".

Окремої уваги заслуговує питання порівняння міжурядових відносин між постреволуційними українськими органами влади та їхніми російськими колегами. Так, "точкою неповернення" у відносинах між УЦР та російським радянським урядом була відмова української сторони виконувати вимоги, прописані в "Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної ради" від 4 (17) грудня 1917 р. Ця подія, як зазначалося вище, призвела до проголошення "радянської УНР" як федеративної частини російської республіки, та подальшим визнанням її Раднаркомом як єдиного легітимного українського уряду. З іншого боку, його легітимність не визнала жодна інша країна світу, що особливо яскраво виявилось на мирних переговорах 1918 р. у Бересті. Як зауважив російський дослідник П. Макаренко, "прибуття цієї другої української делегації нічого не могло змінити у сепаратних переговорах представників Української ради, її претензії на право голосу були відхилені німецькою стороною" [11, с. 8]. Лише після українсько-німецького контрнаступу навесні 1918 р. Росія змушена була визнати умови Берестейського договору та підписати прелімінарний мир з Українською Державою гетьмана П. Скоропадського, що постала після вчиненого ним перевороту проти УЦР і ліквідації УНР.

Майже ідентична ситуація склалася і в лютому 2014 р. У той час, коли абсолютна більшість країн світу визнала легітимність зміни влади в нашій країні на підставі постанови Верховної Ради України "Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України"[12], Російська Федерація продовжувала наполягати на "незаконності" політичних змін в Україні та доводити світовій спільноті, що легітимним главою нашої держави лишається В. Янукович. Проте факт самоусунення В. Януковича від влади та його втеча до Росії могли призвести до багатьох негативних наслідків для держави та її населення: четвертий президент України поставив під загрозу конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканість України. За таких обставин Верховна Рада України, як представницький орган українського народу, мала діяти в інтересах українського суспільства та в умовах системної кризи режиму В. Януковича врегулювати проблему вакууму президентської влади. Окрім того, уже позбавлений ВРУ повноважень, В. Янукович вчинив злочин про-

ти Української держави. Ідеться про лист до російського президента В. Путіна із проханням про використання збройних сил Російської Федерації на території України. Зазначений лист державна влада Росії визнала офіційним документом і використала його як формальний привід для початку військової агресії. У зв'язку з цим, вироком Оболонського районного суду м. Києва В. Януковича було визнано винним у справі щодо державної зради та засуджено до 13 років позбавлення волі. Президентські вибори, що відбулися 25 травня 2014 р., визнання їх світовою спільнотою і самою Росією не зупинили політичне керівництво РФ та її збройні сили від посягань на територіальну цілісність України.

Висновки. Порівнюючи історико-політичний і правовий досвід Української революції 1917–1921 рр., Помаранчевої революції 2004 р. та Революції Гідності 2014 р., маємо відзначити ідентичність їхніх цілей, що ґрунтувалися на ідеях соціального та національного визволення. Кожна Українська революція поставала як людиноцентрична, визвольна, антиімперська, національна, державницька та така, що має загальнонародний характер. Усі вони були підтримані людьми з абсолютно різних соціальних верств, вікових категорій, етносів тощо. Іншою спільною рисою було бажання учасників таких революційних змін вибороти та зберегти власну державність, зміцнити позиції своєї країни на міжнародній арені та домогтися прогресивних змін у власному житті та житті свого народу.

Історично-правове порівняння досліджуваних явищ, з іншого боку, дає нам можливість визначити і відмінні риси кожної зі згаданих вище революцій. Насамперед, маємо зазначити різні зовнішньо- та внутрішньополітичні обставини, за яких вони відбувалися. Українська революція початку ХХ ст. була спрямована проти антиукраїнських режимів імперської, а згодом – більшовицької Росії, Польщі, Румунії, що у слухний момент кардинальних змін політичної карти Європи та світу намагалися в черговий раз переділити між собою українські землі. Зі свого боку, Помаранчевий майдан 2004 р. й, особливо, Революція Гідності 2014 р. спрямовувалися проти зазіхань на суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України путінської Росії, яка на початку ХХІ ст. вирішила взяти за свою державну ідеологію неоімперську, загарбницьку, антидемократичну та антиєвропейську концепцію "руського міра".

Іншою важливою відмінністю між Українською революцією початку ХХ ст. та початку ХХІ ст. є міжнародно-правова реакція на ті події, що відбулися в нашій державі. Якщо століття тому великі держави, що самі вимушені були оговтуватися від руйнівних наслідків Першої світової війни, не могли, або не бажали підтримати українців у боротьбі за їхню державність, то сто років потому Україна в її боротьбі з російським агресором отримала потужну міжнародну політико-правову й економічну підтримку. Саме це допомогло сучасній постреволуційній Україні вкотре вистояти в боротьбі з російським окупантом та не відчуті трагічних наслідків, яких зазнала наша земля після російської окупації.

Список використаних джерел:

1. Крестовська Н. М. Типологія українських революцій ХХ–ХХІ ст. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції "Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)"*. Київ, 2017. С. 58-61.
2. Ленин В. И. Детская болезнь "левизны" в коммунизме. URL: <https://leninism.su/works/80-tom-4/1189-detskaya-bolezn-levizny-v-kommunizme.html> (дата звернення: 23.09.2019).
3. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? URL: <https://leninism.su/works/73-tom-34/1702-uderzhat-li-bolshevik-i-gosudarstvennyu-vlast.html> (дата звернення: 12.10.2019).

4. Калакура Я. С. Людина в Українській революції 1917–1921 рр. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції "Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)"*. Київ, 2017. С. 48–54.
5. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm#13> (дата звернення: 12.09.2019).
6. Стрижков Ю. К. Продовольственные отряды в годы гражданской войны и иностранной интервенции. 1917–1921 гг. URL: <http://anapa-vostorg.ru/prodovolstvennye-otriady-v-gody-grazhdanskoj-voiny-i-inostranno-interventsii-1917-1921-gg/> (дата звернення: 23.09.2019).
7. Олейник В. Н. Украина: государственный переворот. URL: <http://perevorot.info/> (дата звернення: 23.09.2019).
8. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної ради. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki> (дата звернення: 12.09.2019).
9. Захарченко П. П. До питання легітимності представництва українського радянського уряду на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.). *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції "Українське право й законодавство за доби Української революції (1917–1921 рр.)"*. Київ, 2017. С. 41–47.
10. Владимир Путин внёс обращение в Совет Федерации. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20353> (дата звернення: 12.10.2019).
11. Макаренко П. В. Большевики и Брестский мир. *Вопросы истории*. 2010. № 3. С. 3–31.
12. Постанова Верховної Ради України "Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України". URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/757-vii> (дата звернення: 24.09.2019).

References:

1. Krestovs'ka N. M. Typologija ukrai'ns'kyh revoljucij XX–XXI st. [Typology of Ukrainian revolutions of the XX–XXI centuries]. *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii "Ukrai'ns'ke pravo j zakonodavstvo za doby Ukrai'ns'koj' revoljucii" (1917–1921 rr.)*: [Collection of materials of the international scientific-practical conference "Ukrainian Law and Legislation in the Times of the Ukrainian Revolution (1917–1921)". Kyiv, 2017. S. 58–61 (in Ukrainian).
2. Lenin V. I. Detskaja bolezn' "levizny" v kommunizme [Children's disease of "leftism" in communism]. URL: <https://leninism.su/works/80-tom-41/1189-detskaja-bolezn-levizny-v-kommunizme.html> (in Russian).
3. Lenin V. I. Uderzhat li bol'sheviki gosudarstvennuju vlast'? [Will the Bolsheviks hold state power?]. URL: <https://leninism.su/works/73-tom-34/1702-uderzhat-li-bol'sheviki-gosudarstvennuju-vlast.html> (in Russian).
4. Kalakura Ja. S. Ljudina v Ukrai'ns'kij revoljucii 1917–1921 rr. [A person in the Ukrainian Revolution of 1917–1921] *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii "Ukrai'ns'ke pravo j zakonodavstvo za doby Ukrai'ns'koj' revoljucii" (1917–1921 rr.)* [Collection of

materials of the international scientific-practical conference "Ukrainian Law and Legislation in the Times of the Ukrainian Revolution (1917–1921)". Kyiv, 2017. S. 48–54 (in Ukrainian).

5. Konstitucija (Osnovnoj Zakon) Rossijskoj Socialisticheskoj Federativnoj Sovetskoj Respubliki [Constitution (Basic Law) of the Russian Socialist Federative Soviet Republic]. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm#13> (in Russian).
6. Strizhkov Ju. K. Prodovol'stvennye otrjady v gody grazhdanskoj vojny i inostrannoj intervencii. 1917–1921 gg. [Food units during the years of the Civil War and foreign intervention. 1917–1921]. URL: <http://anapa-vostorg.ru/prodovolstvennye-otriady-v-gody-grazhdanskoj-voiny-i-inostranno-interventsii-1917-1921-gg/> (in Russian).
7. Olejnik V. N. Ukraina: gosudarstvennyj perevorot [Ukraine: coup d'etat]. URL: <http://perevorot.info/> (in Russian).
8. Manifest do ukrai'ns'kogo narodu z ul'timativnimi vimogami do Central'noi radi [A Manifesto for the Ukrainian People with Ultimate Requirements to the Central Council]. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki> (in Ukrainian).
9. Zaharchenko P. P. Do pitannya legitimnosti predstavництва ukrai'ns'kogo radjans'kogo urjadu na mirnih peregovorah u Bresti (1917–1918 rr.) [The question of the legitimacy of the representation of the Ukrainian Soviet government at the peace talks in Brest (1917–1918)]. *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi' nauково-praktychnoi' konferencii "Ukrai'ns'ke pravo j zakonodavstvo za doby Ukrai'ns'koj' revoljucii" (1917–1921 rr.)* [Collection of materials of the international scientific-practical conference "Ukrainian Law and Legislation in the Times of the Ukrainian Revolution (1917–1921)". Kyiv, 2017. S. 41–47 (in Ukrainian).
10. Vladimir Putin vnjos obrashhenie v Sovet Federacii [Vladimir Putin made an appeal to the Federation Council]. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20353> (in Russian).
11. Makarenko P.V. Bol'sheviki i Brestskij mir [Bolsheviks and the Brest Peaceful Agreement]. *Voprosy istorii* [History issues]. 2010. № 3. S. 3–31 (in Russian).
12. Postanova Verhovnoi Radi Ukraini "Pro samousunennja Prezidenta Ukraini vid vikonannja konstitucijnih povnovazhen' ta priznachennja pozachergovih vioriv Prezidenta Ukraini" [Resolution "On the self-removal of the President of Ukraine from the exercise of constitutional powers and the appointment of snap elections of the President of Ukraine]. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/757-vii> (in Ukrainian).

Received: 10/01/2020
1st Revision: 10/02/2020
Accepted: 18/02/2020

E. Kotendzhy, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN REVOLUTION OF XX–XXI CENTURIES: HISTORICAL AND LEGAL COMPARATIVE STUDY

The paper analyses the revolutionary events of XX–XXI centuries in Ukraine, in particular, the prerequisites, causes, and consequences of social, political and economic nature, the historical, political and legal experience of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the Orange Revolution of 2004 and the Dignity Revolution of 2014. By carrying out a comparative legal analysis the author comes to the conclusion that the above mentioned processes are characterized not only by the same goal, the basis of which is the idea of social and national liberation, but also by such concepts as human centrism, their anti-imperial, national, and state orientations. On the other hand, attention is also focused on the distinctive features of the revolutions mentioned, such as different external and internal political circumstances behind them and the international legal reaction to the revolutionary events that took place in our country.

Thus, the article outlines the challenges of today's Ukrainian humanities through the prism of an average human being's role in the revolutionary process in Soviet times, identifies the impact of these phenomena on the individual, makes an attempt to find common features of political and legal reaction to such events from both Ukrainian society and the ruling circles of some neighboring states.

The paper proves the complete scientific inability of a number of Russian imperial myths, namely the desire to present Russian-Ukrainian conflicts as "civil wars", the attempts of Russian historiography to "incorporate" the Ukrainian Revolution of 1917–1921 into the all-Russian revolutionary process, the desire to characterize the 2014 Revolution of Dignity as a "coup d'etat", etc.

On the basis of the comparative analysis, the author explains why the Ukrainian state as a geopolitical reality could not happen during the revolution in the beginning of twentieth century, in contrast to the events of presence, when modern post-revolutionary Ukraine managed to withstand the struggle against the Russian occupation forces and once again avoided the tragic consequences that came to our land after the occupation.

Keywords: a revolution, the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the Orange Revolution of 2004, the Revolution of Dignity of 2014, human centrism, civilizational dimension, the Ukrainian People's Republic, "the Ukrainian People's Republic of Soviets", the Constitution of the Ukrainian SSR of 1919, the Constitution of the RSFSR of 1918.

С. Кравцов, канд. юрид. наук, доц.
 Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ЗАВЕРШАЛЬНА ЧАСТИНА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ТА ПРОТИДІЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ УЧАСНИКІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено питання виконання судових рішень, доступ до правосуддя в цивільних справах, зокрема й ефективність виконання судових рішень. На підставі проаналізованих матеріалів з'ясовується природа виконання цивільних рішень і виконавчого провадження загалом. Досліджено зловживання правом під час виконання судових рішень. На підставі здійсненого аналізу виділяються такі види зловживань: зловживання стягувачем свого права щодо вибору місця відкриття виконавчого провадження, реєстрація боржником у місці свого проживання (що є єдиним майном боржника, на яке може бути звернено стягнення) малолітньої або неповнолітньої дитини, скасування результатів електронних торгів через формальні, технічні помилки організатора електронних торгів, зловживання боржником своїм правом на недоторканність житла, ініціювання боржником паралельного судового розгляду щодо оскарження результатів електронних торгів у той час, як новий власник звертається з позовом до суду про усунення перешкод у користуванні житловим приміщенням та виселення, зневажливе ставлення учасників виконавчого провадження до виконавця під час розгляду в суді скарги на дії виконавця. Доступність правосуддя в цивільних справах й ефективність механізму захисту прав, свобод та інтересів безпосередньо пов'язана із дотриманням на рівні національного правопорядку вимоги про беззворотну реалізацію судових рішень та наявністю дієвих механізмів їхнього примусового виконання. У літературі із цивільного процесуального права залишається дискусійним питання стосовно природи виконавчого провадження та його місця в системі права. Розгляд питань зловживання процесуальними правами ведеться зазвичай у двох напрямках, що не заперечують один одного, – з погляду оцінки зловживання як негативного процесуального явища або аналізу окремих форм зловживань процесуальними правами. З'являються і дослідження, де заперечується правомірність конструкції зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: правосуддя, виконавче провадження, цивільний процес, зловживання правом.

Вступ. Обов'язковість судових рішень визнається однією з основних засад судочинства на рівні Конституції України (ст. 129). Крім того, ст. 129-1 Конституції України закріпила положення про те, що судові рішення є обов'язковим до виконання [1]. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Зазначені вище конституційні положення свідчать про те, що одним із пріоритетних напрямів конституційної реформи щодо питань правосуддя наразі визнається удосконалення функціонування суміжних із правосуддям сфер юридичної практики, однією із яких є виконання судових рішень, результатом чого стало ухвалення Законів України "Про виконавче провадження" та "Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів" від 02.06.2016, які є знаковими з позиції модифікації національної моделі виконавчого провадження [2, 5]. Обов'язковість судових рішень визнається однією з основних засад судочинства на рівні Конституції України (ст. 129). Крім того, ст. 129-1 Конституції України закріпила положення про те, що судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [1]. Зазначені конституційні положення свідчать про те, що одним із пріоритетних напрямів конституційної реформи щодо питань правосуддя наразі визнається удосконалення функціонування суміжних із правосуддям сфер юридичної практики, однією з яких є виконання судових рішень, результатом чого стало ухвалення Законів України "Про виконавче провадження" та "Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів" від 02.06.2016, які є знаковими з погляду модифікації національної моделі виконавчого провадження [2, 5].

Крім того, в Указі Президента України "Про стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2010 роки" реорганізація

системи виконання судових рішень і підвищення ефективності виконавчого провадження визнається пріоритетним напрямом реформування, що передбачає:

- створення єдиного механізму функціонування системи органів примусового виконання рішень;
- зниження формалізації, оптимізація стадій виконавчого провадження та термінів проведення виконавчих дій;
- досягнення справедливого балансу інтересів між захистом прав стягувачів і боржників, зокрема і через надання виконавцям практичного доступу до активів боржників і водночас забезпечення гарантій від зловживань, упровадження дієвих стимулів для добровільного виконання судових рішень, заходів впливу щодо боржників [8]. У такому контексті особлива увага має бути приділена дослідженню теоретичних засад виконавчого провадження, що у сучасному дискурсі має відбуватися з урахуванням міжнародних стандартів справедливого судочинства та наднаціональних тенденцій у цій сфері.

Слід зауважити, що теоретичним дослідженням значеної проблеми займалися такі вчені, як: Л. Талан, С. Якимчук, О. Ткачук, М. Юкова, С. Білоусов та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Доступ до правосуддя в цивільних справах та ефективність виконання судових рішень. Більшість учених дотримуються класичного підходу та розглядають виконавче провадження як певну частину цивільного судочинства – стадію, провадження або правозастосовний цикл. Наприклад, Л. Талан зазначає, що виконання рішень суду завершує діяльність зі здійснення правосуддя і процес захисту права, що здійснюється судом. З огляду на це правосуддя варто розуміти в широкому вимірі – як діяльність суду з розгляду спору і виконання судового рішення. На думку автора, відносно, що складаються у процесі виконавчого провадження, становлять заключну стадію цивільного процесу, у якій реалізується судові рішення і в якій державний

виконавець функціонує під контролем суду [10]. Водночас С. Якимчук розглядає виконання судових рішень у ролі провадження цивільного судочинства [11]. Натомість О. Ткачук вважає, що виконання судових рішень у цивільних справах слід розглядати як завершальний правозастосовний цикл цивільного судочинства, що не має самодостатнього значення поза його межами. Крім того, автор відносить до сфери цивільного процесу також виконання рішень третейських судів, комісії щодо трудових спорів, виконавчі дії за виконавчим написом нотаріуса, що пов'язане з обстоюваною автором ідеєю розширення сфери юстиціарної діяльності [12].

На противагу розумінню виконавчого провадження як частини цивільного судочинства, деякими авторами обстоюється позиція щодо існування самостійної галузі права, предметом якої є суспільні відносини у сфері виконання судових рішень і рішень інших органів, що може мати різні назви – "цивільне виконавче право", "виконавче процесуальне право", "виконавче право" тощо. Наприклад, на думку М. Юкова, відносини, що виникають у зв'язку з виконанням рішень юрисдикційних органів, є предметом самостійної галузі – виконавчого права [13]. Ю. Білоусов вважає, що виконавче провадження має бути відділене від будь-якої галузі права, зокрема від цивільного процесуального права, і знайти самостійне місце в системі права, що має отримати назву цивільне виконавче право [14].

Крім того, у літературі також висловлювалася і досить своєрідна думка, відповідно до якої виконавче провадження слід відносити до сфери адміністративного процесу. Наприклад, С. Фурса та С. Щербак зауважують, що виконавчий процес має ввійти до системи адміністративного процесу, де займатиме місце одного з видів проваджень, нарівні з такими видами, як провадження у справах про адміністративні правопорушення, дисциплінарне провадження тощо [15].

Навряд чи можна погодитися із зазначеною позицією, адже вона загалом базується на тезі про те, що Державна виконавча служба належить до системи органів виконавчої влади, а тому її діяльність має охоплюватися нормами адміністративного права, адміністративного процесу тощо. Проте наразі з появою приватних виконавців така думка втрачає свою актуальність. Крім того, сама природа правовідносин, що виникають між державним виконавцем і сторонами виконавчого провадження, не містить ознак владовідносин або управлінських відносин.

На нашу думку, проблема природи виконавчого провадження та його місця у структурі цивільного процесуального права має вирішуватися з урахуванням положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (надалі – ЄКПЛ) і прецедентної практики ЄСПЛ з питань її тлумачення та застосування [16]. У цьому контексті надзвичайно важливе значення має п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, що закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав й обов'язків цивільного характеру. Буквальне тлумачення положень п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не дозволяє говорити про те, що її сфера поширюється на виконавче провадження. Проте, незважаючи на відсутність у тексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ безпосереднього посилання на обов'язкове виконання рішень суду як на складову права на справедливий судовий розгляд, ЄСПЛ, застосувавши еволюційне тлумачення ст. 6 ЄКПЛ, вніс вимогу про беззворотну реалізацію судових рішень до елементів права на справедливий судовий розгляд. Наприклад, у рішенні у справі "Hornsby v. Greece" ЄСПЛ уперше зазначив, що право

на справедливий судовий розгляд стало б ілюзорним, якби правова система держави дозволяла, щоб остаточне й обов'язкове рішення суду залишалось невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити, щоб ст. 6 ЄКПЛ, докладно описуючи процесуальні гарантії, які надаються сторонам, – справедливий, публічний і швидкий розгляд, – залишила б виконання судових рішень без захисту [17]. Тлумачення ст. 6 ЄКПЛ як такої, що присвячена лише праву на доступ до суду та судовому процесу, очевидно, призвело б до наслідків, несумісних із принципом верховенства права, обов'язок дотримуватися якого високі договірні сторони взяли на себе, ратифікувавши ЄКПЛ. Виконання рішень, ухвалених будь-яким "судом", слід розглядати як невід'ємну частину "судового розгляду" з огляду на мету п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [16].

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що у самому Законі України "Про виконавче провадження" виконання судових рішень визначається як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) – сукупність дій визначених у цьому Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і здійснюються на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, цим Законом, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню [2]. Проте, на нашу думку, таке формулювання законодавства не свідчить про те, що фактично законодавець визнає виконання судових рішень у цивільних справах саме стадією цивільного процесу. Вважаємо, що зазначені положення законодавства мають тлумачитися не буквально, а в розрізі практики ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі "Krutko v. Ukraine (no. 2)" ЄСПЛ зазначив, що провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою та другою стадіями одного провадження. Отже, виконавче провадження не має бути відокремленим від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес [18]. На нашу думку, відповідну норму законодавства слід тлумачити саме в такому контексті, відповідно до чого судовий розгляд і подальше виконання судових рішень слід вважати двома частинами (стадіями) процесу захисту невизнаних, оспорюваних або порушених прав, свобод та інтересів осіб. Водночас виконання судових рішень у структурі цивільного судочинства необхідно розглядати саме як провадження, що найадекватніше відображає структуру цивільного процесу як асиметричної системи горизонтальних і вертикальних проваджень.

Зловживання правом під час виконання судових рішень. Однією з актуальних проблем юриспруденції останнього часу є проблема зловживання правом. Це стосується й науки цивільного процесуального права [19].

Проблема зловживань процесуальними правами органічно пов'язана з питаннями поняття й ознак цивільних процесуальних правопорушень і цивільної процесуальної відповідальності, хоча існування цих конструкцій у процесуальній науці також не є безспірним. Початком дослідження зазначених проблем слід вважати спільну роботу Н. Чечиної та П. Елькінд, присвячену кримінальній та цивільно-процесуальній відповідальності, у якій уперше було вжито поняття "цивільна процесуальна відповідальність" [20].

Нині слід визнати, що проблема зловживань процесуальними правами є важливою, і це пояснюється такими факторами:

- поширеністю процесуальних зловживань на практиці, що закономірно породжує питання про боротьбу з негативними виявами;
- відсутністю загально визначених і підтриманих законом критеріїв зловживання процесуальними правами, встановлення яких на практиці могло б зумовити застосування до суб'єкта заходів процесуального примусу;
- універсальністю цієї проблематики, оскільки будь-яке процесуальне питання може (а в ряді випадків і має) аналізуватися в контексті запобігання процесуальним зловживанням. Будь-яка процесуальна норма, що ухвалюється законодавцем, має оцінюватися з погляду можливості адресата такої норми неналежним чином використовувати надані нею правові можливості з урахуванням фактора зловживання процесуальними правами.

Явище "зловживання правом", як це не парадоксально, саме по собі можна розцінити як юридичний парадокс. Його внутрішня суперечливість була відзначена М. Агарковим, який звернув увагу на те, що наявність в особи суб'єктивного права унеможлиблює ним зловживання за визначенням, а дії, які називають зловживанням правом, насправді вчиняються поза межами права [21]. Не всі вчені підтримували такий підхід, оскільки, яким не був би рівень конкретизації дій, що входять до змісту суб'єктивного права, він не може вичерпати всі можливі його вияви і відповідна норма права залишається загальним правилом поведінки.

З огляду на це і постає необхідність визначити межі здійснення суб'єктивного права, тобто встановити критерій, яким слід керуватися при оцінці правомірності тих чи інших дій носія цього права [22].

Головний аргумент учених, які вважають, що можливість зловживання процесуальними правами не має під собою будь-яких підстав, зводиться до того, що всі процесуальні дії, умови і порядки учинення кожної з них мають бути зазначені законодавцем [23]. Отже, якщо певна поведінка дозволена процесуальним законом, то немає жодних підстав розцінювати її як зловживання правом. Визнається також, що в цивільному процесі може мати місце певна "незручна" поведінка, що надає суб'єкту необґрунтовані переваги, однак унеможливлення цього бачиться не в боротьбі з такими ефемерними зловживаннями, а винятково в удосконаленні процесуального законодавства [24].

Подібний підхід викликає такі заперечення. Законодавець з огляду на об'єктивні причини неспроможний передбачити та врегулювати всі ситуації, що можуть виникнути в цивільному процесі і в яких може мати місце недобросовісна поведінка.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 ЦПК України залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню цивільного судочинства, зокрема:

- подання скарги на судові рішення, що не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для врегулювання питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення свідомо безпідставного відведення або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкодження розгляду справи чи виконання судового рішення;
- подання кількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання кількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення

інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

- подання свідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, що має очевидно штучний характер;
- необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або свідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;
- укладання мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [4].

У процедурі виконання судових рішень та інших органів не в поодиноких випадках проглядаються зловживання процесуальними правами сторонами виконавчого провадження. Проаналізувавши судову практику та норми чинного законодавства, можна виокремити такі види зловживання процесуальними правами:

• **Зловживання стягувачем свого права щодо вибору місця відкриття виконавчого провадження.** Відповідно до ст. 24 Закону України "Про виконавче провадження" виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Право вибору місця відкриття виконавчого провадження між кількома органами державної виконавчої служби, що можуть вчиняти виконавчі дії щодо виконання рішення на території, на яку поширюються їхні функції, належить стягувачу [2].

Приватний виконавець приймає до виконання виконавчі документи за місцем проживання, перебування боржника – фізичної особи, за місцезнаходженням боржника – юридичної особи або за місцезнаходженням майна боржника.

Задля обрання "потрібного" відділу державної виконавчої служби або того приватного виконавця в певному виконавчому окрузі стягувач подає заяву про відкриття виконавчого провадження із зазначенням того, що йому відомо, що майно боржника перебуває на певній території. Що стосується нерухомого майна, то виконавець вправі пересвідчитись у цих твердженнях шляхом отримання відповідної інформаційної довідки з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо суб'єкта. Проте щодо рухомого майна, такої можливості у виконавця немає.

Задля запобігання такого виду порушення пропонуємо викласти ч. 1 ст. 24 Закону України "Про виконавче провадження" в такій редакції "виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцезнаходженням його нерухомого майна" [2].

• **Реєстрація боржником у місці свого проживання (що є єдиним майном боржника, на яке може бути звернено стягнення) малолітньої або неповнолітньої дитини.** Згідно зі ст. 50 Закону України "Про виконавче провадження" звернення стягнення на об'єкти нерухомого майна здійснюється в разі відсутності в боржника достатніх коштів чи рухомого майна [2]. При цьому насамперед звертається стягнення на окрему від будинку земельну ділянку, інше приміщення, що належать боржнику. В останню чергу звертається стягнення на житловий будинок чи квартиру, у якому фактично проживає боржник. Разом із житловим будинком стягнення звертається також на прилеглу земельну ділянку, що належить боржнику. У разі звернення стягнення на об'єкт нерухомого майна виконавець здійснює в установленому законом порядку заходи щодо з'ясу-

вання належності майна боржнику на праві власності, а також перевірки, чи перебуває це майно під арештом. Після документального підтвердження належності боржнику права власності на об'єкт нерухомого майна, виконавець накладає на нього арешт і вносить відомості про такий арешт до відповідного реєстру у встановленому законодавством порядку. Про накладання арешту на об'єкт нерухомого майна, заставлене третім особам, виконавець невідкладно повідомляє таким особам.

Під час здійснення виконавчого провадження боржник умисно реєструє у своєму єдиному майні, на яке виконавцем може бути звернено стягнення, малолітню або неповнолітню дитину. Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону [3]. Посадові особи органів опіки та піклування несуть персональну відповідальність за захист прав та інтересів дітей при наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна, яке належить дітям. Нормами Закону України "Про виконавче провадження" не передбачається такого обов'язку виконавця щодо отримання згоди органів опіки та піклування щодо можливості реалізації майна боржника [2].

Для того, щоб уникнути зазначеного зловживання процесуальним правом боржником пропонуємо внести зміни в діюче законодавство, а саме: ст. 50 Закону України "Про виконавче провадження", ст. 12 ЗУ "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" та п. 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 207 "Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру" [2, 3, 6].

Статтю 50 Закону України "Про виконавче провадження" вважаємо за доцільне доповнити ч. 4-1 такого змісту: "у разі звернення стягнення на об'єкт нерухомого майна виконавець звертається до виконавчого органу сільської, селищної або міської ради, до сільського голови (у разі, коли відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено; далі – орган реєстрації) на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюється повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради, із постановою про заборону реєстрації малолітніх або неповнолітніх осіб" та ч. 6 в такій редакції: "У випадку, коли під час звернення стягнення на нерухоме майно боржника виконавцем буде встановлено, що в зазначеному об'єкті нерухомості, на яке звертається стягнення, зареєстровані малолітні або неповнолітні діти, виконавці мають право звернутися до суду із подання про надання дозволу на звернення стягнення на таке майно" [2].

Для повного узгодження цієї законодавчої пропозиції з іншими нормативно-правовими актами також пропонуємо п. 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 207 "Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру" викласти в такій редакції:

"Орган реєстрації відмовляє в реєстрації/знятті з реєстрації місця проживання, якщо:

- особа не подала необхідних документів або інформації;
- у поданих документах містяться недостовірні відомості або подані документи є недійсними;
- звернулася особа, яка не досягла 14 років;

- наявна Постанова виконавця про заборону реєстрації малолітніх або неповнолітніх осіб" [6].

Скасування результатів електронних торгів через формальні, технічні помилки організатора електронних торгів. Відповідно до Порядку реалізації арештованого майна шляхом проведення електронних торгів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2015 р. № 2710/5 та зареєстрованого 23 грудня 2015 р. за № 1620/28065 визначено, що електронні торги – продаж майна на прилюдних торгах за принципом аукціону на комісійних умовах засобами системи електронних торгів через вебсайт, за яким його власником стає учасник, який під час торгів запропонував за нього найвищу ціну. Арештоване майно – рухоме або нерухоме майно боржника (крім земельних ділянок та майна, вилученого з обігу згідно із законом або обмежено обороздатного, та майна, зазначеного в ч. 8 ст. 57 Закону України "Про виконавче провадження", на яке звернено стягнення і яке підлягає примусовій реалізації [7].

Система електронних торгів (надалі – Система) – інформаційна електронна система, що забезпечує здійснення в електронній формі процесів прийняття та розміщення інформації про лоти, подання й обробки заявок на участь в електронних торгах, проведення електронних торгів з реалізації арештованого державними виконавцями майна, обробки інформації про електронні торги.

Після закінчення електронних торгів (закінчення терміну аукціону з урахуванням його можливого продовження) на вебсайті відображається інформація про завершення електронних торгів. Система автоматично формує та розміщує на вебсайті протокол електронних торгів за лотом у день закінчення таких електронних торгів або не пізніше наступного робочого дня.

Система в день проведення електронних торгів або не пізніше наступного робочого дня розміщує аналогічний протокол електронних торгів за лотом з повною інформацією про переможця електронних торгів в особистому кабінеті переможця.

Відповідно до Постанови Верховного Суду від 31.05.2018, якою було залишено без змін Постанову суду апеляційної інстанції щодо скасування результатів електронних торгів, зазначено таке.

Апеляційний суд установив, що 12 лютого 2016 р. ОСОБА_4 подав заяву на участь в електронних торгах лоту "Мотоцикл ""BMW S1000RR" у розібраному стані, некомплект, б/у" та сплачено гарантійний внесок у розмірі 3 847,67 грн.

Із 17 лютого 2016 р. по 19 лютого 2016 р. ДП "Сетам" було проведено електронні торги з реалізації вказаного майна.

Переможцем торгів визнано єдиного учасника під номером 14 – ОСОБА_4.

6 квітня 2016 р. в особистий кабінет переможця надійшло повідомлення про відхилення зі ставкою 76 953,42 грн від перемоги в торгах "Мотоцикл "BMW S1000RR", у розібраному стані, некомплект, б/у" через лист відділу ДВС про відсутність сплати від переможця за придбане майно.

Листом від 26 квітня 2016 р. ДП "Сетам" повідомило позивача про формування 26 лютого 2016 р. протоколу про проведення електронних торгів по лоту НОМЕР_1, який цього ж дня об 14–21 год було надіслано в його особистий кабінет. Відповідач зазначив, що формування протоколу відбулося із запізненням у зв'язку з модернізацією сайту.

Установлено, що ДП "Сетам" зобов'язане забезпечувати програмний доступ до системи електронних торгів, технологічне забезпечення, збереження та захист

даних, що містяться у цій системі. На організацію та проведення електронних торгів, а відтак на нього, як організатора проведення електронних торгів, покладено обов'язок своєчасно формувати результати проведення електронних торгів, розміщувати на вебсайті та в особистому кабінеті переможця протокол електронних торгів.

Встановивши, що відповідач не надав належних доказів на підтвердження направлення та розміщення в особистому кабінеті позивача протоколу від 26 лютого 2016 р., згідно з наданими позивачем скріншотами з його особистого кабінету у період з лютого 2016 р. по квітень 2016 р. протокол від 26 лютого 2016 р. не надходив, апеляційний суд дійшов правильного висновку, що дії відповідача з ненадсилання протоколу проведення електронних торгів від 26 лютого 2016 р. до особистого кабінету позивача є незаконними та порушують встановлені законодавством правила проведення торгів, що є підставою для визнання торгів недійсними.

Доводи касаційної скарги висновків суду не спростовують і зводяться до необхідності переоцінки доказів, що не входить до повноважень суду касаційної інстанції.

Отже, для того, щоб унеможливити пред'явлення таких позовів, організатору електронних торгів слід удосконалити процедуру надсилання інформації до особистого кабінету учасників електронних торгів.

Зловживання боржником свого права на недоторканність житла. Згідно зі ст. 56 Закону України "Про виконавче провадження" арешт майна (коштів) боржника застосовується для забезпечення реального виконання рішення [2].

Арешт на майно (кошти) боржника накладається виконавцем шляхом винесення постанови про арешт майна (коштів) боржника або про опис та арешт майна (коштів) боржника.

Арешт на рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації, накладається виконавцем лише після проведення його опису.

Постанова про арешт майна (коштів) боржника виноситься виконавцем під час відкриття виконавчого провадження та не пізніше наступного робочого дня після виявлення майна.

Виконавець за потреби може обмежити право користування майном, здійснити опечатування або вилучення його у боржника та передати на зберігання іншим особам, про що він виносить постанову або зазначає обмеження в постанові про арешт. Вид, обсяг і термін обмеження встановлюються виконавцем у кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей майна, його значення для власника чи володільця, необхідності використання та інших обставин.

Про проведення опису майна (коштів) боржника виконавець виносить постанову про опис та арешт майна (коштів) боржника.

Копія постанови про опис та арешт майна (коштів) надається сторонам виконавчого провадження.

Перешкоджання вчиненню виконавцем дій, пов'язаних зі зверненням стягнення на майно (кошти) боржника, порушення заборони виконавця розпоряджатися або користуватися майном (коштами), на яке накладено арешт, а також інші незаконні дії щодо арештованого майна (коштів) тягнуть відповідальність, установлену законом.

Однак дуже часто боржник протидіє діяльності виконавця щодо складання акта опису майна. Законодавством передбачено право виконавця звернутися до суду з поданням про примусове проникнення до житла боржника. Так, згідно зі ст. 439 ЦПК України питання про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника – фізичної особи або особи, у якої пе-

ребує майно боржника чи майно та кошти, належні боржнику від інших осіб, або дитина, щодо якої є виконавчий документ про її відібрання, при виконанні судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішується судом за місцезнаходженням житла чи іншого володіння особи або судом, який ухвалив рішення за поданням державного виконавця, приватного виконавця. Однак під час здійснення виконавчого провадження виникає необхідність скласти акт опису саме об'єкта нерухомості, а боржник чинить перешкоди цьому [4].

Задля запобігання цьому зловживанню боржником пропонуємо ст. 56 Закону України "Про виконавче провадження" викласти в такій редакції: "У випадку відсутності доступу до майна боржника, що підлягає опису, виконавець вправі проводити опис майна, що підлягає арешту й опису шляхом візуального спостереження чи за технічною документацією на таке майно" [2].

Ініціювання боржником паралельного судового розгляду щодо оскарження результатів електронних торгів у той час, як новий власник звертається з позовом до суду про усунення перешкод у користуванні житловим приміщенням та виселення. Як приклад зловживання боржником своїми правами можна навести таку судову практику. Постановою Апеляційного суду Харківської обл. від 08 лютого 2018 р. встановлено. У червні 2017 р. ОСОБА_2 звернувся з позовом до ОСОБА_4 про визнання права користування припиненим та зняття з реєстрації.

4 жовтня 2017 р. представником ОСОБА_4 – ОСОБА_6 подано клопотання про зупинення провадження у зазначеній справі на підставі п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України (у редакції, чинній на час подання клопотання).

Ухвалою Комінтернівського районного суду м. Харкова від 11 грудня 2017 р. провадження у справі зупинено до розгляду по суті цивільної справи за позовом ОСОБА_5 до Комінтернівського відділу державної виконавчої служби міста Харкова Головного територіального управління юстиції в Харківській обл., Державного підприємства "Національні інформаційні системи", Харківської філії державного підприємства "Національні інформаційні системи", третя особа: ОСОБА_4, про визнання результатів електронних торгів недійсними, визнання недійсним протоколу проведення електронних торгів та застосування наслідків недійсності електронних торгів.

В апеляційній скарзі представник ОСОБА_2 – ОСОБА_3 просить скасувати ухвалу суду першої інстанції як незаконну та необґрунтовану і постановити нову ухвалу, якою відмовити в задоволенні клопотання про зупинення провадження по справі. Він посиляється на те, що судом першої інстанції порушено розумні терміни розгляду справи, що порушує права позивача й унеможливує його доступ до правосуддя.

Крім того, зупинивши провадження у справі, суд не зазначив, у чому полягає неможливість розгляду позовних вимог ОСОБА_2 до врегулювання іншої цивільної справи, які обставини він вважає за неможливе встановити в судовому засіданні та що саме перешкоджає розгляду справи по суті.

Перевіряючи законність й обґрунтованість ухвали суду в межах доводів і вимог апеляційної скарги, судова колегія вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню, з огляду на таке.

Постановляючи ухвалу, суд першої інстанції виходив із норм п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України (у редакції, чинній на час постановлення ухвали), відповідно до якої суд зобов'язаний зупинити провадження по справі у разі неможливості розгляду цієї справи до розв'язання іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства [4].

Однак судова колегія не погодилась із таким висновком.

З матеріалів справи видно, що ОСОБА_2 звернувся з позовом до ОСОБА_4 про визнання права користування припиненим та зняття з реєстрації.

Підставою зупинення провадження по справі було перебування у провадженні Комінтернівського районного суду м. Харкова цивільної справи за позовом ОСОБА_5 до Комінтернівського відділу державної виконавчої служби міста Харкова Головного територіального управління юстиції в Харківській обл., Державного підприємства "Національні інформаційні системи", Харківської філії державного підприємства "Національні інформаційні системи", третя особа: ОСОБА_4, про визнання результатів електронних торгів недійсними, визнання недійсним протоколу проведення електронних торгів та застосування наслідків недійсності електронних торгів.

При постановленні оскаржуваної ухвали судом першої інстанції не було взято до уваги, що порушення провадження у справі, предметом спору в якій є визнання результатів електронних торгів недійсними, визнання недійсним протоколу проведення електронних торгів і застосування наслідків недійсності електронних торгів, не перешкоджає з'ясуванню обставин у справі, у якій предметом спору є усунення перешкод у користуванні квартирою, що належить позивачу на праві власності.

Пунктом 33 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12.06.2009 "Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції" передбачено, що, визначаючи наявність передбачених ст. 201 ЦПК підстав, за яких провадження у справі підлягає обов'язковому зупиненню, суд повинен, зокрема, враховувати, що така підстава для зупинення провадження у справі, як зазначено в п. 4 ч. 1 цієї статті – неможливість розгляду цивільної справи до врегулювання іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства, застосовується у тому разі, коли в цій іншій справі можуть бути вирішені питання, що стосуються підстав, заявлених у справі вимог, чи умов, від яких залежить можливість її розгляду [9].

У цьому випадку відповідачем і його представником не надано обґрунтованих доводів для зупинення провадження за позовом ОСОБА_2, а тому судова колегія не вбачає правових підстав для зупинення провадження у справі за обставин, зазначених заявником, з урахуванням вимог п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України [4].

Зневажливе ставлення учасників виконавчого провадження до виконавця під час розгляду в суді скарги на дії виконавця. За значений вид зловживання процесуальних прав є передумовою для залишення без розгляду скарги на дії виконавця, хоча прямо і не впливає з норм чинного законодавства. Проте Велика Палата Верховного Суду у своїй Постанові від 13.03.2019 у справі № 199/6713/14-ц, розглядаючи справу за скаргою ОСОБА_3 на бездіяльність головного державного виконавця відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України Нещадима Івана Сергійовича щодо виконання ухвали Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 21 червня 2017 р., скасувала Ухвалу Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 2 квітня 2018 р. та постанову Апеляційного суду Дніпропетровської обл. від 21 серпня 2018 р., зазначаючи таке.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і врегулювання цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інте-

ресів фізичних осіб, прав й інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України) [4].

Відповідно до ч. 2 цієї ж статті суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом і неприпустимість зловживання процесуальними правами є основними засадами (принципами) цивільного судочинства (п. 2 та 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України) [4].

Учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (п. 1 ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

Учасники судового процесу та їхні представники мають добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається (ч. 1 ст. 44 ЦПК України) [4].

За змістом ч. 2 цієї статті перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства та які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним.

У скарзі ОСОБА_3 неодноразово використовує нецензурну лексику, лайливо характеризує державного виконавця та його роботу (Т. 1, а, с. 6) і стверджує, що звернувся до суду за захистом своїх прав саме тому, що державний виконавець має такі характеристики.

Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їхнім представникам і суду (суддям) не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах із процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їхніх представників.

Велика Палата Верховного Суду переконана, що використання одними учасниками судового процесу та їхніми представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданнях до суду документів й у спілкуванні із судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також учинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (п. 2 й 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 1 та 2 зазначеної статті). З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені ч. 3 ст. 44 ЦПК України [4].

Аналогічно Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), застосовуючи підп. "а" п. 3 ст. 35 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на її подання. Для прикладу, ЄСПЛ констатує зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з ЄСПЛ уживає образливих, погрозових або провокативних висловлювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти ЄСПЛ, його суддів, Секретаріату ЄСПЛ або його працівників (див. ухвали щодо прийнятності у справах "Ржегак проти Чеської Республіки" від 14 травня 2004 р. (Rehak v. theCzechRepublic, заява № 67208/01), "Дюрінже та Грандж проти Франції" від 4 лютого 2003 р. (DüringerandGrunge v. France, заява № 61164/00 і № 18589/02) [16].

У справі № 199/6713/14-ц суди першої й апеляційної інстанцій розглянули скаргу, незважаючи на те, що скажник неодноразово у скарзі нецензурно, використову-

ючи лайливі слова, характеризував державного виконавця та його роботу.

Велика Палата Верховного Суду вважає такі дії скаржника виявом неповаги до суду й інших учасників процесу та констатує, що подання такої скарги є зловживанням скаржником його процесуальним правом, невиконанням обов'язку керуватися завданням цивільного судочинства.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, то суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (ч. 3 ст. 44 ЦПК України) [4].

Використавши одними учасниками судового процесу та їхніми представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні із судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також учинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності цих осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (п. 2 і 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також його завданню, що превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 1 та 2 зазначеної статті). З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені ч. 3 ст. 44 ЦПК України [4].

Висновки. Проаналізувавши приклади судової практики щодо можливих засобів зловживання процесуальних прав учасниками виконавчого провадження, можна прийти до висновку про певні недоліки чинного процесуального законодавства. Саме узгодження законодавцем цих колізій буде сприяти дотриманню європейських стандартів права на справедливий судовий розгляд.

Список використаних джерел:

- Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР з змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року, № 1404-VIII від 13.02.2020 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року № 2623-IV від 20.01.2018 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 06.03.2020).
- Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV від 13.02.2020 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII від 20.03.2020 від 13.02.2020 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 207 із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF> (дата звернення: 06.03.2020).
- Порядок реалізації арештованого майна шляхом проведення електронних торгів: Наказ Міністерства юстиції України від 22 грудня 2015 року № 2710/5 та зареєстрованого 23 грудня 2015 року за № 1620/28065 [втратив чинність]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1620-15> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про стратегію реформування судострою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2010 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 06.03.2020).
- Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09> (дата звернення: 06.03.2020).
- Талан Л.Г. Виконавче провадження в структурі цивільного процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 100.
- Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2015. 20 с.

- Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монограф. Харків: Право, 2016. 276 с.
- Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1982. 20 с.
- Білоусов Ю. В. Цивільне виконавче право як самостійна галузь права. *Закон і бізнес*. 2001. 3-9 лют. С. 7
- Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні : навч. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. Київ: Атіка, 2002. 480 с.
- Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. : ратифіковано Україною 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.03.2020).
- Hornsbyv. Greece, 19 March 1997, par. 40, ECHR 1997-II.
- Krutkov. Ukraine (no. 2), app. no. 33930/05, 27 November 2008, par. 19.
- Зайцев И. М. Проблемы борьбы с сутяжничеством в арбитраже. *Проблемы борьбы с правонарушителями, причиняющими ущерб экономике* : мат. респ. экон.-прав. науч. конф. Донецк, 1972. С. 302.
- Чечина Н. А., Элькин П. С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности. *Сов. государство и право*. 1973. № 9. С. 33–41.
- Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. *Известия АН СССР. Отд-ние экономики и права*. 1946. № 6. С. 538.
- Братусь С. Н. О пределах осуществления гражданских прав (ст. 5 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик). *Известия вузов. Правоведение*. 1967. № 3. С. 80–81.
- Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. Т. 2 : Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. Москва: Статут, 2009. 599 с.
- Приходько И. А. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. Москва, 2006. 305 с.

References:

- Konstitutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR vid 01 sichnia 2020 roku zi zminamy ta dopovnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
- Pro vikonavche provadzenia: Zakon Ukrainy vid 2 chervhya 2016 roku № 1404-VIII vid 13.02.2020 zi zminamy ta dopovnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (in Ukrainian).
- Pro osnovy socialnogo zachystu bezdomnykh osib ta bezprutyl-nuch ditey: Zakon Ukrainy vid 2 chervhya 2005 roku № 2623-IV vid 20.01.2018 zminamy ta dopovnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (in Ukrainian).
- Civilniy processualniy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 bereznya 2004 roku № 1618-IV vid 13.02.2020 zminamy ta dopovnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (in Ukrainian).
- Pro organu ta osib, yaki zdiysnyuyut prumusove vikonannya sudovych rishen ta risheninshuch organiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervhya 2016 roku № 1403-VIII vid 20.03.2020 vid 13.02.2020 zminamy ta dopovnenniamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (in Ukrainian).
- Pro zatverdzhennya Pravil reestratsii mistysya prozhivannya ta Poryadku peredachi organami reestratsii informatsii do Єdinogo derzhavnogo demografichnogo reestru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 2 bereznya 2016 r. № 207 iz zminami ta dopovnenniyami. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF> (in Ukrainian).
- Poryadok realizatsii areshтованого mayna shlyakhom provedennya elektronnykh torgiv: Nakaz Ministerstva yustitsii Ukraini vid 22 grudnya 2015 roku № 2710/5 ta zareestrovano 23 grudnya 2015 roku za № 1620/28065 [vtrativ chinnist']. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1620-15> (in Ukrainian).
- Pro strategiyu reformuvannya sudostroyu, sudochinstva ta sumizhnykh pravovykh institutivna 2015–2010 roki: Ukaz Prezidenta Ukraini vid 20 travnya 2015 roku № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (in Ukrainian).
- Pro zastosuвання norm tsivil'nogo protsesual'nogo zakonodavstva pri rozglyadi sprav u sudi pershoi instantsii: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukraini vid 12.06.2009 roku № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09> (in Ukrainian).
- Talan L.G. Vikonavche provadzhennya v strukturі tsivilistichnogo protsesu [Enforcement proceedings in the civil procedure structure] *Visnik Akademii pravovykh nauk Ukraini*. 2009. № 2. S. 100 (in Ukrainian).
- Yakimchuk S. O. Vikonannya sudovykh rishen' yak chastina sudovogo rozglyadu. [Enforcement of judicial decisions as a part of trial]: avtoref. dis. kand. yurid. nauk : spets. 12.00.03. Kh., 2015. 20 s. (in Ukrainian).
- Tkachuk O. S. Problemi realizatsii sudovoi vladi u tsivil'nomu sudochinstvi [Problems of judicial power's implementation in civil procedure]: monografiy. Kh., Pravo, 2016. 276 s. (in Ukrainian).
- Yukov M.K. Teoreticheskie problemy sistemy grazhdanskogo protsesual'nogo prava. [Theoretical problems of civil procedural law system]: avtoref. dis. d-rayurid. nauk. Sverdlovsk, 1982. 20 s. (in Russian).
- Bilousov Yu. V. Tsivil'ne vikonavche pravo yak samostiyna galuz' prava [Civil enforcement law as a separate field of law]. *Zakon i biznes*. 2001. 3-9 lyut. S. 7 (in Ukrainian).
- Fursa S. Ya. Vikonavche provadzhennya v Ukraini [Enforcement in Ukraine]: navch. posibnik / S. Ya. Fursa, S. V. Shcherbak. K.: Atika, 2002. 480 s. (in Ukrainian).

16. Konventsiz pro zakhyst prav lyudini ta osnovopolozhnikh svobod vid 04 listopada 1950 r. Ratifikovano Ukraïnoyu 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian).

17. Hornsbyv. Greece, 19 March 1997, par.40, ECHR 1997-II (in English).

18. Krutkov. Ukraine (no. 2), app. no. 33930/05, 27 November 2008, par. 19 (in English).

19. Zaytsev I. M. Problemy bor'by s sutyazhnichestvom v arbitrazhe [Problems with abusing in arbitrary]: *materialy resp. ekon.-prav. nauch. konf. Donetsk*, 1972. S. 302 (in Russian).

20. Chechina N. A., El'kind P. S. Ob ugovolno-protsessual'noy i grazhdanskoj protsessual'noy otvetstvennosti [About criminal and civil procedural responsibilities] *Sov. gosudarstvo i pravo*. 1973. № 9. S. 33–41 (in Russian).

21. Agarkov M. M. Problema zloupotrebleniya pravom v sovetskom grazhdanskom prave [Problems of abusing the procedural rights in soviet civil law] *Izv. AN SSSR. Otd-ni ekonomiki i prava*. 1946. № 6. S. 538 (in Russian).

22. Bratus' S. N. O predelakh osushchestvleniya grazhdanskikh prav [About limits of civil rights implementation] (st. 5 Osnov grazhdanskogo zakonodatel'stva Soyuzov SSR i soyuznykh respublik) *Izv. vuzov. Pravovedenie*. 1967. № 3. S. 80–81 (in Russian).

23. Fursov D. A., Kharlamova I. V. Teoriya pravosudiya v kratkom trekh tomnom izlozhenii po grazhdanskim delam [Theory of justice in brief three volumes edition of civil cases]. M.: Statut, 2009. 599 s. (in Russian).

24. Prihod'ko I. A. Vospreyatsvovanie razresheniya del v arbitrazhnykh sudakh: aktual'nye voprosy sudebnogo pravoprimereniya [Obstacles of cases resolution in arbitrary: current issues of judicial implementation]. M., 2006. 305 s. (in Russian).

Received: 05/03/2020

1st Revision: 30/03/2020

Accepted: 15/04/2020

S. Kravtsov, PhD (Law), Associate Prof.
Yaroslav Mudry National Law University, Kharkiv, Ukraine

EXECUTIVE PROCEEDINGS AS THE FINAL STAGE OF THE TRIAL IN LIGHT OF ECHR PRACTICE AND ANTI-VIOLATION OF EXECUTIVE PROCEEDINGS PARTICIPANTS' PROCEDURAL RIGHTS

The paper explores the issues on the enforcement of judgments and its effectiveness, as well as the access to justice in civil cases. Based on the materials analyzed, the nature of the execution of civil decisions and enforcement proceedings in general is clarified. The abuse of law in the execution of court decisions is investigated. Based on the above analysis, the following types are distinguished: abuse by the claimant of the right to choose the place of enforcement proceedings commencing, the registration by the debtor at his place of residence (which is the sole property of the debtor that can be recovered) of a minor child, the cancellation of the results of electronic bidding through formal technical mistakes of the electronic auction organizer, abuse of the debtor's right to privacy, the initiation of parallel litigation by the debtor on the results of electronic bidding while the new owner sues the court to remove obstacles to the use of the premises and evictions, contemptuous attitude of enforcement proceedings participants to the executor while the complaint against the executor's actions is under the court's consideration.

The availability of justice in civil cases and the effectiveness of the mechanism for the protection of rights, freedoms and interests are directly linked to the observance of the requirement for irrevocable implementation of court decisions at the level of national law and the existence of effective enforcement mechanisms. The question of the nature of enforcement proceedings and their place in the legal system remains debatable in the civil procedural literature. As a rule, consideration of abuse of procedural rights is conducted in two directions, which do not exclude each other – from the point of view of the evaluation of abuse as a negative procedural phenomenon or analysis of certain forms of abuse of procedural rights. There are also studies that deny the legitimacy of the design abuse of procedural rights.

Keywords: justice, enforcement proceedings, civil procedures, abuse of law.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 1 (112): 43-48
УДК: 346.54
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-8>

ISSN 1728-2195

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

A. Рудковський, асп.
ORCIDID 0000-0001-9648-8773

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЛЬ ПРУДЕНЦІЙНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ НАГЛЯДУ ЗА СТРАХОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

Досліджено сучасний стан ринку страхових послуг в Україні та історію його становлення. Розглянуто наявні проблеми, що заважають прогресивному розвитку ринку та залученню інвестицій. Пріоритетно увагу новітнім законодавчим змінам у державному регулюванні ринків фінансових послуг (банківського і небанківських) одним регулятором (НБУ) і доцільності його запровадження в небанківському фінансовому секторі та його подальшій ролі. Визначено основні важелі, завдяки яким Україна зможе отримати фінансову систему, що відповідає міжнародним стандартам. Зосереджено увагу на положеннях Директиви ЄС Solvency II та вимогах і стандартах, що закріплені в ній. Обґрунтовано доцільність запровадження всебічного пруденційного нагляду за страховиками, де визначено його особливості та механізми, завдяки яким він працює ефективно. Досліджено досвід країн, які вже запровадили такий нагляд. Визначено низку суттєвих змін, серед яких необхідно виділити прозору фінансову звітність, нові стандарти в наданні послуг, розширення функцій нагляду уповноваженого органу тощо, що дозволять запровадити належний захист прав споживачів фінансових послуг.

Визначено як низку переваг, так і недоліків сучасних змін та подальшої трансформації вітчизняного законодавства у сфері нагляду за страховою діяльністю до найкращих міжнародних стандартів. З'ясовано, яких змін зазнає ринок страхування України та на що очікувати страховикам у найближчі роки, проаналізовано, яких втрат необхідно буде зазнати та що вони збудуть у підсумку. Зосереджено увагу на захисті прав споживачів фінансових послуг задля унеможливлення настання подій, що мали місце на страховому ринку України на етапі його становлення.

Ключові слова: страхування, страховик, страховальник, пруденційні норми, страховий нагляд, платоспроможність, небанківська фінансова установа.

Вступ. Станом натеper законодавство України проходить повноцінний етап оновлення та запровадження нових стандартів і норм, що відповідають міжнародному законодавству та законодавству Європейського Союзу. Наша країна перебуває у процесі реформ і тотальних змін, що мають змінити економічне життя держави та й загалом поліпшити інвестиційний клімат для

міжнародних партнерів, оскільки значна кількість із них мають бажання щодо введення бізнесу на території України. Однак для того, щоб економічні показники українських підприємств були позитивними та бізнес почав відроджуватися, необхідні певні гарантії та середовище, яке зі свого боку надасть усі можливості для ведення господарської діяльності. Це нова система опо-

даткування, лояльність банків і розумні відсотки для відкриття бізнесу, спрощена система реєстрації та ведення обліку, повна діджиталізація і запровадження останніх технологій. Усе ж будь-який вид господарської діяльності, беззаперечно, завжди є ризикованим і, на жаль, нині у підприємців немає остаточної впевненості в тому, що держава зможе їх захистити і надати всі гарантії та покрити можливі збитки. Саме таку впевненість за кордоном надають відповідні суб'єкти, які є головними учасниками ринку страхових послуг – страховики.

Страхова діяльність відіграє значну роль щодо розвитку ринкової економіки. Професійна діяльність суб'єктів страхового ринку забезпечує розвиток економічної сфери в будь-якій фінансово-розвиненій державі. Нині у країнах, де ринок страхових послуг пройшов етап становлення, прослідковується фінансова стабільність як державного бюджету, так й учасників такого ринку. Розвиток і функціонування страхової системи на належному рівні надасть змогу скоротити фінансові витрати з бюджету держави. У протилежних випадках держава відповідає самостійно додатковими фінансовими затратами із бюджетів різних рівнів. Задля уникнення значених випадків українському законодавцю необхідно звернути увагу на критичний і незадовільний стан норм національного законодавства, що врегульовують страхову діяльність. Запровадження нових і сучасних міжнародних вимог та оновлення нормативної бази надасть змогу обрати правильний шлях щодо розвитку страхової справи на теренах України.

Практика демонструє, що ринок страхування забезпечує безперервну роботу будь-якого сектора виробництва та не допускає його гальмування. Завдяки попиту на страхові послуги зазначений вид діяльності надає змогу акумулювати величезну суму коштів і подальше їхнє використання у сфері інвестицій та посідати провідне місце щодо відновлення та стабілізації економіки.

Історія становлення ринку страхових послуг. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС) у 2014 р. Україна зобов'язалася дотримуватися всіх зазначених вимог щодо подальшої співпраці з країнами – учасницями ЄС. Однією з найважливіших з вимог безпосередньо була і залишається натеper – оновлення та адаптація заходів щодо імплементації міжнародних норм у чинне законодавство України. Проте, на жаль, нині залишається чимало сфер, де необхідно якомога швидше запровадити модернізацію. Аналізуючи детальніше, варто наголосити на сфері страхування, а саме на її нагляді та контролі.

Характеризуючи ринок страхування України, не можна стверджувати, що він не працює максимально ефективно та прозоро. Історія становлення ринку страхових послуг має певні негативні моменти, які залишили певні плями на його репутації та змушують споживачів сумніватися в доцільності обрання та використання такого сектора фінансових послуг. Історія розвитку страхового ринку України безпосередньо пов'язана з моментом формування та першими кроками його становлення. Науковці зазначали: головною проблемою того часу було те що: "За Радянського Союзу не було базового закону, який би регулював порядок ведення страхової діяльності. Оскільки страхова діяльність здійснювалась лише установами Держстраху й Індержстраху, які не мали повністю самостійного статусу, то не виникало потреби визначити законодавчі норми, які б на рівні законів встановлювали права й обов'язки цих суб'єктів. Окремі питання проведення страхової діяль-

ності регулювалися Постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР і УРСР, нормативними документами Держстраху та Укрдержстраху.

Улітку 1992 р. Укрдержстрах за участі низки провідних страхових компаній, утворених у 1990–1992 рр., подав до Кабінету Міністрів України перший законопроект "Про страхування", спрямований на узгодження позицій низки провідних міністерств і відомств. У грудні цього ж року цей проект після узгодження було повторно внесено на розгляд Кабінету Міністрів України. Оскільки згідно з рішенням Верховної Ради України в цей період Уряд дістав право видавати декрети, які мали статус законів, зазначений проект був прийнятий як декрет у травні 1993 р." [1, с. 3].

Проте згодом, після початку функціонування ринку страхових послуг у перші роки незалежності України було звернуто увагу на таку проблему, як доволі велику чисельність компаній-страховиків, що здійснювали страхову діяльність відповідно до чинного законодавства України на той час. Проблема було зосереджена на досить значній кількості випадків, коли під час настання страхових випадків і подальших страхових виплат страховики не мали достатньої кількості фінансів для погашення своїх зобов'язань, що були передбачені договорами.

Через деякий час ситуація набула поширення та стала катастрофічною, адже було викрито сотні компаній, що надавали свої послуги, не маючи взагалі жодних коштів та відповідного капіталу. З огляду на це необхідно було змінювати систему законодавства у сфері страхування та безпосередньо процедуру нагляду та контролю за страховиками.

Слід також зауважити, що в економічно розвинених країнах основними вхідними бар'єрами до страхового ринку є ліцензування і нормативи щодо статутного капіталу (платоспроможності страховиків). Зважаючи на невисоку вартість ліцензій і не значні вимоги регуляторних органів до страховиків, ліцензування виконувало вторинну роль при формуванні вхідних бар'єрів. Основним стримуючим чинником є нормативи власного капіталу для страхових компаній. Незважаючи на негативні моменти, з ухваленням Декрету КМ України "Про страхування", а згодом і Закону України "Про страхування" – страховий ринок України все ж отримав реальний поштовх до подальшого становлення і розвитку [2, с. 350].

Отже, вирішуючи зазначене питання, необхідно звернути увагу на міжнародний досвід країн ЄС, що вже мають практику подолання та встановлення новітніх розвинених технологій щодо нагляду та контролю за фінансовими установами. І нині Україна намагається оновити та докорінно змінити систему чинного законодавства як про страхову діяльність, так і загалом.

Утворення СПЛІТ. Вивчаючи зміни в напрямі реформування страхового законодавства, варто звернути увагу на зміну регулятора страхового ринку. 12 вересня 2019 р. було прийнято за основу і в цілому проект закону № 79-ІХ "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг"). Новий Закон України запроваджує частково консолідовану (інтегровану) модель регулювання фінансового ринку, за якої весь фінансовий сектор буде регулюватися двома регуляторами. Це буде зроблено шляхом передачі функцій Нацкомфінпослуг Національному банку і Національній комісії із цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

Відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг" № 79-IX від 12.09.2019 р., у Закон України "Про страхування" було внесено такі зміни:

1) у ст. 2: у ч. 8 слова "національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг" замінено словами "Національним банком України"; у ч. 17 слова "за погодженням з Національним банком України" видалені;

2) у назві ст. 36 та 37 слова "національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг" замінено словами "Уповноваженого органу" [3].

З огляду на зазначене вище НБУ з 01.07.2020 стане регулятором страхових, лізингових, фінансових компаній, кредитних спілок, ломбардів і бюро кредитних історій, а НКЦПФР регулюватиме недержавні пенсійні фонди та фонди фінансування будівництва. Отже, відбувається одночасна зміна та ліквідація Уповноваженого органу, який станом на тепер очолює нагляд та безпосередній контроль за страховими організаціями (Нацкомфінпослуг).

У пояснювальній записці до проєкту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг" (доопрацьований законопроект № 79-IX) надано обґрунтовану аргументацію стосовно необхідності ухвалення акта. Наголошується таке: система державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ та інших суб'єктів нагляду на ринках небанківських фінансових послуг не завжди має збалансований і системний характер. Правова база обмежується рамковим законодавством стосовно захисту прав споживачів, інвесторів, кредиторів, що разом із відсутністю спеціального законодавства щодо деяких небанківських фінансових установ стримує інтенсивність розвитку ринків небанківських фінансових послуг, знижує їхню інвестиційну привабливість, деформує їхню роль у розвитку економіки України загалом.

Недостатня ефективність державного регулювання та нагляду, надмірна зарегульованість дозвільних процедур фінансовим установам та іншим піднаглядним організаціям необґрунтовано підвищують вартість надання фінансових послуг споживачам.

Розроблення проєкту закону зумовлено необхідністю підвищення ефективності системи державного регулювання фінансових ринків шляхом унесення змін до чинного законодавства, спрямованих на припинення дублювання функцій національних регуляторів із ліцензування, контролю та нагляду, спрощення та прозорості ухвалення управлінських рішень у цій сфері, поліпшення умов ведення бізнесу з одночасним посиленням відповідальності суб'єктів ринку.

Безпосередньою метою законопроекту є скорочення кількості регуляторних і контролюючих органів на ринках небанківських фінансових послуг шляхом розподілу функцій Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, між іншими органами, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг.

Підвищення ефективності державної регуляторної політики, функціональності нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду, зниження витрат діяльності фінансових установ, спричинених надлишковим і

неефективним державним регулюванням, забезпечення конкуренції на фінансовому ринку, запобігання діяльності недобросовісних компаній, координуваність із сучасними процесами реформування та дерегуляції економіки України сприятимуть активізації розвитку ринків небанківських фінансових послуг [4].

На нашу думку, усе зазначене вище необхідно запровадити в життя та докорінно змінити вітчизняний ринок страхових послуг. Варто зосередити увагу безпосередньо на таких цілях, як створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду, який, зі свого боку, забезпечить запобігання діяльності недобросовісних компаній та їхню появу в майбутньому.

Окремої уваги заслуговує думка голови Національного банку України Я. Смоля, який зауважив, що "Завдяки проведеній Національним банком реформи банківського сектора він сьогодні прозорий, докапіталізований, прибутковий та активно працює з населенням. СПЛІТ розширює можливості Національного банку для реалізації мандату із забезпечення фінансової стабільності. Він надає нам змогу довести до логічного завершення реформу фінансового сектора, не обмежувачись лише банками і поширюючи вимоги щодо прозорості, надійності й ефективності і на небанківський фінансовий сектор".

Цей закон дасть можливість забезпечити збалансований і системний підхід у напрямі ефективного розвитку небанківського фінансового сектора, переходу від секторальної моделі регулювання до ефективнішої інтегрованої моделі та створить можливість для комплексного розвитку функції регулювання ринкової поведінки та захисту прав споживачів на фінансовому ринку.

Закон про СПЛІТ допоможе країні отримати фінансову систему, що відповідає міжнародним стандартам. З огляду на це ухвалення закону було однією із ключових вимог міжнародних партнерів України [5].

Роль та вимоги Solvency II. Беззаперечно, однією зі складових оновленої системи державного нагляду є імплементація положень Директиви ЄС Solvency II, що охоплює значну кількість норм і передбачає чіткі вимоги щодо учасників страхового ринку ЄС. Серед них необхідно звернути увагу на норму ст. 27, що передбачає головну мету нагляду, де закріплено: "Держави-члени забезпечують, щоб наглядові органи мали необхідні ресурси і відповідний досвід, можливості та повноваження для виконання головної мети нагляду, а саме – захисту прав власників страхових полісів та бенефіціарів" [6].

Зазначена директива містить вимогу щодо рестрації тих організацій, що займаються діяльністю у сфері страхування та перестраховування, і виключених зі сфери застосування цієї директиви. Також держави-члени можуть здійснювати пруденційний і юридичний контроль за діяльністю цих підприємств. Зазначений вид контролю тривалий час залишався незначеним у вітчизняному законодавстві і фахівці намагалися виправити ситуацію.

О. Журавка у своєму дослідженні зазначала, що, на думку фахівця-науковця М. Барта (Michael M. Barth) "У світовій практиці відсутнє усталене регуляторне визначення пруденційного нагляду". Основними міжнародними документами є директива Європейського парламенту та Ради № 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 р. щодо здійснення діяльності зі страхування та перестраховування (Solvency II).

Поняття *пруденційний нагляд* розглядається як попередній, "ранній" нагляд, що дозволяє реєструвати потенційні можливості ускладнень і проблем у діяльності фінансових установ, який базується на перевірці фінансової звітності [7].

Однак нині стосовно страхового законодавства відбулися істотні зміни, адже проект нового Закону "Про страхування" містить термін пруденційні нормативи, у яких закріплено установлені нормативно-правовими актами уповноваженого органу нормативи, дотримання яких є обов'язковим для страховиків, зокрема щодо перевищення розміру наявного регулятивного капіталу над розміром, установленим законодавством (достатності капіталу), відповідності термінів активів термінам виконання зобов'язань (ліквідності), ступеня диверсифікації портфеля страхових зобов'язань і портфеля активів, якими представлені технічні резерви (диверсифікованості) [8].

Solvency II – це фундаментальний перегляд режиму достатності капіталу в галузі 291 страхування ЄС. Основною метою є створення загальноєвропейських вимог до капіталу та стандартів управління ризиками, що будуть застосовуватись замість вимог Solvency I. Під дію Solvency II підпадуть усі страхові та перестрахові компанії з валовим доходом страховика більшим ніж 5 млн євро або технічними резервами, більшими ніж 25 млн євро. Встановлення жорсткіших вимог достатності капіталу та ризик-менеджменту сприятиме зменшенню ризиків неплатоспроможності страховика, збитків споживача та дестабілізації ринку [9].

Вимоги Solvency II допоможуть встановити нові стандарти та багато кращий рівень надання послуг для споживачів, оскільки відтепер система звітності та достатності капіталів компаній страховиків буде прозорою та змусить учасників ринку дотримуватись нових правил.

Solvency II складається з трьох компонентів (pillars):

- Компонент 1 визначає кількісні вимоги (напр., розмір капіталу, який повинен мати страховик).
- Компонент 2 встановлює вимоги до управління, ризиків та нагляду за страховиками.
- Компонент 3 зосереджується на вимогах щодо розкриття інформації та прозорості.

Компонент 1 передбачає наявність достатніх фінансових ресурсів. Кількісні та якісні вимоги застосовуються до всіх компаній та охоплюють такі показники, як власні кошти, технічні резерви, розрахунок вимог до капіталу відповідно до Платоспроможності II (фактична маржа платоспроможності – the Solvency Capital Requirements (SCR) та нормативна маржа платоспроможності – Minimum Capital Requirements (MCR)).

Фактична маржа платоспроможності (SCR) – це капітал, необхідний для того, щоб (пере)страхова компанія змогла виконати свої зобов'язання протягом наступних 12 місяців із вірогідністю принаймні 99,5 %. На додаток до капіталу SCR необхідно розрахувати вимогу щодо мінімального капіталу (MCR), яка представляє поріг, нижче якого втручається національний наглядовий орган (регулятор).

Встановлення жорсткіших вимог достатності капіталу та ризик-менеджменту сприятиме зменшенню ризиків неплатоспроможності страховика, збитків споживача та дестабілізації ринку [10].

На відміну від попередньої директиви (Solvency I) Solvency II надає змогу уповноваженим органам контролювати навіть і внутрішні системи страховиків. Її методологія уособлює в собі моделювання певних обста-

вин та сценаріїв за допомогою комп'ютерного генерування, де кожен страховик може сформувати певні ситуації в майбутньому, які дадуть змогу дізнатися той самий необхідний рівень власного капіталу (SCR), та також провести аналіз і дізнатися реальний рівень фінансового стану страховика. Зазначена модель закріплює використання внутрішнього моделювання та засобів аналізу ризику, серед яких останнім часом особливим попитом у банківському секторі користується техніка стрес-тестування.

Нова концепція пруденційного регулювання вимагає уточнення стандартів оцінювання особливих ризиків страховика, змін у правилах обліку та звітності, наявності в органів нагляду за страховою діяльністю відповідних інструментів для відстеження "абсолютної платоспроможності" страхових компаній. Крім моніторингу виконання нормативної платоспроможності, розрахунку страхових резервів та інвестування, наглядовим органам необхідно перевіряти надійність систем управління, якість ведення бухгалтерського обліку, систем ризик-менеджменту та внутрішнього контролю.

Пруденційний нагляд стає невід'ємною складовою системи пруденційного регулювання. Наприклад, у більшості країн ЄС наглядовий процес базується на оцінці ризику, в інших – на розмірі певного параметра. Аналіз останніх публікацій і нормативних документів міжнародних організацій і державних регуляторів страхової діяльності дозволяє зробити висновок, що останнім часом збільшилася тенденція до нагляду на основі ризику (Risk-Based Supervision – RBS) разом із тенденцією до зростання конкуренції та надання регуляторами більшої свободи дій страховим компаніям. Діагностичні моделі оцінки ризику є частиною наглядового процесу в Австралії, Канаді, США, Нідерландах, Швейцарії [7, с. 142].

Іншими словами, новостворені норми нададуть можливість відповідному уповноваженому органу детальніше досліджувати й аналізувати всю необхідну інформацію стосовно діяльності страховиків та фінансової звітності. Отже, буде введено нові критерії щодо оцінки ризиків, які заздалегідь нададуть певні сигнали в разі виникнення можливих загроз з боку страховиків.

Серед головних завдань Solvency II можемо виокремити таке:

- Завдяки новим змінам і критеріям стосовно оцінки капіталу страховика регулятор отримує реальну фінансову спроможність компаній та її ризики стосовно можливості невиконання зобов'язань перед страхувальниками;
- Оновлена система надасть змогу безпосередньо самим компаніям страховикам отримати реальні фінансові показники стосовно капіталу якого буде достатньо задля виконання своїх зобов'язань.

Більш того, для ефективного та якісного ризик-менеджменту необхідний ретельний аналіз внутрішніх ризиків компаній, а також ширше визначення терміна платоспроможності страховика.

Методологія щодо оцінки достатності рівня капіталу компанії страховика Solvency II ґрунтується на концепції Risk-Based Capital (ризикового капіталу) та на принципах Basel II, що використовуються у нагляді за діяльністю банків. Solvency II уособлює як кількісні, так і якісні складові. Зазначена концепція була вперше запроваджена у США та Канаді в 1992–1993 рр. та пізніше погоджена в Японії та в деяких інших країнах. Загальна вимога RBC полягає в такому: компанія має володіти

капіталом для покриття кожного виду ризику. Капітал вираховується шляхом додавання добутків об'ємних показників на вагові коефіцієнти, що затверджуються органом страхового нагляду.

Насамперед, страхова компанія повинна формувати капітал на такому рівні, щоб вірогідність банкрутства протягом наступного року була не вищою ніж 1/200 (0,05 %).

По-друге, страхова компанія повинна мати внутрішню систему самостійної оцінки ризиків і рівня платоспроможності (Own Risk and Solvency Assessment – ORSA), що має враховувати специфіку ризикового портфелю щодо кожної конкретної компанії. Зазначена система забезпечує інтереси як безпосередньо самих страховиків, допомагаючи ухвалювати правильні рішення при провадженні страхової діяльності, так і самих наглядових органів, полегшуючи розуміння ними ризикового портфелю компанії.

Крім цього, режим Solvency II базується на методиці річного VaR (SCR). Європейський страховий регулятор визначив, що достатній капітал повинен бути таким, що тільки в одному випадку із 200 страховик не зміг би виконати своїх зобов'язань у майбутньому році.

Національний банк України наголошує, що фінансова стійкість та платоспроможність небанківських фінансових установ мають досягатися, насамперед, за рахунок пруденційного нагляду. Він передбачає встановлення певних кількісних і якісних вимог (пруденційних нормативів) до діяльності фінансових установ. Контроль за їхнім дотриманням дозволяє регулятору своєчасно виявити ризикову діяльність, ужити заходи оперативного втручання та в такий спосіб запобігти настанню негативних наслідків. Національний банк вбачає, що пруденційний нагляд є обов'язковим у страховому сегменті для кредитних спілок та інших кредитних установ, та фінансових установ, що надають послуги з переказу коштів.

У новій моделі регулювання пруденційні нормативи будуть специфічними для кожного сегменту ринку. Для більшої ефективності нагляду за страховими компаніями та кредитними установами Національний банк планує запровадити пропорційне регулювання, розподіливши установи на великі (системні), середні та малі. Відповідно, НБУ планує застосовувати до таких установ різні пруденційні нормативи залежно від того, які ризики для клієнтів та фінансової системи може нести їхня неплатоспроможність. Основними критеріями для пропорційного регулювання будуть:

- абсолютний розмір залучених поворотних коштів або прийнятих на страхування ризиків;
- види діяльності;
- масштаби та складність бізнесу (географічна присутність, кількість клієнтів тощо).

Це дозволить полегшити регуляторне навантаження на фінансові установи та підвищити конкурентне середовище для малих і середніх фінансових установ. З огляду на необхідність дієвого захисту страхувальників усі страхові компанії підлягатимуть пруденційному нагляду з боку регулятора. Для страхових брокерів та страхових агентів – юридичних осіб також встановлюватимуться певні пруденційні нормативи. Це відповідає загальноприйнятим світовим практикам та є однією з вимог законодавства ЄС. Водночас лише великі страхові компанії будуть зобов'язані повністю виконувати вимоги Solvency II. Середні та малі страхові компанії

зможуть використовувати спрощені вимоги Solvency II з урахуванням ризиків їхньої діяльності [11, с. 13].

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, необхідно звернути увагу на міжнародний досвід щодо впровадження Solvency II, задля того, щоб мати певну уяву, що очікує українських страховиків. Запровадження нових стандартів Solvency II для страхових компаній вимагає перебудови різних систем та процесів і неминуче призводить до зростання обсягу праці персоналу та додаткових витрат відповідних організацій. Також виникає необхідність залучення нових кваліфікованих фахівців у відповідних сферах, які зможуть забезпечити відповідність щодо нового режиму регулювання. На жаль не всі компанії матимуть змогу виконувати нові ухвалені нормативи, отже, зміни призведуть до скорочення кількості страховиків на ринку страхування. Це може стати як початком "кінця" багатьох учасників ринку, так і початком нарощення кількості ініційованих процедур злиття чи приєднання. До того ж необхідно передбачити подальше зростання цін на послуги, оскільки нові правила щодо звітності та контролю можуть завдати значних витрат компаніям страховикам.

Проте, слід зауважити, що в цьому випадку кількість переваг перевищує кількість недоліків. Оскільки тут приділяється значна увага вимогам споживачів страхових послуг – страхувальників. Саме цього не вистачало українському ринку страхування на етапі його становлення. Регулятор відтепер матиме більше прав щодо нагляду та контролю за учасниками страхового ринку. Прогнозується значне підвищення фінансовою стабільності у сфері страхування, повна прозорість стосовно звітності страховиків, високий рівень регулювання з боку НБУ. Усі ці зміни мають відродити довіру з боку страхувальників, оскільки нові стандарти змусять страховиків мати достатню кількість капіталу, відповідати за своїми зобов'язаннями в повному обсязі, надавати страхові послуги за новими міжнародними стандартами та також створити всі умови для приємного інвестиційного клімату, у якому іноземні інвестори відчували себе захищеними та були впевненими у своїх інвестиціях. Отже, страховий ринок України отримає шанс на відновлення та стрімкий розвиток, що передбачено програмою НБУ.

Список використаних джерел:

1. Соболь Р. Г. Правове регулювання страхової діяльності в Україні. *Державне будівництво: Регіональне та галузеве управління*. Харків, 2008. № 2. С. 1–9.
2. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку: монограф. Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. 350 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.09.2019 р. № 79-IX (уведення в дію відбудеться 01.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%96+%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%97#w116> (дата звернення: 27.01.2020).
4. Пояснювальна записка до законопроекту "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг" (доопрацьований законопроект № 1069). URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66723&pf35401=498573> (дата звернення: 27.01.2020).
5. Закон про спліт забезпечить прозорість, надійність та ефективність небанківського фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/zakon-pro-split-zabezpechit-prozorist-nadiynist-ta-efektivnist-nebankivskogo-finansovogo-sektoru> (дата звернення: 27.01.2020).
6. Директива 2009/138/ЄС Європейського парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року про початок і ведення діяльності у сфері страхування і перестрахування (Платоспроможність II). URL: https://nfp.gov.ua/files/docs/EU/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%202009_138.doc (дата звернення: 27.01.2020).

7. Журавка О. С. Пруденційне регулювання страхової діяльності. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. № 1. С. 139–146.

8. Про страхування: проект Закону України від 29.08.2019 р. № 0964. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66558 (дата звернення: 27.01.2020).

9. Рудковський А. Є. Стандарти правового забезпечення економічної безпеки страховиків як суб'єктів господарювання в частині забезпечення платоспроможності. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : зб. мат. II Всеукраїнської наук.-прак. конф., м. Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р. 2019. С. 287–291.

10. Гнатюк М. М. Створення конкурентного середовища та зменшення ризиків неплатоспроможності на страховому ринку України / євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/analitika/stvorennya-konkurentnogo-seredovyscha-ta-zmshennya-ryzykiv-neplatospromozhnosti-na#2> (дата звернення: 27.01.2020).

11. Біла книга НБУ "Майбутнє у регулюванні небанківського фінансового сектору" (проект). URL: <https://bank.gov.ua/files/TWwSwYdkyYleLzN> (дата звернення: 27.01.2020).

References:

1. Sobol' R. G. Pravove reguljuvannja strahovoi' dijal'nosti v Ukraïni [State building: Regional and sectoral management]. Derzhavne budivnytvo: Regional'ne ta galuzeve upravlinnja. 2008. Harkiv, № 2. S. 1–9 (in Ukrainian).

2. Koz'menko O. V. Strahovyj rynek Ukraïny u konteksti stalogo rozvytku [Ukraine's insurance market in the context of sustainable development]: monografija. Sumy: DVNZ "UABS NBU", 2008. 350 s. (in Ukrainian).

3. Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukraïny shhodo udoskonalennja funkcij iz derzhavnogo reguljuvannja ryнкiv finansovyh poslug : Zakon Ukraïny vid 12.09.2019 r. № 79-IX (vvedennja v diju, vidbudet'sja 01.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%96+%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%97#w116> (in Ukrainian).

4. Pojasnjuval'na zapyska do zakonoproektu "Pro vnesennja zmin do dejakyh zakonodavchyh aktiv shhodo udoskonalennja funkcij iz derzhavnogo reguljuvannja ryнкiv finansovyh poslug" (dooprac'ovanyj zakonoproekt № 1069) [Explanatory Note to the draft Law "On Amendments to Certain Legislative Acts on Improving Functions in State Regulation of Financial Services Markets"]. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66723&pf35401=498573> (in Ukrainian).

5. Zakon pro split zabezpechyt' prozorist', nadijnist' ta efektyvnist' nebankiv'skogo finansovogo sektoru [The Split Law will ensure the transparency, reliability and efficiency of the non-banking financial sector]. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/zakon-pro-split-zabezpechit-prozorist-nadiynist-ta-efektivnist-nebankivskogo-finsanovogo-sektoru> (in Ukrainian).

6. Dyrektyva 2009/138/JeS Jevropejs'kogo Parlamentu ta Rady vid 25 lystopada 2009 roku pro pochatok i vedennja dijal'nosti u sferi strahuvannja i perestrahuvannja (Platospromozhnist' II). URL: https://nfp.gov.ua/files/docs/EU/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0%202009_138.doc (in Ukrainian).

7. Zhuravka O. S. Prudencijne reguljuvannja strahovoi' dijal'nosti [Prudential regulation of insurance activity]. *Social'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukraïny*. 2013 r. №1. S. 139-146 (in Ukrainian).

8. Pro strahuvannja: projekt Zakonu Ukraïny vid 29.08.2019 r. № 0964. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66558 (in Ukrainian).

9. Rudkovsk'kyj A. Je. Standarty pravovogo zabezpechennja ekonomichnoi' bezpeky strahovykiv jak subjektiv gospodarjuvannja v chastyni zabezpechennja platospromozhnosti [Standards for legal assurance of economic security of insurers as economic entities in terms of solvency]. *Gospodars'ke pravo ta proces v umovah transformacij' suspil'nyh vidnosyn*: zbirnyk materialiv drugoi' vseukraïns'koi' nauk.-prak. konf., m. Kryvyj Rig, 27 veresnja 2019 r. S. 287–291 (in Ukrainian).

10. Gnatjuk M. M. Stvorennja konkurentnogo seredovyscha ta zmshennja ryzykiv neplatospromozhnosti na strahovomu rynku Ukraïny [Creating a competitive environment and reducing insolvency risks in the Ukrainian insurance market] / Jevrointegracijnyj Portal. URL: <https://eu-ua.org/analitika/stvorennja-konkurentnogo-seredovyscha-ta-zmshennja-ryzykiv-neplatospromozhnosti-na#2> (in Ukrainian).

11. Bila knyga NBU "Majbutnje u reguljuванні nebankiv'skogo finansovogo sektoru" (projekt) [NBU White Paper "The Future in Regulation of the Non-Banking Financial Sector"]. URL: <https://bank.gov.ua/files/TWwSwYdkyYleLzN> (in Ukrainian).

Received: 27/01/2020

1st Revision: 19/02/2020

Accepted: 15/03/2020

A. Rudkovskii, PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF PRUDENTIAL SUPERVISION IN THE FIELD OF INSURANCE SUPERVISION IN UKRAINE

The article investigates the current state of the insurance market in Ukraine and the history of its formation. The existing problems that hinder the progressive development of the market and attract investment are considered. Attention is paid to the latest legislative state regulation of financial services markets (banking and non-banking) by one regulator (NBU) and the expediency of its introduction in the non-banking financial sector and its further role. The main levers by which Ukraine will be able to obtain a financial system that meets international standards have been identified. The focus is on the provisions of the EU Solvency II Directive and the requirements and standards set out therein. It also substantiates the feasibility of securing prudential supervision of insurers, which defines its peculiarities and mechanisms by which it operates effectively. The experience of countries that have already introduced this type of surveillance is explored. A number of significant changes have been identified, among which are the following: transparent financial statements, new standards for service provision, extension of oversight functions of the Authorized Body, etc., which will allow for the proper protection of the rights of consumers of financial services.

Purpose: to analyze the international norms and standards according to which insurers operate within the European Union. Do the research on the EU Directive (Solvency II) and the feasibility of its implementation in national legislation. The advantages and disadvantages of prudential supervision of insurers have been identified.

Methods: General and specific cognition methods have been involved in the writing of the work. Historical method, comparative-legal method, system-structural analysis method and formal-logical methods have been used as the basis of the research methodology.

Results: justification for the introduction of a new transparent financial reporting system in the future; the need to create a new internal insurer risk assessment system and new capital adequacy requirements.

Conclusions: A number of advantages and disadvantages of current changes and further transformation of domestic legislation in the field of insurance supervision to the best international standards have been identified. It examines what changes the insurance market of Ukraine is going through and what to expect from insurers in the coming years, what costs will have to be incurred and what they will receive as a result. The focus is on protecting the rights of consumers of financial services to prevent events occurring in the insurance market more than 25 years ago.

Keywords: insurance, insurer, insurer, prudential norms, insurance supervision, solvency, non-bank financial institution.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
 Legal Studies, 2020; 1 (112): 49-51
 УДК: 346.54
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-9>

ISSN 1728-2195
 © Taras Shevchenko National University of Kyiv,
 Publishing center "Kyiv University", 2020

E. Silvestri, PhD (Law), Prof.
 University of Pavia, Pavia, Italy

ITALY: NO COUNTRY FOR ARBITRATORS?*

The title of my presentation, besides being a play on the title of the Coen brothers film¹, makes it clear that Italy is not exactly the most hospitable environment when it comes to the popularity of arbitration. It is true that statistical data, when available, concern essentially institutional arbitration² [1; 7, p. 39] (the empirical data are not really updated. The only comprehensive survey of ADR in Italy concerns 2016; in that year the total number of arbitration procedures carried out by private and public institutions was 708 (784 in 2015) and can be considered misleading, at least to a certain degree, since nothing is officially known of the phenomenon of ad hoc arbitration, which, apparently, is very popular but escapes survey. In any event, my purpose here is to sketch out some of the reasons why arbitration is still an elitist method for resolving disputes, in general – as we will see – commercial disputes.

Keywords: civil procedure, arbitration, disputes resolution, civil and commercial disputes.

Introduction. The fact that arbitration is not popular in Italy may sound surprising in light of the fact that, notoriously, the Italian wheels of justice grind slowly. I can give you some data: according to the latest statistics released by the Department of Justice, the average length of a civil case before the courts of first instance is 981 days (approximately two years and eight months); the average length of an arbitral procedure (before the Milan Chamber of Arbitration, which is the largest Italian arbitral institution) is thirteen months [2] thus only a little more than one year. Still, in spite of the obvious advantage in terms of a speedy disposition of cases, Italian litigants prefer to turn to the court system. Are we then a country of masochistic individuals? Not exactly. I would say that litigants stay away from arbitration for a variety of reasons. Let me identify two of them.

Presenting main material. One reason has to do with the legislation on ADR that is in force in my country. The landscape of ADR methods other than arbitration includes mediation, assisted negotiation, special forms of conciliation, hybrid out-of-court procedures for particular matters (such as banking, investment and insurance disputes), consumer ADR established to implement European Directive 2013/11/EU on alternative dispute resolution for consumer disputes and – last but not least – online dispute resolution mechanisms. Some of these multifaceted ADR procedures are mandatory, and that fact already reduces the number of cases that could benefit from ending up before an arbitral tribunal. As I have written elsewhere, in Italy the conventional wisdom according to which too large an amount of a positive or useful thing can be harmful or excessive has gained new meaning with reference to the overabundance of ADR methods, none of which seems to be completely satisfactory or suitable as offering individuals a true and effective alternative to slow and cumbersome judicial procedures [3, p. 29].

A second and, one may say, powerful reason preventing arbitration from becoming more popular is sociological. Many people feel intimidated not only by the high costs of arbitration procedures, but also and most of all by the aura surrounding arbitral tribunals, which are

commonly perceived as venues unwelcoming to ordinary people, the people who cannot afford to hire glamorous lawyers in double-breasted suits and pay their fees according to a billable hours system. Is this fearfulness that arbitration instills in so many justified and, if so, is it possible to change litigants' attitudes? Honestly, I have no definite answers. I can only tell you that, at present, arbitration concerns essentially disputes arising out of commercial contracts, and therefore not the typical garden-variety cases that crowd the courts' dockets. A caveat is in order, though. The fact that the caseload of arbitral tribunals is made up of a majority of commercial cases does not necessarily mean that the average value at stake is high: to the contrary (and again based on the statistics of the Milan Chamber of Arbitration), the average value of (domestic) arbitration procedures handled in 2017 was less than €5,000 [2].

Let us now consider the attitude of the Italian legal system as a whole towards arbitration (The literature on Italian arbitration law written in English is not extensive) [5, 6, 7, 8]. Arbitration is governed by a detailed set of rules in the fourth book of the Code of Civil Procedure. Keeping in mind that the Code was enacted in 1942, the rules on arbitration have been updated several times, in 1983, 1994 and 2006. A statute enacted in 2014 for the establishment of assisted negotiation tangentially concerned arbitration, too, but – as we will see – up to the present time the statute has remained a dead letter. Every reform of the rules on arbitration has pursued the goal of modernizing the arbitral procedure with a view to increasing its appeal. Yet, one may truly say to no avail. All the same, examining the rules laid down by the Code, one is inclined to conclude that if the legislators wanted to update the arbitral procedure, probably they have taken the wrong road. The terms of reference for the amendments have been the steps through which judicial procedures develop. In other words, the arbitral procedure has lost some of its most remarkable features, namely its informality and flexibility. In several aspects there is an extraordinary resemblance between the arbitral procedure and the judicial procedure. This is clear,

*This essay reproduces the text of a presentation given in Skopje, Republic of North Macedonia, at the International Arbitration Conference 28–29 March 2019 organized by the Economic Chamber of Macedonia, on the subject 'From Arbitration Legislation Reform to Enhancing the Business Climate'.

¹ This essay reproduces the text of a presentation given in Skopje, Republic of North Macedonia, at the International Arbitration Conference 28–29 March 2019 organized by the Economic Chamber of Macedonia, on the subject 'From Arbitration Legislation Reform to Enhancing the Business Climate'; The film referred to in the text is *No Country for Old Men* (Miramax Films, 2007).

² Bonsignore V. La ricerca sulla diffusione della giustizia alternativa in Italia nel 2016 in ISDACI-Istituto per l'arbitrato, la mediazione e il diritto commerciale. *Decimo rapporto sulla diffusione della giustizia alternativa in Italia*. ISDACI 2018, 7, 39.

for instance, if one looks at the many grounds for which the arbitral award can be challenged, not to mention the fact that arbitral awards (exactly like court judgments) can be subject to extraordinary appeals known as revocation and third-party opposition.

The same 2014 statute I mentioned that established assisted negotiation also provided for the so-called transfer of cases already pending before a court to an arbitral tribunal (The statute in question is statute no. 162 of 10 November 2014). The convoluted procedure and the lack of any foreseeable advantages resulting from such a transfer have been received in a very negative way by the legal community, to the point that almost five years have gone by since the entering into force of the statute and we are still waiting for the first recourse to the transfer procedure.

It is worth mentioning, though, that in the 2014 statute one can see an attempt at fostering arbitration, which signals that Italian institutions today are not against arbitration as they have been in the past, when the state was not inclined to relinquish its monopoly in the resolution of disputes. Along the same lines, the Italian Constitutional Court has repeatedly stated that arbitral justice is the functional equivalent of state justice, so that an arbitral award is totally comparable to a court judgment as far as the type of relief granted and the effects of the holding that is the essence of the decision.

Be that as it may, I would now like to advance some modest proposals on how the appeal of arbitration could be reinforced. The first issue that comes to mind is the issue of arbitrability. According to the Code of Civil Procedure (Article 806, section 1), the only disputes that can be submitted to arbitration are the ones concerning rights that the parties can freely dispose of (in Italian, *diritti disponibili*). Many European legal systems recognize the distinction between disposable rights and non-disposable rights, the latter concerning, for instance, the status and capacity of individuals, and therefore I imagine that you understand what I mean. There are also disputes that cannot be arbitrated even though the rights involved are, in principle, rights that the bearer can dispose of. This is the case, for instance, with disputes in the field of labor relations for which special rules provide for particular forms of arbitration before specialized bodies. One may advance the theory that, in order to foster the development of arbitration, the concept of 'arbitrability' as it emerges from the Code should be softened, so as to include a wider array of cases. Areas that would benefit from a less stringent requirement of arbitrability would be intra-corporate disputes, consumer law and, most of all, family law. In recent years, Italy has embraced the idea that separation of spouses and divorce can be handled as private matters, at least when no minor children are involved. Nowadays, separation and divorce can be obtained via either private procedures in the form of negotiation assisted by attorneys or statements collected by public registrars. One may argue that if the dissolution of a marriage is not a judicial matter any longer, then there should be no obstacles to admitting that the economic aspects related to a separation or divorce fall within the category of 'disposable rights', so that disputes concerning, for instance, alimony or the division of assets between the spouses when community property is dissolved can be resolved through arbitration, without any necessity to resort to judicial procedures.

From a different angle, arbitration could benefit from some improvements in the way the arbitral procedure is regulated by the Code. I mentioned already the fact that a number of steps in the procedure are too similar to the corresponding steps in a judicial proceeding. Another aspect that seems almost at odds with what I just mentioned is that the freedom from strict forms that is supposed to be a particular trait of arbitration is more theoretical than practical. This is clear most of all in the evidence-taking stage of the arbitral proceeding, the stage at which it is quite unclear to what extent arbitrators can take evidence *ex officio*. Against the background of the rules governing arbitration there is an ambivalent attitude on the part of the legislators: arbitration can substitute for adjudication, but certain powers pertaining to the courts cannot be delegated to arbitrators. This is the case with regard to the power of issuing interim protective measures that can be obtained only by petitioning the appropriate court, even though the application for an interim measure does not imply any stay of the arbitral proceeding.

Conclusions. In light of the problems affecting Italian civil justice, one may wonder which strategies could be put to work to increase the appeal of arbitration. First of all, I believe the time has come to get rid of a distinction that is only known in Italy and that causes a great deal of confusion, at least in the eyes of foreigners. I am making reference to the distinction between true arbitration (*arbitrato rituale*), the one that is governed by the Code of Civil Procedure and at the end of which the sole arbitrator (or the arbitral tribunal) issues an award producing the same *res judicata* effects as a court judgment, and so-called 'free arbitration' (*arbitrato irrituale*). Dispensing with the complex details, suffice it to say that free arbitration is not real arbitration, since it results not in an enforceable award but in a contract that is binding on the parties just as any other contract is. If a party does not comply with the award arrived at through free arbitration, the other party can bring to court an ordinary action for breach of contract.

Finally, I suggest that a good way to promote arbitration would be to devise a fast-track arbitration available most of all for the resolution of disputes in which the value at stake is modest and the legal issues in controversy are not highly complex. As we have learned from the experiences of several renowned arbitral institutions operating at the international level, fast-track arbitration is characterized by strict time limits that apply to the parties and the arbitrators equally, as well as by a significant limitation of procedural steps (meaning, for instance, restrictions on the number of written submissions, but also on the number of hearings). Fast-track arbitration also relies on the new communication tools made available by modern technology. What I envision is an expedited, flexible, truly informal and possibly inexpensive procedure that could realistically compete with ordinary adjudication.

At present, though, the Italian Government is at work on the umpteenth reform of the procedure before the courts of first instance, and there are no hints that the rules governing arbitration will change in the near future. Therefore, I am reasonably sure that at least for the time being Italy will remain no country for arbitrators.

References:

1. Bonsignore V. La ricerca Isdaci sulla diffusione della giustizia alternativa in Italia nel 2016' in ISDACI-Istituto per l'arbitrato, la mediazione e il diritto commerciale. *Decimo rapporto sulla diffusione della giustizia alternativa in Italia*. ISDACI 2018. 7. 39.

2. Arbitrato CAM: le statistiche 2017. URL: <https://www.camera-arbitrale.it/it/news/arbitrato-cam-le-statistiche-2017.php?id=810> accessed 25 November 2019.

3. Silvestri E. 'Too Much of a Good Thing: Alternative Dispute Resolution in Italy' (2017) 21 Netherlands-Vlaams Tijdschrift voor Mediation en Conflict management. 29.

4. 'Arbitrato CAM: le statistiche 2017', *supra* note 3.

5. Alpa G. Arbitration and ADR Reforms in Italy. 2018. 29 European Business Law Review 313.

6. Milone N. Arbitration: The Italian Perspective and the Finality of the Award. 2011. 1 Oñati Socio-Legal Series <<https://ssrn.com/abstract=1986040>> accessed 25 November 2019.

7. Draetta U. Italy as a Place for International Arbitrations: The Myths of the Italian Torpedo, the Irritual Arbitration et Alia. *International Business Law Journal*. 2013. 159.

8. Giovannini T. and Renna V. The Italian Experience Of Arbitration And The Arbitration Rules Of The Chamber Of Arbitration Of Milan: A Parallel View. 2010. URL: https://www.camera-arbitrale.it/Documenti/giovannini-renna_2010_ita_experience_arbitration.pdf (accessed 25 November 2019).

Received: 12/01/2020

Accepted: 30/01/2020

Е. Сільвестрі, доктор права, проф.
Університет Павії, Павія, Італія

ІТАЛІЯ: АРБІТРАМ ТУТ НЕ МІСЦЕ?

Назва роботи, окрім того, що пов'язана назвою з фільмом братів Коен, дає чітко зрозуміти: Італія не є гостинним середовищем, якщо йдеться про популяризацію арбітражу. Статистичні дані свідчать, якщо вони є доступними, то стосуються, головним чином, інституціонального арбітражу (емпіричні дані насправді не оновлюються, єдине всебічне узагальнення АDR в Італії було проведено у 2016 р.; у цьому році загальна кількість арбітражних процедур, виконаних приватними та державними установами, досягла 708 (784 у 2015 р.) і можна вважати оманливим, принаймні певною мірою, оскільки офіційно нічого невідомо про феномен адгос-арбітражу, який, мабуть, є дуже популярним, але не враховується під час проведення узагальнення. У будь-якому випадку метою статті є окреслити причини, чому арбітраж все ще залишається елітарним методом урегулювання спорів, загалом – як ми бачимо – для комерційних спорів.

Ключові слова: цивільний процес, арбітраж, урегулювання спорів, цивільні та господарські спори.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 1 (112): 51-57
УДК: 34(091)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-10>

ISSN 1728-2195

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

И. Сороковик, канд. ист. наук, доц.
Академия управления при Президенте Республики Беларусь, Минск, Республика Беларусь

И. ДАНИЛОВИЧ – ПЕРВЫЙ ДЕКАН ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Посвящено известнейшему ученому-юристу первой половины XIX ст., первому декану юридического факультета Киевского университета Святого Владимира профессору Игнату Николаевичу Даниловичу (1788–1843). Автор из разрозненных сведений постарался комплексно раскрыть его научно-педагогическую деятельность. Несмотря на недоверие к нему со стороны имперской власти, он стал родоначальником научного исследования права Великого Княжества Литовского, продолженного позже украинскими, русскими и белорусскими учеными.

Ключевые слова: И. Данилович, Вильно, Харьков, Петербург, Киев, Москва, наука, университет, юриспруденция.

Вступление. Чтобы лучше осмыслить настоящее и спрогнозировать будущее, необходимо хорошо знать прошлое. Такое утверждение не новое. Однако история свидетельствует о том, что многое из прошлого мы не знаем, или знаем недостаточно по разным причинам. В гуманитарных науках это происходило, бывает и сейчас, во многом из-за советского классового подхода, идеологических и политических взглядов руководства СССР. Ныне в гуманитарных науках нет однозначного отношения к нашему прошлому. Или мы все отрицаем, что было в советский период истории, или все поддерживаем. Имеется и взвешенный подход. Автор придерживается последнего. Ученый должен стремиться объективно исследовать избранную тему, несмотря на свое мировоззрение и свои предпочтения. Это не так просто осуществить, так как мы вольно или невольно придерживаемся определенных идеолого-политических взглядов.

Не случайно наш знаменитый земляк, известнейший отечественный юрист, тонкий ценитель источников права профессор Игнат Николаевич Данилович (по польски – Ignacy Daniłowicz) писал, что "в Истории сто-кратно более заслуживает благодарности тот, кто издает в мир старые акты и Летописи, нежели тот, кто составляет Историю по готовым книгам. Сколько избежали бы ошибок, если бы все рукописные Летописи и акты народов были напечатаны; сколько заменили

бы они собою лучшей ненужных, обременяющих письменные столы Ученых" [1, с. 114]. И это естественно, так как познание права, как и других сфер жизнедеятельности людей, невозможно без знания источников права. Вот почему Игнатий Николаевич практически всю свою жизнь посвятил выявлению, сбору, обработке, печатанию и объяснению письменных источников права. Прежде всего, именно за это мы и должны быть ему глубоко благодарны.

Актуальность темы. Исследование о жизнедеятельности профессора И. Даниловича в целом и о первом декане юридического факультета Киевского Императорского университета в частности не нашло должного рассмотрения в историко-правовой науке. Имеются отдельные эпизодические материалы в Интернете, в работах некоторых авторов. Ссылки на отдельных из них будут в этом материале, но они не дают комплексного представления об этом удивительном ученом и гражданине. Поэтому автор будет ссылаться в своем большинстве на работы непосредственно И. Даниловича. Исследование темы позволит лучше осмыслить развитие юридической науки в первой половине XIX в.

Изложение основного материала. Чтобы лучше понять, за какие достижения и почему именно он стал первым деканом юрфака Киевского университета, следует познакомиться с его жизнедеятельностью. Родился И. Данилович 30 июля (10 августа) 1788 г. в

Подляском воеводстве. Начальное образование получил под руководством своего дяди священника-пиара, продолжил в Ломжинской пиарской школе, Белостокской гимназии.

Примечательно, что из этих этнически белорусских земель происходила целая плеяда будущих студентов и профессуры Вильнюсского университета, который стал центром белорусской национальной духовности. Игнатий Онацевич, например, родился в Малой Берестовице; Михайло Бобровский – в Вольцы; Игнатий Данилович – в Грыневичах Больших, что под Бельском Подляском; Иосиф Ярошевич (единственный из них мещанин) – в Бельске Подляском; Платон Сосновский – в Клещелях. Все они были сыновьями униатских священников.

Дело в том, что после разделов Речи Посполитой небольшая часть Беларуси не подчинялась ни Польши, ни России. Это была Белосточчина, которая по третьему разделу отошла к Пруссии, и находилась там по 1807 г., пока по Тильзитскому миру от 25 июня 1807 г. не была передана Российской империи. Именно в среде белостокских униатских священников и светских лиц и сформировался центр белорусского национального движения. В округе, в которой проживали десятки тысяч униатов, прусские власти не запрещали деятельность 70 униатских церквей и 3 монастырей, самостоятельной супрапольской униатской епархии со своим капитулом и духовной семинарией. Подляские священники сдерживали давление со стороны римско-католической церкви и с помощью созданных при их приходах церковных братств боролись за возрождение "русинской" (белорусской) культуры и создавали школы (Что Галиция для Украины, то, правда, в меньшем значении, Белосточчина для Беларуси).

Будущие вильнюсские профессора получили среднее образование в немецких школах, в том числе и в Белостокской гимназии, все выпускники которой в свое время попали в Вильнюсский университет на отделение моральных и политических наук (М. Бобровский и П. Сосновский в главную духовную семинарию, И. Данилович и И. Ярошевич – на юристику).

Сыновей униатских священников в университете клеймили прозвищем "паповичы" и они рано поняли, что только успехами в науке смогут добиться признания со стороны богатых коллег и преподавателей. Напряженная работа, большой интерес к истории права и государственности своего Отечества дала положительные результаты. Игнат Николаевич в 1812 г., в 24 года, получил степень магистра. С 1814 г. стал читать местное (литвинское) право в Вильнюсском университете. В свободное от преподавания время посещал архивы и библиотеки родного края, а также Варшавы, Санкт-Петербурга и Москвы для сбора источников права Великого Княжества Литовского. Примечательно, что в этом деле молодому преподавателю активно помогали студенты, доставляя ему многие рукописи из культовых зданий, особенно из монастырей. Как активный исследователь памятников права прошлых времен, И. Данилович с 1821 г. являлся членом "провинциального комитета" в Вильнюсе для подготовки исправленного издания Статута ВКЛ, а с 1822 г. – членом профессорской комиссии для подготовки нового русского перевода Статута ВКЛ. Но это дело не было доведено до конца.

Не менее успешно работали и его друзья по малой родине. Они стали хорошо известными учеными. И. Данилович и М. Бобровский получили профессорские звания в 1823 г., П. Сосновский, И. Ярошевич и И. Онацевич – в 1827 г. [2, с. 10–11].

Однако работа в Вильнюсском университете продолжалась недолго. Царской власти удалось раскрыть деятельность тайных студенческих обществ "филомагов" и "филаретов", в которые были втянуты и некоторые преподаватели. И. Данилович в числе профессуры был уволен и ему было запрещено работать в так называемых "присоединенных территориях". Учитывая высокий педагогический и научный профессионализм, его отправили подальше от этих территорий, в 1825 г. он был назначен профессором русского и местного права Харьковского университета.

Именно на этот период приходится издание его известнейших сейчас капитальных работ, над которыми он много времени работал в Вильнюсском университете: "Statut Kazimierza IV, pomnik z XV wieku uchwał litewskich" (Wilno, 1826 – "Устав Казимира IV, памятник литовских ухвал с XV века"), а также "Latopisiec Litwy i Kronika ruska" (Wilno, 1827 – "Летописец Литвы и Хроника русска"). Первый нормативный правовой акт был найден им в известнейшей библиотеке графа М. П. Румянцева (1754–1826). Рукописный текст не был разделен на статьи. Однако при последующей публикации на русском языке в "Хрестоматии по истории русского права" известный исследователь истории права профессор Н. Владимировский-Буданов назвал этот источник права "Судебник Казимира 1468 г." и разделил его на 25 статей. В таком виде "Судебник" и дошел до нас. Значимость для науки этого нормативного акта заключается в том, что он стал первой попыткой систематизации норм права в общегосударственном масштабе Великого Княжества Литовского и показывает эволюцию в развитии его письменного права.

Среди исследователей не существует взаимопонимания насчет того, правовым памятником какого народа он является и на какую территорию он распространял свое действие. Одни исследователи считают его памятником белорусского права, вторые – русского, третьи – литовского. Одни ученые склонны считать его общеземским привилеем, действующим на территорию всего государства (М. Любавский, Н. Максимейко, Ф. Леонтовича и др.), вторые (В. Матеевский) – действующим на территорию современной Беларуси, третьи (С. Борисенко, И. Лаппо) – на земли современной Литвы, четвертые (И. Кацель, П. Старостина) – изначально на территорию современной Литвы, а затем и на всю территорию ВКЛ [3, с. 94–96, 108]. Последняя точка зрения представляется более правдоподобной.

Второй источник права, известный под его именем, был найден Игнатом Николаевичем на Белосточчине, как он сам свидетельствует, следующим образом. Профессор Т. Чацкий считал, что русские рукописи Первого Литовского Статута совсем потерялись. И. Данилович стал искать их, успел открыть и описать три русских экземпляра. Во время этих поисков ему и попала в руки неизвестная тогда первая, как он утверждал, чисто литовская летопись. Она сохранилась в библиотеке Супрасльского монастыря базилиан. Ее переписывал 6 октября 1520 г. Григорий Иванович по приказу князя Симеона Ивановича Одинцевича.

И. Данилович пронумеровал 341 страницу летописи и переписал для себя. В ней имеются следующие выделения: "избрание летописания изложено в кратце; летописень Великих Князей Литовских; дела Подолья; рассуждение о правосудии, и перевод русского Статута Казимира Великого 1447 г.; рукопис Патерика" [1, с. 101, 102].

Первые три летописи под названием "Opisanie bibliograficzne dotąd wiadomych rękopismow i

drukowanych egzemplarzy Statutu Litewskiego" ("Библиографическое описание до тех пор известных рукописей и печатных экземпляров Литовского Статута") Данилович напечатал отдельно в "Виленском Дневнике" ("Dziennik Wileński") в 1823 г. А после его отъезда в Харьков ее перепечатал, как отмечает сам Игнатий Николаевич, Г. Антон Мартиновский в Вильно (1827) под названием "Летописец Литвы и Хроника Русская, стараниями и трудами Игнатия Даниловича" [1, с. 103].

Однако харьковский период жизнедеятельности, который в научном плане был весьма успешным, плодотворным, неожиданно как начался, так и окончился. Особый след в научной деятельности будущего первого декана юридического факультета оставила его напряженная работа над кодификацией права западных губерний для Свода законов Российской империи. В концентрированном виде это видно из записки главного редактора Свода законов, статского советника профессора Игнатия Даниловича на имя М. Балугьянского. Она называется "Состояние трудов по Своду Законов возвращенных от Польши Губерний с Июля 1830 по 1-е Сентября 1835 года" от 30 августа 1835 г., выявленной в Российском государственном историческом архиве и опубликованной белорусским литературоведом А. И. Федута в документальной повести о Франтишке Малевском [4, с. 303–309]. Малевский, к слову, принадлежал к "филоматам", был выслан на юг Украины, а затем переведен в Петербург. Он также работал, но только над польской частью этого Свода. Записка свидетельствует, что 15 апреля 1830 г. в 18:30 по высочайшему повелению И. Данилович был вызван и командирован из Харькова в Петербург во II Отделение Собственной его Величества Канцелярии для работы над Сводом Законов возвращенных от Польши губерний. Дело в том, что Николай I поручил М. Сперанскому (1772–1839) осуществить кодификацию нормативных правовых актов империи за последние 180 лет. Для этого специально и было создано Второе отделение имперской канцелярии во главе с бывшим ректором Санкт-Петербургского университета М. Балугьянским. М. Сперанский же стал главноуправляющим. Подготовка Свода законов требовала знания не только непосредственно российского законодательства, но и таких автономных частей империи, как Финляндия, Польша, а также бывшего Великого Княжества Литовского, остзейских губерний, их языков. Лучшего же знатока законодательства ВКЛ, чем И. Даниловича не было. Об этом частично сказано в начале этого материала.

Игнат Николаевич Данилович со своими помощниками работал над "Сводом местных законов западных губерний" (официально – "возвращенных от Польши губерний", словно это были коренные российские территории). Их предполагалось включить в Полное собрание законов империи. Игнат Николаевич разделил местные законы западных губерний условно на две части: одна была посвящена судоустройству и судопроизводству, вторая – брачно-семейным отношениям, нормам гражданского права.

Работавшим с ним редакторам необходимо было не только ознакомиться с огромным массивом российского законодательства с 1772 г., но и раскрыть изменения, из-за которых подверглось влиянию законодательство занятых после 1772 г. территорий как общих законов империи, так и особенно издаваемых для западных губерний. При этом разработчикам следовало учитывать структуру и систему российского Свода законов, который уже имелся в 1830 г., и адаптировать к нему местное законодательство. Трудности в работе были связаны и с тем, что значительная часть задеи-

вованных в законодательстве источников относилась к XIV–XVI вв., а предварительных исследований о них не имелось. Большая часть из них была написана на языках того времени, прежде всего на польском и старобелорусском. Более того, источники состояли из польских, малороссийских, русских, а также нормативных правовых актов Великого Княжества Литовского, изданных в разное время, разными государствами и на разных языках. Поэтому обработка текста подвергалась многочисленным изменениям.

После восстания 1830–1831 гг. начался ряд важнейших изменений в законодательстве для Западного края. И они не могли не войти в состав Свода Законов. Поэтому необходимо было снова переделывать готовые уже части, исключать или исправлять отмененные статьи, согласовать противоречия. Но еще больше изменений необходимо было внести в связи с появлением в 1833 г. полного печатного Свода Российских Законов. В связи с этим Данилович писал, что "раскрытие целого объема общих в Империи Законов, в том числе относящихся к казенному и Полицейскому управлению, заставило подвергать многие главы новому рассмотрению. Самый также новый план, принятый в Своде Российских Гражданских Законов, служащий за образец для Польского Свода, требовал изменений прежней, а иногда и вовсе новой Редакции" [4, с. 304].

Сложность работы заключалась и в том, что надо было адекватно переходить с латинской терминологии на российскую. В связи с этим пришлось перемещать не только отдельные статьи, но и целые главы, осуществляя консолидацию. Вновь были переработаны "Книга о состояниях г. Илличевским, Книга о семейственных отношениях, имуществах и договорах г. Малевским, о судоустройстве г. Ордынским, наконец, главы: о дарах, завещаниях, наследстве, рядных записях и разделах, а также целая книга о Судопроизводстве мною самим" [4, с. 304].

В подготовленных для кодификации актах нашлось место и законодательству, которое действовало на территории Украины. В частности, И. Даниловичем были собраны "сведения о Магдебургских и Хельминских Правах, действующих в Малороссии", дано "подробное обозрение прав и привилегий города Киева на 60 листах" [4, с. 303].

Подводя итог выполненного многосложного и трудного задания, сам Игнатий Николаевич считал, что подготовленный "Свод Польских Законов ... имеет некоторые важные преимущества... Польза от него состоит в том, что в нем тщательно очищены законные источники от разнородной смеси; ... прояснены различия Литовских и Коронных источников действующих издревле в разных частях Западных Губерний, столь неправильно смешиваемых в практике и за ее примером даже в последних Указах Сената; разбросанные по разным местам и годам отрывистые, а потому неудобопонятные законоположения, совокуплены и размещены по приличным местам; подчинена вся разнообразная и раздробительная масса Узаконений одному началу, т. е. удаление всего потерявшего обязательную силу; наконец, внешняя его форма согласна с системой Свода общих в Империи Законов" [4, с. 305].

Некоторые считают, что более чем пятилетний труд И. Даниловича с его коллегами над Сводом местных законов западных губерний стал напрасным, так как после восстания 1830–1831 гг. действие законов ВКЛ было отменено. Но это не точно. Во-первых, эта работа была напечатана в 1836 г., а в 1910 г. перепечатана, хотя и не получила силу закона. Во-вторых, Статут ВКЛ 1588 г., к примеру, действовал по 1840 г. Вместе с тем,

необходимо иметь ввиду и то, что некоторые положения законодательства Княжества были внесены в Свод законов империи и имели правоприменение в судах на территории Беларуси, Украины, Литвы вплоть до 1917 г.

Для нас важно то, что профессор И. Данилович за время работы в комиссии Сперанского смог углубить диапазон и глубину своих знаний не только применительно к законодательству Беларуси и Литвы, но и Украины, собрать новый материал для своих последующих исследований; приобрел неоценимый практический опыт правотворческой деятельности. Его, несомненно, использовал в педагогической и научной деятельности. Он стал маститым ученым.

Не случайно, что с 1835 г. новым местом своей деятельности для него стал Киевский императорский университет Святого Владимира, учрежденного годом ранее на основе Кременецкого лицейского училища, а чуть позже – и медицинского факультета Вильнюсского университета. И. Данилович был назначен профессором уголовного права, а также стал первым деканом только что открытого юридического факультета университета. Читал он лекции и по местному праву. Здесь его судьба свела с профессором К. Неволиным (1806–1855), с которым они были знакомы по Второму отделению. Сложно сказать, кто был инициатором приезда Константина Алексеевича в университет, но факт остается фактом о их прежнем знакомстве. И. Данилович уже имел профессорский опыт преподавания в Вильнюсском и Харьковском университетах, а К. Неволин только начинал его приобретать. Да и научная деятельность первого превосходила второго. Возможно, это и повлияло на то, что И. Данилович стал деканом факультета. К. Неволин же стал читать лекции по энциклопедии права и учреждений Российской империи; затем стал ректором университета. И. Даниловича же как неблагонадежного "поляка" поставить на должность ректора не решились. Имперская власть хорошо помнила деятельность подпольных организаций "филомагов" и "филаретов", а еще больше – восстание 1830–1831 гг.

Одновременно с преподавательской и административной деятельностью в качестве декана Игнат Николаевич много времени придавал исследованию истории источников права ВКЛ.

На это время приходится его работа "Обозрение исторических сведений о состоянии свода местных законов западных губерний", направленная во II отделение. Она была переиздана в 1910 г. Петербургским университетом. Ему принадлежит описание рукописных и печатных экземпляров Статута ВКЛ, подготовка первого издания Статута ВКЛ 1529 г. (в 1841 г. опубликовано А. Делинским в "Сборе литовских законов...").

В монографии "Исторический обзор Литовского законодательства", изданной в 1837 г., И. Данилович проанализировал историю развития права в ВКЛ. Первым из исследователей попытался выяснить его источники, их связь с древнеславянским и западноевропейским законодательством, подчеркнул самобытный характер литовско-белорусского права. На его взгляд "Русская Правда" являлась памятником городского права, поскольку не охватывала всех сторон народной жизни в раннефеодальный период.

На киевский период приходится и его работа, над которой он трудился и ранее, "О Литовском Статуте" (1838). Некоторыми сведениями из нее мы пользуемся и сейчас. В ней автор останавливается кратко на всех трех Статутах, подчеркивая положительную тенденцию в развитии законодательства в Великом Княжестве Литовском. Изначально уделяется должное внимание работам профессоров Т. Чацкого и С. Линде о Литовс-

ком Статуте на русском языке. Особенно он солидарен с С. Линде, который в работе "О Литовском Статуте, изданном и опубликованном на русском языке" (1816), сравнивает Статут на русском языке с польскими переводами, отмечает в них даже самые мелкие, умышленные или неумышленные ошибки, которые давали другое содержание закона. И. Данилович считает, что "Статут был с умыслом переведен превратно". И объясняет почему: "так как русский подлинник оного писан более в монархическом духе, от чего и не мог быть приноровлен к республиканскому правлению Польши: посему-то на Короне, как называли поляки, Статут и не действовал, а там, где он имел законную силу, как то в Литве, на Волыни, в Белоруссии и Малороссии, польские законоведцы употребляли превратный перевод, по собственным видам" [5; 4, с. 377]. В этом предложении встречаем и выражение "Белоруссия" с большой буквы, хотя, как известно, Россия не представила ей даже территориально-культурной автономии. Однако практически повсюду И. Данилович больше использует термин "Литва", а не "Беларусь".

Автор отмечает, что Первый Статут, набросок которого сделан еще в 1505 г. при короле Александре, как считают некоторые ученые, стал использоваться с того времени в Малороссии. Поэтому, на его взгляд, "Статут, в коем многие постановления заимствованы из Русского быта, первоначально был составлен для Малороссийского края, сохранившего, некоторым образом, и в самом Законодательстве Отечественный дух и Русскую самостоятельность". В 1522 г. король Сигизмунд I принял решение эти письменные узакония распространить на всю Литву, которые и были утверждены в 1529 г. [5; 4, с. 378].

Затрагивает он и вопрос насчет всех Статутов. По тем временам и даже позже некоторыми исследователями считалось, что Литовские Статуты – это три редакции одного Статута. Точного своего отношения к этому И. Данилович не высказывает, но из работы видно, что это три отдельные Статуты, которые, безусловно, имеют преемственность в законоположениях: следующий впитывал все то лучшее, что имелось в предыдущем. По его мнению, Статут Сигизмунда I был дважды исправлен и дополнен: первый раз на Бельском сейме 1564 г., второй – на Варшавском сейме 1566 г. Именно редакция последнего утверждена Сигизмундом Августом для Волыни и Подолья, и известна под названием Волынского Статута, или Статут Сигизмунда Августа, а по времени принятия – Вторым Статутом. В свою очередь Волынский Статут был также дополнен и окончательно уже в 1588 г. утвержден [5; 4, с. 380, 381]. Такой ход его размышлений.

Правоммерно и его замечание о том, что "после 1588 г. польским правительством не давалось позволение на печатание Статута по-русски", потому что оно имело "целью сделать польский язык в судопроизводстве повсеместным" [5; 4, с. 383].

Однако задержаться в Киеве долго не пришлось из-за польских волнений. И. Данилович считался властью поляком, к которым было политическое недоверие, и поэтому в 1839 г. был направлен в Московский университет на кафедру законов благоустройства и добропорядочности, на которой читал лекции по местному праву западных губерний. В следующем учебном году он перешел на кафедру гражданских законов Царства Польского. И здесь продолжал активно заниматься научной деятельностью. В работах ученого "О литовских летописях" (1840) и "Сообщение об истинных литовских летописцах" (1841), над которыми он трудился ранее, в том числе и в киевский период, было продолжено нау-

чное исследование белорусско-литовского летописания и в них убедительно доказано, что белорусы и литовцы уже в XIV в. имели свое летописание. Тем более, что в одной из летописей сказано, что она, эта летопись, есть уменьшенная часть прежних. Значит, были и до 1394 г. Поэтому правомерно его заключение, и необоснованная мысль немецкого историка Августа Людвиг Шлёцера о том, что "нет и не было летописей, старше XV или XVI века" [1, с. 106].

Рассматривая летописи, автор более подробно останавливается на вопросах отцовства первого великого князя Литовского Миндовга. Возмущается тем, что Стрийковский, найдя в них Рингольда, отца Миндовга, но "не привел ни одного более достоверного о нем свидетельства; от чего и само существование этого мнимого отца Миндовга становится довольно сомнительным". И объясняет свою позицию тем, что и Волынская летопись, и известные русские летописи молчат об этом. Только Никоновская летопись свидетельствует о том, что отцом Миндовга был Мавковда, а не Рингольд, как у Стрийковского. Но поскольку летопись "написана во времена Сигизмунда I, то свидетельство ее о языческом крещении Миндовга, должно признать сомнительным" [1, с. 81, 87, 89, 90, 99]. При этом проявляется его научная корректность: "Если Рингольд в звании Миндовгова отца находится в других и источниках, то я охотно откажусь от моего пирронизма. Будучи убежден, что сомнения в каком-либо предмете всегда ведут к открытию истины, с этою единственно целью я помещаю здесь мои вопросы о Рингольде" [1, с. 100].

В 1841 г. И. Данилович издал работу "Взгляд на Литовское законодательство и Литовские статуты". В ней подытожил ранее совершенное и высказал ряд новых положений, что способствовало лучшему пониманию развития права в ВКЛ. Он считал, что до принятия Ягайло христианства и возведения его на польский престол не было и даже не могло быть в Литве письменных законов. Свяzano это с тем, что она представляла собой множество мелких, независимых уделов, как Русь и Польша в то время. Они возглавлялись удельными князьями по их воле и мнению без всяких законов [6; 5, с. 1]. По существу, они руководствовались обычным правом, одной из черт которого являлся партикуляризм. Такое положение сохранилось и при Гедимине, который "хотел основать Литовско-Русское самодержавное государство". При нем территория государства увеличилась в несколько раз. "Не довольно крепкое соединение этих княжеств, — признает И. Данилович, — он поддерживал мерами правосудия и справедливости. При нем русский язык сделался языком Двора и дипломатии". Автор объясняет, почему во времена Гедимина не могло быть общегосударственного законодательства: "но как князья литовские и русские держались каждый обычая, преданий и законов предков, то потому Гедимин не мог дать для всей Литвы одного общего законодательства" [6; 5, с. 4]. Известно, что нормы обычного права широко исполнялись даже и через два столетия, в том числе и в Первом Статуте ВКЛ. При Гедимине не могло быть общего законодательства и потому, что Княжество охватывало не только земли Литвы, но и белорусские, имело хорошие отношения с Польшей и восточными славянскими княжествами, а границ между ними в современном понимании слова не существовало. Поэтому на территории ВКЛ "при развитии и борьбе различных законоположений: литовских, русских и польских, — правомерно отмечает И. Данилович, — не было возможности помыслить о составлении стройного

свода законов (выделено И. С.)" [6; 5, с. 5]. Примечательно, что в 1323 г. Гедимин даровал Вильне немецкие законы, однако по тому времени они не смогли укорениться: элита и население города не были подготовлены к их правоприменению.

При Ольгерде территория Литовского государства еще больше увеличилась, простиралась от Балтийского до Черного моря, была составлена из разнородных этнических, социально-экономических и административно-территориальных частей, но связанными единой властью. При таком положении "и подумать даже не было возможно о единообразном, стройном и прочном законодательстве". Поэтому "каждая страна управлялась собственными обычаями" [6; 5, с. 7].

Положение с развитием законодательства начинает меняться при Ягайло после заключения Кривской унии. Это дало возможность И. Даниловичу заключить о том, что при нем и его преемниках "действовали законоположения литовские, польские и русские" [6; 5, с. 8].

Заслуга ученого перед историко-правовой наукой заключается и в том, что он первым дал классификацию нормативным правовым актам ВКЛ, разделив их на общегосударственные ("целому государству Литовскому"), областные, городские, а также для духовенства и по "отдельным предметам и надобностям" [6; 5, с. 9–12]. К первым относил те, которые выдавались при возведении нового князя на литовский трон, начиная от привилея Ягайлы от 20 февраля 1387 г. и завершая привилеем Сигизмунда II от 8 декабря 1506 г. Как пример областных привилеев, приводил их для Жемойтии (Самогитии), Дрогиченской и Витебской земель. Примером придания городам Магдебургского права стали Вильнюс, Полоцк, Минск, Витебск, Смоленск, Киев. Состояние развития законодательства государства И. Данилович определяет и по нормативным актам, которые издавались для духовенства и по различным отраслям права.

Исследуемые акты позволили исследователю подытожить, что в течение одного столетия страна "успела ознакомиться с польскими установлениями и обычаями, испытала их превосходство и неудобства в исполнении, позаимствовала все хорошее, развила собственные и русские обычаи". На этой основе Сигизмунд II решил "привести литовские законы и обычаи в одну целостность стройного свода или Статута (выделено И. С.)" [6; 5, с. 12]. Выделенный мной термин "свод" не случаен, поскольку в научной литературе долгое время существовал спор ученых по поводу классификации статуты: это закон, конституция, кодекс или какое-то другое название. В конечном итоге в конце XX в. пришли к заключению, что Статут — это свод законов. Однако первым, как видно, это определил И. Данилович более чем полтора века назад.

Игнат Николаевич впервые дал общую оценку Статута ВКЛ 1529 г. как исключительно важного памятника права, в котором, как в зеркале, отразилась эпоха и история народа. Для его подготовки королем была утверждена комиссия из ученых, духовных и светских законодателей, имена которых неизвестны. Он первый отметил, что этот нормативный правовой акт написан на "простонародном литовско-русском наречии" [6; 5, с. 16, 34].

И. Данилович анализирует Статуты ВКЛ, впервые дает состав Статутовой комиссии по подготовке третьего из них. Однако не соглашается с Т. Чацким насчет участия коронных законодателей в этом деле. Не согласен с ним и в том, что редактором его был Лев Сапе-

га. По его заключению, он "был только главным блюстителем, написал предисловия и подносил Статут королю на утверждение". Затем Статут был представлен Варшавскому сейму 1588 г. и утвержден Сигизмундом III. По поручению Л. Сапеги и за его счет он был напечатан в типографии Мамониной. Такое заключение сделал и профессор И. И. Лаппо [7, с. 472-473].

Заслуживает внимания его рассуждение насчет совершенства и несовершенства законодательства, сущность понятий которого относительна; отдельных норм гражданского, обязательственного, наследственного, брачно-семейного и других отраслей права, а также садоустройства и судопроизводства, которые заложены в Статуте ВКЛ 1588 г. Автор одновременно рассматривает и влияние римского, канонического права на литовское законодательство. Одновременно отметил: в "Статуте Литовском находится много Славянского и истинно Русского", хотя он и не определил "что именно и в какой мере", предоставив это право ценителям русского права [6; 5, с. 39, 41-42, 46].

Примечательно, что многие положения автора были позже поддержаны и развиты некоторыми российскими исследователями, особенно известным русским ученым по истории государства и права ВКЛ профессором, академиком И. И. Лаппо (1869-1944).

В "Сокровищнице грамот" (т. 1-2, 1860-1862), опубликованной после смерти И. И. Даниловича, он описал, пересказал содержание и частично опубликовал около 2500 различных письменных источников по истории ВКЛ. По заключению В. Чамерицкого, И. Данилович мечтал о возрождении литовско-белорусского государства и языка Статутов ВКЛ [8; 7, с. 576].

Однако долго активно поработать в Москве ему не пришлось. Политическое недоверие, частая смена мест работы, вхождение в новые научные и профессорско-преподавательские коллективы, постоянная активная научная и педагогическая деятельность – все это сказало на здоровье Игнатия Николаевича и в возрасте практически 55 лет, 30 июня (12 июля) 1843 г. его не стало. Умер он в Графенбергу (сейчас Есеник) в Чехии.

Отличную характеристику дал И. Н. Даниловичу известный украинский исследователь, доктор русской истории, ординарный профессор истории русского права М. Владимирский-Буданов (1838-1916): он был патриотом ВКЛ и "желал бы восстановить к жизни язык Статутов 1588 г. С этой точки зрения Москва и Польша были для него одинаково чужды и одинаково близки как нации, что жили по-соседству, и родственные. То был романтик чистой воды; тогдашний общеевропейский исторический романтизм он перевел в личную жизнь" [9; 8, с. 166]. А вот характеристика профессора И. Лаппо. В капитальной монографии "Литовский Статут 1588 года" (т. 1, ч. 2, 1936) он считал профессора И. Даниловича "... лучшим для своего времени знатока литовского права" [10; 9, с. 510].

Хорошо посеянные Игнатом Николаевичем зерна по собиранию, обработке, объяснению и исследованию источников права дали прекрасные всходы. Его работу в XX в. продолжили известные белорусские исследователи профессор Н. Улащик и кандидат филологических наук В. Чемерицкий. Так что дело И. Даниловича живет и сегодня.

Выводы. Работы И. Даниловича оказали огромное влияние на дальнейшее исследование истории государства и права ВКЛ. В этом плане особенно выделяе-

тся киевская историко-правовая школа, которую представляли такие известнейшие ученые, как В. Антонович, М. Владимирский-Буданов, Ф. Леантович, М. Грушевский, В. Данилевич, Н. Дашкевич, И. Малиновский, М. Довнар-Запольский, Н. Максимейко и многие др. В этом его также большая заслуга, заслуга первого декана Киевского университета Игната Николаевича Даниловича.

Таким образом, научно-педагогический путь профессора И. Даниловича показывает, во-первых, что несмотря на политическое недоверие к ученому со стороны царского правительства, Игнат Николаевич смог открыть новое направление в юридической науке – историко-правовое, источниковедение. Многими его заключениями периода Великого Княжества Литовского историко-правовая наука пользуется и ныне. Во-вторых, его жизненный путь – образец гражданственности, мужества, верности своему Отечеству.

Список использованных источников:

1. Данилович И. О Литовских Летописях. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1840. № 11. С. 70-114.
2. Латышонак А. Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі. *Спадчына*. 1992. № 1. С. 10-11.
3. Старостина П. П. О месте Судебника Казимира 1468 г. в праве Великого княжества Литовского. *Культурные связи народов Восточной Европы XVI в.* Москва: Наука, 1976. С. 94-113.
4. Федута А. Филомат в Империи: Документальная повесть о Франтишке Малевском. Минск: Лимарьус, 2019. 464 с.
5. Данилович И. О Литовском Статуте. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1838. № 1-3. С. 374-388.
6. Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и литовские Статуты. *Юридические записки, издаваемые П. Редкиным*. Москва: Университетская тип. 1841. С. 1-46.
7. Лаппо И. И. Литовский Статут 1588 года. Т. 1: Исследование. Ковно: SPINDULIO. X., 1934. Ч. 1. 473 с.
8. Вялікае княства Літоўскае : энцыклапедыя : ў 2 т. Минск: БелЭн, 2005. Т. 1. 684 с.
9. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира. Киев, 1884. 166 с.
10. Лаппо И. И. Литовский Статут 1588 года. Т. 1: Исследование. Ковно: SPINDULIO. X., 1936. Ч. 2. 591 с.

References:

1. Danylovych Y. O Lytovskych Letopysyah [About Lithuanian Chronicles]. *Zhurnal Mynysterstva narodnogo prosveshheniya*. 1840. № 11. S. 70-114 (in Russian).
2. Latyshonak A. Narodziny belaruskaj nacyjanal'naj idэй [People's Belarusian national idea]. *Spadchyna*. 1992. № 1. S. 10-11 (in Belarusian).
3. Starostyna P. P. O meste Sudebnyka Kazymyra 1468 g. v prave Velykogo knjazhestva Lytovskogo [On the place of Judicial Casimir in 1468 in the law of the Grand Duchy of Lithuania]. *Kul'turnyye svyazy narodov Vostochnoj Evropy v XVI v.* Moskva: Nauka, 1976. S. 94-113 (in Russian).
4. Feduta A. Fylomat v Ymperyy : Dokumental'naja povest' o Frantyszke Malevskom [Filomat in the Empire: A Documentary Tale of Frantishka Malevsky]. Mynsk: Lymaryus, 2019. 464 s. (in Russian).
5. Danylovych Y. O Lytovskom Statute [About the Lithuanian Statute]. *Zhurnal Mynysterstva narodnogo prosveshheniya*. 1838. № 1-3. S. 374-388 (in Russian).
6. Danylovych Y. Vzglyad na lytovskoe zakonodatel'stvo y lytovskye Statuty [A look at Lithuanian law and the Lithuanian Statutes]. *Jurydycheskiye zapysky, yzdavaemyye P. Redkynym*. Moskva: Unyversytetskaja typ. 1841. S. 1-46 (in Russian).
7. Lappo Y. Y. Lytovskiy Statut 1588 goda [Lithuanian Statute of 1588]. T. 1. Yssledovanye. Ch.1. Kovno: SPINDULIO, 1934. X. 473 s. (in Russian).
8. Vjalikae knjastva Litoŭskae: jencykapedyja ŭ 2 t. [Great principality Lithuanian: Encyclopedia of 2 m.]. T. 1. Minsk: BelЭн, 2005. 684 s. (in Belarusian).
9. Byografycheskij slovar' professorov y prepodavatelej ymperatorskogo unyversyteta Sv. Vladymyra [Biographical Dictionary of Professors and Teachers of the Imperial University of St. Vladimir]. Kyev, 1884. S. 166 (in Russian).
10. Lappo Y. Y. Lytovskiy Statut 1588 goda [Lithuanian Statute of 1588]. T. 1. Ch. 2. Kovno: SPINDULIO. H. 1936. 591 s. (in Russian).

Received: 08/12/2019
1st Revision: 25/01/2020
Accepted: 15/02/2020

I. Сороковик, канд. іст. наук, доц.
Академія управління при Президенті Республіки Білорусь, Мінськ, Республіка Білорусь

Г. ДАНИЛОВИЧ – ПЕРШИЙ ДЕКАН ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Присвячено відомому вченому-юристу першої половини XIX ст., першому декану юридичного факультету Київського університету Святого Володимира професору Гнатові Миколайовичу Даниловичу (1788–1843). Автор з розрізнених відомостей постарався комплексно розкрити його науково-педагогічну діяльність. Незважаючи на недовіру до нього з боку імперської влади, він став родоначальником наукового дослідження права Великого Князівства Литовського, продовженого згодом українськими, російськими і білоруськими вченими.

Ключові слова: Г. Данилович, Вільно, Харків, Петербург, Київ, Москва, наука, університет, юриспруденція.

I. Sorokovyk, PhD (History), Associate Prof.
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Belarus

I. DANILOVICH AS THE FIRST DEAN OF THE FACULTY OF LAW AT KYIV UNIVERSITY

The article is devoted to the famous legal scholar of the first half of XIX century, the first Dean of the faculty of law at St. Volodymyr Kyiv University Professor Ignat Nikolaevich Danilovich (1788-1843). The article studies his scientific and pedagogical activities. The author emphasizes his role as the founder of the scientific study of the law of the Grand Duchy of Lithuania despite the distrust of the Imperial authorities. It is stated that this work was later continued by Ukrainian, Russian and Belarusian scientists.

Keywords: I. N. Danilovich, Vilno, Kharkiv, St. Petersburg, Kyiv, Moscow, legal science, a university, jurisprudence.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 1 (112): 57-61
УДК: 811.161.2'373.46
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/1.112-11>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

I. Царьова, канд. філол. наук, доц.,
Р. Южека, асп.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЯ ІНШОМОВНИХ СЛІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Розкрито правову природу застосування термінології іншомовних слів у Кримінальному кодексі України. Проаналізовано терміни іншомовного походження у сфері права, досліджено шляхи запозичення термінів і номенів правничої терміносистеми. Проаналізовано склад української термінології щодо її походження. З'ясовано склад запозичень і визначено специфіку функціонування типів іншомовної лексики. Розглянуто проблему функціонування іншомовних лексичних запозичень в українському мовному середовищі. Визначено доцільність використання запозичених лексем у сучасній правничій термінології української мови. З'ясовано причини появи значної кількості запозичень у термінологічній лексиці права.

Обґрунтовано, що запозичення іншомовних терміноодиниць – закономірне об'єктивне явище, що не має істотних обмежень чи заборон, важливий засіб поповнення української правничої термінології. На відміну від питомих українських термінів на позначення відповідних юридичних понять, термінам-запозиченням більшою мірою властиві такі характерні ознаки, як точність, конкретність, однозначність, при цьому вони виявляють і високу словотвірну активність.

Ключові слова: походження, правнича термінологія, юридична термінологія, запозичення, міжмовна взаємодія, латинізм.

ВСТУП. Постановка проблеми. Питання запозичення в термінології як об'єктивний чинник її розвитку завжди актуальне. Запозичення іншомовних слів є одним із способів поповнення словникового складу будь-якої мови протягом усієї історії існування.

У сучасній українській мові вживаються слова, завоювані з інших мов, що вливалися до складу української мови з різних джерел. Це, зокрема, економічні, правові, політичні та культурні взаємозв'язки українського народу з народами Заходу й Сходу, унаслідок чого українська мова перейняла значну кількість слів. Правнича термінологія української мови, що має іншомовні запозичені слова, тому не виняток. З огляду на це вважаємо актуальним дослідження термінології іншомовних слів у сучасній правознавчій науці, зокрема у кримінальному праві України.

Актуальність дослідження термінології іншомовних слів у Кримінальному кодексі України посилюється з недостатністю теоретичної розробленості, існуванням значної кількості дискусійних теоретичних і практичних питань щодо напрямів дослідження міжмовної взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження питань доцільності використання лексичних запозичень у сучасній правничій термінології української мови, зокрема термінології кримінального права України.

Виклад основного матеріалу. Правнича термінологія починала утворюватися одночасно з виникненням права. Перші юридичні документи є основними джерелами виникнення правової термінології, юридичних конструкцій (*Закони Хаммурапі, Закони дванадцяти таблиць, Закони Ману, Варварські правди, Руська Правда, Саксонське зерцало*). Важливою рисою правничих термінів є їхній тісний зв'язок із різними політичними та правовими теоріями, науковими напрямками, певними суспільними традиціями, правовим досвідом. Розвиток української правничої термінології пов'язаний з історією української державності, національного права, української мови [1, с. 224].

Умовно виділяють лексико-семантичний і словотвірний аспекти термінотворення. В основу лексико-семантичного аспекту термінотворення покладено обґрунтування різних шляхів входження термінології

чних одиниць у мову. Так, на думку Л. І. Чулінди, словниковий склад української юридичної термінології формується з різних джерел, які умовно можна поділити на п'ять груп:

- запозичення латинських термінів і правових понять, що стали підґрунтям для термінології різних правових систем (*апеляція, алібі, документ, реформа*);
- використання термінів із нормативно-правових актів Київської Русі (*закон, суддя, свідок, карати*);
- надходження термінології з розвинених сучасних правових систем (*контрабанда, бартер, монополізм*);
- існування термінології нормативно-правових актів України (Конституції, законів, кодексів), міжнародних документів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правнича термінологія, зафіксована в Конституції України, є обов'язковою для вживання в галузевому законодавстві. У Конституції України, наприклад, ужито термін *перепинити злочин* (ст. 29). Це означає, що у відповідних законах, Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України зазначене юридичне поняття має позначатися саме цим терміном, а старий термін *припинити злочин* не повинен уживатися;
- джерелом нових термінів може бути перекладацька діяльність. Перекладач може: а) передати іншомовний термін, якого немає в українській мові, засобами українського алфавіту або б) дати описову конструкцію правового поняття українськими словами, що утворюють терміносполучення [2].

Найпростішою зміною, залежною від зовнішніх факторів, є запозичення чужомовних лексичних одиниць. З найдавніших часів носії різних мов спілкуються між собою: торгують, обмінюються культурними досягненнями, ведуть переговори. Унаслідок цього контактується різні мови, що призводить до запозичень. Завдяки цьому мова збагачується так само, як і завдяки розвитку багатозначності слів і постійному творенню нових лексем. Запозичення – перехід слів з однієї мови в іншу внаслідок взаємодії цих мов [3, с. 225].

Запозичення – це засвоєння слів однієї мови іншою [4, с. 367]. Запозичення з різних мов відбувалося за різних часів. Багато запозичених слів стали настільки звичними для нас, що вже не відчувається їхнє чужомовне походження (панчохи, цукор, кавун), інші навіть не набули здатності змінюватися за законами української граматики (меню, тріо).

Процес запозичення термінів суттєво не відрізняється від запозичення слів загальноновживаної мови, проте "корінні" відмінності існують. Полягають вони саме у використанні переважно писемного шляху проникнення нових слів, а також можливості свідомого впливу на формування термінологічних систем" [5, с. 130].

У науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне. Перший складник єднає її з міжнародними стандартами, другий виявляє її самобутність, зберігає народний характер. Значна кількість запозичень потребує належної нормативної оцінки, адаптації іншомовних елементів до структури української мови, бо перенасиченість запозиченими термінами порушує рівновагу в системі мови й вона втрачає можливість бути універсальним засобом наукового спілкування.

Основу національних термінологічних систем становлять питомі компоненти, проте за умови активізації розвитку науки й техніки, що відбувається останнім часом, особливого значення набуває інтернаціоналіза-

ція термінології. Інтернаціоналізми, тобто лексеми, що відомі хоча б у трьох неспоріднених мовах, інтенсивно поповнюють склад терміносистем усіх мов світу, зокрема й української. Загалом інтернаціональну тенденцію в термінотворенні слід визнати позитивним явищем, тому що вона відображає глибинні процеси взаємодії мов, насамперед європейських. У правничій термінології, як і в інших підсистемах лексики української загальнолітературної мови, відбувається процес інтернаціоналізації, "бо у європейських мовах розвиток інтернаціональних елементів пов'язаний у підсумку з кількома основними хвилями культурних і лінгвістичних взаємодій" [6, с. 198–199].

Українська мова не просто запозичує іншомовне слово, а адаптує і використовує його як власне, притосовуючи до своїх літературних норм. Наявність іншомовних термінів не є ознакою слабкості мови, а свідчить про її самобутність і високий рівень розвитку.

Можна виокремити два основні шляхи поповнення сучасної правничої термінологічної системи:

- термінологізація загальноновживаної лексики,
- запозичення з інших мов.

Головним джерелом формування національної термінології була й залишається загальноновживана лексика української літературної мови, але в терміносистемах використовують і чужомовні запозичення. Терміни з інших мов, що ввійшли до фахового спілкування фахівців у сфері права, пов'язані з різними мовами-джерелами, із яких їх запозичено як безпосередньо, так і через посередництво інших європейських мов.

Отже, у зв'язку зі зростанням політичних, економічних і культурних зв'язків України із зарубіжними країнами, посилюється вплив іншомовних слів до української мови. А як відомо, термінологія будь-якої сфери знань є дуже чутливою до зовнішнього впливу [7, с. 55]. Нині українська наукова думка, зокрема сучасна українська мова права, природно вписується у світові інтеграційні процеси, потрапляє під їхні впливи і запозичує відповідні необхідні поняття.

Узагалі, ХХ ст. для українського народу починається зі спроб здобути державність. Різні варіанти української держави змінюють одна одну у вирі національно-визвольних змагань: період Центральної Ради, Директорії, Гетьманату. Історики визначають його як один із найсуперечливіших, особливо у законодавчому сенсі: "1917–1918 рр. – один із найбільш складних періодів у розвитку української державності. Це час як утворення Української Центральної Ради, прийняття чотирьох універсалів, ствердження суверенітету й незалежності України, так і хаосу, протистояння та боротьби різних суспільних верств і політичних партій" [8, с. 13]. Причини поразки сучасної історики шукають у різних впливах: внутрішньо-, зовнішньо- і геополітичних, економічних тощо [9, с. 195].

Попри романтичні тенденції, орієнтацію на термінологію козацької доби, народну мову в документах ЦР, спостерігаємо й нахил до засвоєння здобутків європейського права, що на мовнотермінологічному рівні представлено численними чужомовними запозиченнями: *амністія, конгрес, кооперація, міністр, президент, ратифікація, реформа, страйк, територія, фактор, фонд, фронт* тощо [10, с. 18].

У перші десятиліття ХХ ст. починає розвиватися термінологія галузевого права: адміністративного, цивільного, кримінального. Щодо останнього в сучасній науці точаться дискусії про доцільність ужи-

вання терміносполук кримінальне право, Кримінальний кодекс [11, 12]. Деякі дослідники рекомендують уживати відповідно карне право, карний кодекс, інші ж наполягають залишити усталений варіант. Законодавці періоду ЦР надавали перевагу слову карний: карне переступство, військово-морська карна устава, карний закон (статут).

У документах Центральної Ради помітним є вплив російського офіційно-ділового канцеляриту, що полягає, зокрема, у вживанні активних дієприкметників теперішнього часу (це одна з основних проблем порушення мовної норми й у сучасному законодавстві): дезорганізуючі елементи, зростаюче недовір'я, організуюча сила, пануючі класи, слідуючий щабель (паралельно вживається і дальший щабель), стримуюча та керуюча роль тощо [13, 14].

По суті, у законодавчих текстах ЗУНР спостерігаємо також більше запозичень із латини (*аболіція, амнестія, депутація, димісія, каденція, компетенція*), рідше, ніж у документах УНР, трапляються росіянізми, штампи з російського офіційно-ділового мовлення (*а в случаю його перешкоди, жалоба, міністр заграничних справ, правительство* тощо).

За часів Центральної Ради проблема національної правничої термінології постала особливо гостро, оскільки розпочалися процеси законо- і державотворення. Були спроби створити спеціальну комісію, що займалася б складанням реєстру українських термінів до відповідних російських, проте її діяльність не була ефективною через нестабільність політичної та економічної ситуації, постійну зміну владних режимів. За доби Гетьманату посилювався вплив російської мови на українську правничу термінологію, зростає кількість прямих мовних запозичень, канцеляризмів. Проте в цей період вдалося створити зніціювану, але так і не сформовану за доби ЦР інституцію.

За часів Центральної Ради проблема національної правничої термінології постала особливо гостро, оскільки розпочалися процеси законо- і державотворення. Були спроби створити спеціальну комісію, що займалася б складанням реєстру українських термінів до відповідних російських, проте її діяльність не була ефективною через нестабільність політичної та економічної ситуації, постійну зміну владних режимів. За доби Гетьманату посилювався вплив російської мови на українську правничу термінологію, зростає кількість прямих мовних запозичень, канцеляризмів. Проте в цей період вдалося створити зніціювану, але так і не сформовану за доби ЦР інституцію.

Наприклад, 1919 р. при новоствореній Академії наук було відкрито правничо-термінологічну комісію, до першого складу якої ввійшли визначні вчені-мовознавці – О. Курило та Є. Тимченко. Надалі склад комісії змінювався: через політичну нестабільність, зміни в керівництві склад комісії був непостійним. 1923 р. її очолив відомий історик права І. Черкаський. До складу комісії також входили Г. Вовкушівський, В. Войткевич-Павлович, В. Крижанівський, А. Дроб'язко. Згодом комісію очолив академік історик О. Левицький, до складу входили ще два академіки – філолог А. Кримський, філософ права Б. Кістяківський та 20 юристів-практиків.

Отже, у перші десятиліття ХХ ст. активно розвивається українська правничі термінологія, що зумовлено спробами українського народу здобути державність (період національно-визвольних змагань, Центральної Ради, Гетьманату, УНР) і, відповідно, потре-

бами розвитку української правничої мови як офіційної мови законодавства, діловодства та судочинства. У зазначений період формуються термінологічні комісії, виходять друком перші російсько-українські словники ділової мови та правничої термінології, позначені впливом тенденцій історичного та етнографічного романтизму в термінології [9, с. 191].

З розвитком молодого держави правова система України реформується під впливом правничої науки розвинених правових держав [15, с. 55]. Відповідно термінологія української мови права поповнюється, удосконалюється разом із розвитком цієї сфери знань як у межах нашої держави, так і за кордоном.

Розширення понятійного апарату права супроводжується активізацією запозичення іншомовних термінологічних одиниць. Термінологія права є специфічною системою, яка пройшла довготривалий процес формування, що зумовило генетичну неоднорідність її лексичного складу. З огляду на це в цій терміносистемі наявні як питомі, так і велика кількість іншомовних запозичень.

Безумовним є те, що більшість однослівних термінів на позначення понятійного апарату в юридичній науці є запозиченими. Зазначені проблеми зумовлюють актуальність дослідження генетичного складу цієї терміносистеми.

Іншомовні запозичення у складі юридичної науки становлять більшість усього понятійного апарату. Зазвичай це запозичення із латинської, грецької, французької, англійської, німецької, іспанської, італійської, ісландської, івритської, монгольської, фінської, казахстанської, шведської, норвезької, голландської, данської, мови африкаанс, сербської, хорватської, польської, арабської.

Латинізми здавна є природною складовою української правничої термінології. Звичні для вуха сучасника терміни *апеляція* (лат. *appellatio*), *артикул* (лат. *articulus*), *магістрат* (лат. *magistrates*), *прокуратор* (лат. *procurator*), *пропінація* (лат. *propinatio*), *реституція* (лат. *restitutio*) відомі вже в Литовських статутах ХVI ст. Процес входження латинських слів у юридичну терміносистему очевидний і зрозумілий, оскільки римське право мало визначальний вплив на формування законодавства майже європейських держав. На сучасному законотворчому етапі знову ж такі відбувається запозичення іншомовних термінів, оскільки Україна намагається узгодити національне законодавство з нормами європейського права, що потребує відповідного термінологічного інструментарію. Однак уживання латинізмів, англоамериканізмів, германізмів тощо мусять мати достатні підстави, а саме: "стійке входження іншомовного терміна в мову і відсутність у ній лексеми для позначення відповідного поняття" [16, с. 28].

Запозичення іншомовних терміноодиниць є законним явищем і важливим засобом поповнення української термінології права. Однак слід пам'ятати про збалансоване використання запозичених і національних термінів у процесі творення та стандартизації терміносистеми права. Надмірна кількість запозичень може ускладнювати процес сприймання інформації, а також потрібно пам'ятати, що "надмірне захоплення іншомовними термінами – це шлях до втрати національної самобутності української мови" [17, с. 13]. З іншого боку, дослідниця Л. Чулінда вважає, що повністю відмовитися від міжнародної термінології означало б ізолювати українську правничу термінологію від

плідних оновлюючих впливів, перешкоджати їй збагаченню і розвитку [2, с. 7].

Генезис і розвиток української правничої термінології, зокрема і термінології іншомовних слів у Кримінальному кодексі України тісно пов'язані з витоками та історією національного права, української державності, історією української мови та правової науки. Становлення і формування термінології українського права, як й української мови взагалі, відбувалось у надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах бездержавності, під впливом багатьох мов, що не могло не позначитися на розвитку термінологічного словника української юридичної мови [18].

Висновки. Запозичення іншомовних терміноодиниць – закономірне об'єктивне явище, яке не має істотних обмежень чи заборон, важливий засіб поповнення української правничої термінології. На відміну від питомих українських термінів на позначення відповідних юридичних понять, термінам-запозиченням більшою мірою властиві такі характерні ознаки, як точність, конкретність, однозначність, при цьому вони виявляють і високу словотвірну активність. Усе це сприяє розширенню та збагаченню досліджуваної терміносистеми.

Безумовно, наявність термінології іншомовних слів у кримінальному праві України є закономірним історичним явищем і важливим засобом поповнення української термінології права загалом.

Подальше дослідження цієї проблеми важливе для з'ясування питань як загальнотеоретичного, так і суто практичного характеру, насамперед для з'ясування шляхів і причин запозичення, розв'язання проблеми мовного унормування запозичених термінів, що поповнюють сферу юридичної термінології, а також на основі цього розробки механізмів збалансовування використання запозичених слів у кримінальному праві України.

Список використаних джерел:

1. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 223–231.
2. Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія: навч. посіб. Київ, 2005. 112 с.
3. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підруч. Київ: Вид. центр "Академія", 2006. 336 с.
4. Заремба І. Д. Українізація іншомовних термінів. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 366–370.
5. Лоте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 149 с.
6. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1972. 216 с.
7. Лунько П. Є. Запозичення в українській термінології конституційного права. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 211: Філологія. Мовознавство / ред. Л. П. Клименко [та ін.]. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 55–60.
8. Серета А. Розвиток конституційного законодавства в Українській Народній Республіці. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2006. № 1. С. 12–17.
9. Трач Н. Українська правнича термінологія в добу Центральної Ради, Директорії та Гетьманату. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. *Слов'янська філологія*. 2013. Вип. 697–699. С. 190–198.
10. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки. Київ: Дух і літера, 2003. 767 с.
11. Савонюк Р. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України. *Право України*. 2004. № 2. С. 99–101.
12. Тростюк З. Щодо назв у понятійному апараті Особливої частини Кримінального кодексу України. *Право України*. 1999. № 12. С. 77–80.
13. Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали: у 3 т. / за ред. Т. Гунчака та Р. Сольчаника. Б. м.: Сучасність, 1983. Т. I. 510 с.

14. Шеремета Н. Історичні процеси творення правничої термінології в синхронному та діахронному аспектах. *Проблеми української термінології*: зб. наук. праць учасників XII Міжнародної наук. конф. "Проблеми української термінології СловоСвіт 2012". Львів, 27–29 вересня 2012 року. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. С. 122–127.

15. Пиц Т. Б. До проблеми дослідження німецьких запозичень в українській говірковій лексиці. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. 2013. Вип. 35. С. 281–284.

16. Трач Н. С. Термінологія сучасного законодавства України: лексичний аспект. *Наукові записки. Національний університет "Києво-Могилянська академія"*. Том 22, ч. 1: Гуманітарні науки / ред. кол.: В. С. Брюховецький, М. Т. Брик, Н. Г. Антоноук та ін.; упоряд. М. Т. Брик, Н. Г. Антоноук]. Київ: КМ Академія, 2003. С. 27–31.

17. Гриценко П. Ю. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. *Збірник наукових праць 1-ї наукової конференції "Українська наукова термінологія: стан та перспективи"*. Київ: Наук. думка, 2008. С. 5–16.

18. Толкачова Н. Є. Семантична структура давньоруської юридичної звичаєвої термінології. *Історія держави і права. Бюлетень М-ва юстиції України*. 2008. № 2 (76). С. 19–22.

References

1. Klochko M. Dzherela pohodzhennja ta sposoby tvorennja jurydychnyh terminiv Ukrainy [Sources of origin and ways of creating legal terms of Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovyh nauk Ukrainy*. 2009. № 4. S. 223–231 (in Ukrainian).
2. Chulinda L. I. Ukrain's'ka pravnycha terminologija [Ukrainian Legal Terminology]: navch. posib. Kyi'v, 2005. 112 s. (in Ukrainian).
3. Karpenko Ju. O. Vstup do movoznavstva: pidruchnyk [Introduction to Linguistics]. Kyi'v: Vydavnychjy centr "Akademija", 2006. 336 s. (in Ukrainian).
4. Zaremba I. D. Ukrain'izacija inshomovnyh terminiv [Ukrainianization of foreign language terms]. *Molodyj vchenyj*. 2016. № 4. S. 366–370 (in Ukrainian).
5. Lote D. S. Voprosy zaimstvovaniya i uporyadochenija inozazychnyh terminov i terminojelementov [Issues of borrowing and ordering foreign language terms and term elements]. Moskva: Nauka, 1982. 149 s. (in Russian).
6. Akulenko V. V. Voprosy internacionalizacii slovarnogo sostava jazyka [Issues of internationalization of the vocabulary of the language]. Harkiv: Izd-vo Har'k. un-ta, 1972. 216 s. (in Russian).
7. Lun'ko P. Je. Zapozychennja v ukrain's'kij terminologii konstitucijnogo prava [Borrowing in the Ukrainian terminology of constitutional law]. *Naukovi pracj: nauково-методичний журнал*. Vyp. 211. Filologija. Movoznavstvo / red. L. P. Klymenko [ta in.]. Mykolaj'v: ChDU im. P. Mogyly, 2013. S. 55–60 (in Ukrainian).
8. Sereta A. Rozvytok konstitucijnogo zakonodavstva v Ukrain's'kij Narodnij Respubliki [Development of constitutional legislation in the Ukrainian People's Republic]. *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*. Jurydychni nauky. 2006. № 1. S. 12–17 (in Ukrainian).
9. Trach N. Ukrain's'ka pravnycha terminologija v dobu Central'noi' Rady, Dyrektorii' ta Get'manatu [Ukrainian legal terminology in the days of the Central Council, Directory and Hetmanate]. *Naukovyj visnyk Chernivets'kogo nacional'nogo universytetu*. *Slov'jans'ka filologija*. 2013. Vyp. 697–699. S. 190–198 (in Ukrainian).
10. Janev's'kij D. Politychni systemy Ukrainy 1917–1920 rr.: sprobj tvorennja i prychny porazky [Political systems of Ukraine 1917–1920: attempts of creation and causes of defeat]. Kyi'v: Duh i litera, 2003. 767 s. (in Ukrainian).
11. Savonjuk R. Shhodo terminiv i ponjat' Kryminal'no-procesual'nogo kodeksu Ukrainy [Concerning terms and concepts of the Code of Criminal Procedure of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. 2004. № 2. S. 99–101 (in Ukrainian).
12. Trostjuk Z. Shhodo nazv u ponjatijnomu aparati Osoblyvoji' chastynei Kryminal'nogo kodeksu Ukrainy [About the names in the conceptual apparatus of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. 1999. № 12. S. 77–80 (in Ukrainian).
13. Ukrain's'ka suspil'no-politychna dumka v 20 st. Dokumenty i materialy [Ukrainian socio-political thought in the 20th century. Documents and materials] / za red. T. Gunchaka ta R. Sol'chanyka. V 3-h t. T. I. Suchasnist', 1983. 510 s. (in Ukrainian).
14. Sheremeta N. Istorychni procesy tvorennja pravnychoi' terminologii' v synhronnomu ta diahronnomu aspektah [Historical processes of creation of legal terminology in synchronous and diachronic aspects]. *Problemy ukrain's'koi' terminologii'*: [zb. nauk. prac' uchastnykiv Hill Mizhnarodnoi' naukovoji' konferenciji "Problemy ukrain's'koi' terminologii' SlovoSvit 2012", L'viv, 27–29 veresnja 2012 roku]. L'viv: Vydavnytvo L'viv's'koi' politehniky, 2012. S. 122–127 (in Ukrainian).
15. Pyc T. B. Do problemy doslidzhennja niec'kyh zapozyczen' v ukrain's'kij govirkovij leksyci [On the problem of research of German borrowings in the Ukrainian vocabulary]. *Naukovi zapysky. Serija "Filologichna"*. 2013. Vyp. 35. S. 281–284 (in Ukrainian).

16. Trach N. S. Terminologija suchasnogo zakonodavstva Ukraïny: leksychnyj aspekt [Terminology of modern legislation of Ukraine: lexical aspect]. *Naukovi zapysky. Nacional'nyj universytet "Kyjevo-Mogylyans'ka akademija"*. T. 22, ch. 1 : Gumanitarni nauky / [red. kol.: V. S. Brjuhovec'kyj, M. T. Bryk, N. G. Antonjuk ta in.; uporjad. M. T. Bryk, N. G. Antonjuk]. Kyïv: KM Akademija, 2003. S. 27–31 (in Ukrainian).

17. Grycenko P. Ju. Ukraïns'ka terminologija i terminografija na etapi rozbudovy [Ukrainian terminology and terminography at the construction stage]. *Zbimyk naukovyh prac' 1-i' naukovoï konferencii "Ukraïns'ka naukova terminologija: stan ta perspektyvy"*. Kyïv: Nauk. dumka. 2008. S. 5–16 (in Ukrainian).

18. Tolkachova N. Je. Semantychna struktura davn'orus'koi' jurydychnoi' zvyhajevoi' terminologii'. *Istorija derzhavy i prava* [The semantic structure of ancient n customary terminology. History of the State and Law]. *Bjuleten' M-va justycii' Ukraïny*. 2GG8. № 2 (76). S. 19–22 (in Ukrainian).

Received: 16/12/2019
1st Revision: 25/01/2020
Accepted: 15/02/2020

I. Tsarova, PhD (Philology), Associate Prof.,
R. Yuzheka, PhD Student
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine

TERMS OF FOREIGN ORIGIN IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article deals with the the legal nature of terms of foreign origin used in the Criminal Code of Ukraine. The author analyzes the terms of foreign origin in the field of law, explores the ways of borrowing terms and names of the legal terms system.

The article explores the origin of Ukrainian terminology. The composition of the borrowings has been clarified and the specifics of foreign lexis functioning are defined. The issue of foreign lexis functioning in the Ukrainian language environment is considered. The expediency of using the borrowed tokens in the modern legal terminology of the Ukrainian language has been determined. The causes of a considerable number of borrowings in the terminological vocabulary of law have been found out.

The author substantiates that terms of foreign origin borrowing is a natural objective phenomenon that has no significant restrictions or prohibitions, an important means of updating Ukrainian legal terminology. Unlike specific Ukrainian terms for the designation of relevant legal concepts, borrowing terms are more typical of such characteristic features as accuracy, specificity, unambiguity, and they also exhibit high word-forming activity.

Keywords: origin, legal terminology, borrowing, interlanguage interactions, Latinisms.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ / THE INFORMATION ABOUT THE AUTHORS**Бондарєва Марія Володимирівна / Bondareva M.**

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCIDID: 0000-0002-3170-1307
bon.mash@i.ua

Васильєва-Шаламова Жанна Віталіївна / Vasylieva-Shalamova Zh.

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри правосуддя юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
zannet-v@ukr.net

Дзера Ірина Олександрівна / Dzera I.

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри приватного права
Національний університет "Кієво-Могилянська академія", м. Київ, Україна
iradzera@gmail.com

Коротенко Тетяна Федосіївна / Korotenko T.

здобувач кафедри цивільно- та кримінально-правових наук
Київський університет права НАН України, м. Київ, Україна,
Tanyakorotenko1604@gmail.com

Косілова Ольга Іванівна / Kosilova O.

канд. політ. наук, доц., наук. співроб. юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5574-3771
fedirko@ukr.net

Котенджи Едуард Олегович / Kotendzhy E.

студ. юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
eduardkotendzhy@gmail.com

Кравцов Сергій Олександрович / Kravtsov S.

канд. юрид. наук, доц. кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
Kravtsov_serg@ukr.net

Маматюк Ірина Олегівна / Mamatiuk I.

студ. ОР "Магістр" юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
irishamamatyuk@ukr.net

Рабовська Світлана Янівна / Rabovska S.

канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCIDID: 0000-0001-6147-5251
rabovs@gmail.com

Рудковський Андрій Євгенович / Rudkovskii A.

аспірант кафедри господарського права юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCIDID 0000-0001-9648-8773
andrvs0001@gmail.com

Сільвестрі Елізабета / Silvestri Elisabetta

доктор права, професор кафедри права
Павійський університет, м. Павія, Італія
elisabetta.silvestri@unipv.it

Сороковик Іван Олександрович / Sorokovuk I.

канд. іст. наук, доц., доц. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Академія управління при Президенті Республіки Білорусь, м. Мінськ, Республіка Білорусь
i.sorokovik@yandex.by

Царьова Ірина Валеріївна / Tsarova I.

канд. філол. наук, доц. кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна
Tsarevasgd@ukr.net

Южека Роман Сергійович / Yuzheka R.

асп. кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна
yuzhekaroman@gmail.com

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 1 (112)

Редактор Т. Гуз

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 7,44. Наклад 300. Зам. № 220-9715.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю 1.

Підписано до друку 20.05.20

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02